

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ**

**ΤΟ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ
Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΑΙ Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ
ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ**

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία

Γκορτζής Ελευθέριος (Α.Μ.: 588)

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Επιβλέπων: Καψάλης Δ. Γεώργιος, Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε. Ιωαννίνων

Μέλη: Παπαδοπούλου Σμαράγδα, Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Ιωαννίνων

Σπανάκη Μαριάννα, Επίκουρη Καθηγήτρια Π.Τ.Ν. Ιωαννίνων

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Σεπτέμβριος 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	3
Abstract	4
Εισαγωγή.....	5

Α. ΤΟ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

1. Τι είναι το παραδοσιακό τραγούδι.....	7
2. Τα χαρακτηριστικά του παραδοσιακού τραγουδιού.....	11
3. Τα είδη του παραδοσιακού τραγουδιού.....	19
3.1.Το ακριτικό τραγούδι.....	20
3.2.Το δημοτικό τραγούδι.....	20
3.3.Το κλέφτικο τραγούδι.....	21
3.4. Το ρεμπέτικο τραγούδι.....	22
4. Η εξέλιξη και η διαμόρφωση του τραγουδιού στον χώρο και τον χρόνο.....	23
5. Η σχέση με τον έμμετρο λόγο και την ποίηση.....	26

Β. ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ

1. Η θέση και η παρουσία του παραδοσιακού τραγουδιού στα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.....	29
2. Η παρουσία του τραγουδιού σε παλαιότερα εγχειρίδια/ιστορική αναδρομή...31	
3. Η αναφορά στα αναλυτικά προγράμματα.....	32
4. Η παρουσία του σε άλλα μαθήματα.....	35

Γ. Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ

1. Τι προσφέρει το παραδοσιακό τραγούδι στη μαθησιακή διαδικασία.....	37
1.1.Στην κοινωνικοποίηση του τόμου.....	39
1.2.Στη μορφωτική διαδικασία.....	39
1.3.Στην καλλιέργεια και την άσκηση ψυχικών δεξιοτήτων.....	41
1.4. Στη μουσική ανάπτυξη και αντίληψη.....	41
1.5.Τι στοιχεία αντλούμε μέσα από το παραδοσιακό τραγούδι.....	42
2. Τρόποι αξιοποίησης του τραγουδιού.....	43
3. Πολιτιστικά στοιχεία και επαφή με το δημόδες στοιχείο.....	44
4. Αξιοποίηση μέσα από άλλα αντικείμενα – διαθεματική προσέγγιση.....	47
5. Πρακτική εφαρμογή στη σχολική ζωή.....	51

Δ. Η ΕΡΕΥΝΑ

1. Το πρόβλημα της έρευνας.....	53
2. Σκοπός της έρευνας.....	54
3. Στόχοι της έρευνας – ερευνητικά ερωτήματα.....	54
4. Δυσκολίες της έρευνας.....	55
5. Εννοιολογικές προσεγγίσεις.....	55

Ε. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Η μέθοδος της έρευνας.....	56
2. Το δείγμα της έρευνας – δειγματοληψία.....	56
3. Η συλλογή του ερευνητικού υλικού.....	57
4. Το ερευνητικό εργαλείο – όργανα μέτρησης.....	57
5. Επεξεργασία των ποιοτικών δεδομένων.....	58
6. Κριτήρια διασφάλισης της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της έρευνας.....	58
6.1. Η αξιοπιστία της έρευνας.....	58
6.2. Η εγκυρότητα της έρευνας.....	59

ΣΤ. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. Αποτελέσματα ερωτηματολογίων.....	60
2. Ανάλυση και σχολιασμός των ευρημάτων.....	68
3. Συμπεράσματα – συζήτηση.....	69
4. Προτάσεις.....	72
Επίλογος.....	80
Βιβλιογραφία.....	81
Παράρτημα.....	87

Περίληψη

Η εργασία έχει σκοπό να μελετήσει τη βιβλιογραφία και να εξαγάγει συμπεράσματα σχετικά με την θέση του ελληνικού δημοτικού (παραδοσιακού) τραγουδιού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και την αξιοποίησή του ως εργαλείο στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Αρχικά, θα δοθούν χρήσιμοι ορισμοί, ενώ θα οριοθετηθεί και το ερευνητικό πλαίσιο, μέσα από τις υπάρχουσες βιβλιογραφικές αναφορές.

Θα ακολουθήσει αναφορά στα χαρακτηριστικά, τα είδη, την εξέλιξη και τη διαμόρφωση του δημοτικού τραγουδιού, ενώ θα επιχειρηθεί και η συσχέτιση με την ποίηση και τον έμμετρο λόγο.

Θα εξεταστεί η θέση και η παρουσία του δημοτικού τραγουδιού στα σύγχρονα σχολικά εγχειρίδια ενώ θα επιχειρηθεί μια ιστορική αναδρομή και σύγκριση με παλαιότερα. Παράλληλα, θα γίνει αναφορά στα όσα αναφέρονται στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών.

Κατόπιν θα επιχειρήσουμε μια προσέγγιση μέσα από τη γλώσσα, τα πολιτιστικά στοιχεία, τις ιστορικές αναφορές αλλά και τις τοπικές παραλλαγές του δημοτικού τραγουδιού και την χρήση του ως εργαλείου για να φέρουμε σε επαφή τον μαθητή με το δημόδες στοιχείο. Η προσέγγιση θα εμπλέξει και άλλα αντικείμενα όπως η Γυμναστική (παραδοσιακός χορός) και η Μουσική (ρυθμική αγωγή, παραδοσιακή μουσική).

Σκοπός είναι να εξετάσουμε αν και κατά πόσο γίνεται αξιοποίηση του πλούτου του δημοτικού τραγουδιού στην τάξη ή αν οι αναφορές στο παραδοσιακό τραγούδι παραμένουν μόνο στο πλαίσιο σχολικών εορτών και παρόμοιων περιστάσεων και τελικά αν το προς εξέταση αντικείμενο ενδιαφέρει τα παιδιά και αποτελεί πρόσφορο έδαφος για περαιτέρω ενασχόλησή τους.

Στο τέλος θα εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα και θα γίνουν προτάσεις για πρακτική εφαρμογή και αξιοποίηση της μεθόδου στην τάξη.

Λέξεις κλειδιά: παραδοσιακό τραγούδι, δημοτικό τραγούδι, διδακτικό εργαλείο, γλώσσα και πολιτισμός

Abstract

“Greek traditional song – Its place and valorization as a teaching tool in the Greek Primary Education System”.

This work seeds an approach to the literature and bibliography to draw conclusions about the position of Greek folk (traditional) song in Primary Education and its use as a tool in the educational process.

Initially, useful definitions will be given, while the research framework will be delimited, through the existing bibliographic references.

A reference to the characteristics, types, evolution and formation of the folk song will follow, while the correlation with poetry and poetic speech will be attempted

The position and presence of the folk song in the modern school textbooks will be examined while a comparison will be made with older readers. At the same time, reference will be made to what is mentioned in the Curricula.

We will then attempt an approach through language, cultural elements, historical references and local variations of the folk song and its use as a tool to bring the student in contact with the vernacular. The approach will involve other subjects such as Gymnastics (traditional dance) and Music (rhythmic education, traditional music).

The purpose is to examine whether and to what extent the richness of folk song is used in the classroom or whether references to traditional song remain only in the context of school festivities and similar occasions and ultimately whether the subject is of interest to children and is a fertile ground for further engagement.

In the end, useful conclusions will be drawn and suggestions will be made for practical application and utilization of the method in the classroom.

Keywords: traditional song, folk song, teaching tool, language and culture

Εισαγωγή

Η έκφραση αποτελεί βαθύτατη ανάγκη του ανθρώπου· και πρωταρχική μορφή της έκφρασης είναι το τραγούδι, σαν ρυθμός και μελωδία αλλά και ως ρυθμική κίνηση, γλώσσα, επικοινωνία¹. Αυτή η άμεση βιωματική λειτουργία του τραγουδιού ξεκινά από την εποχή που άνθρωπος συνειδητά δίνει σημασία στους ήχους που παράγει με τη φωνή, το σώμα αλλά και με οτιδήποτε τον περιβάλλει με σκοπό να επικοινωνήσει².

Τα τραγούδια ενός λαού είναι το αντιπροσωπευτικότερο στοιχείο της ψυχής του. Είναι ομόλογα της ζωής του. Τον εκφράζουν και τον συνοδεύουν ποιητικά. Μέσα σ' αυτά αποτυπώνονται οι αγώνες του, οι αγωνίες του για τη ζωή και το θάνατο, τα οράματά του, η κοσμοθεωρία του και εν γένει η ιστορική του παρουσία. Πάνω απ' όλα με το τραγούδι καλλιεργείται ο κοινός γλωσσικός κώδικας και μέσω αυτού η ιστορική μνήμη και ενισχύονται οι εσωτερικές αντιστάσεις σε κάθε προσπάθεια αλλοίωσης και αφομοίωσης.

Άλλωστε το δημοτικό τραγούδι αποτέλεσε στοιχείο άμυνας απέναντι στην προσπάθεια αλλοίωσης της εθνικής μας ταυτότητας από τους Οθωμανούς τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. *«Μέσα από τη διαδοχική κληρονομιά πολλών γενεών τα δημοτικά τραγούδια διαποτίσανε το συλλογικό ασυνείδητο του Έθνους και διασώσανε τα εθνικά μας χαρακτηριστικά»³.*

Η Ήπειρος, η περιοχή μας, πρωταγωνίστρια... Διακρίνεται για τον πλούτο και την ιδιαιτερότητα των δημοτικών της τραγουδιών. Όπως ο Π. Αραβαντινός σημειώνει στον πρόλογο του βιβλίου του *“Συλλογή δημοδών ασμάτων της Ηπείρου”* *«Η κατ' εξοχήν γόνιμος εν τη δημοτική ποιήσει ελληνική χώρα, δύναται, φρονούμεν να θεωρηθή η Ήπειρος. [...] Δύναται τις μάλιστα να είπη ότι όλης της λοιπής Ελλάδος τα δημοτικά άσματα ομού λαμβανομένα, μόλις αποτελώσιν τον αριθμόν των ηπειρωτικών»⁴.*

-
1. Βλ. Χατζηϊακώβου Α.Ε., *Σειρά γνώσεων Επιστήμη και Ζωή*, τόμ. 4, εκδ. Εκδοτικές και Εμπορικές Επιχειρήσεις, Αθήνα 1981, σ. 69.
 2. Βλ. Λιάβας Λ., *Το ελληνικό τραγούδι από το 1821 έως και τη δεκαετία του 1950*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος Α.Ε., Αθήνα 2009, σ. 21.
 3. Βλ. Χαριζόπουλος Κ. Θ., *Δημοτικά τραγούδια περιοχής Δασυλλίου Γρεβενών και άλλα απροσδιόριστης ταυτότητας*, εκδ. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, Γρεβενά, σ. 7.
 4. Βλ. Αραβαντινός Π., *Ηπειρώτικα τραγούδια – συλλογή δημοδών ασμάτων*, ανατύπωση, εκδ. Δαμιανός – Δωδώνη, Αθήνα 1996, σ. 7.

Η σχέση των τραγουδιών της Ηπείρου με την μουσική παράδοση της Αρχαίας Ελλάδος είναι αποδεδειγμένη. Το ηπειρωτικό τραγούδι κατατάσσεται στις πιο παλιές μουσικές παραδόσεις της Ευρώπης (χαρακτηριστικό δείγμα τα πολυφωνικά τραγούδια της περιοχής). Είναι γνωστό ότι η πενταφθογγική κλίμακα χρησιμοποιούνταν στην Ελλάδα από τον 7ο π.Χ. αιώνα.

Το τραγούδι, ως οντότητα, προσφέρει στην εκπαιδευτική διαδικασία και δύναται να αξιοποιηθεί με πολλούς τρόπους και για πολλούς εκπαιδευτικούς σκοπούς. Παρά ταύτα, στην πορεία μου ως εκπαιδευτικός, με ξένισε το γεγονός πως οι αναφορές σε αυτόν τον θησαυρό της δημοτικής μας παράδοσης είναι ελάχιστες τόσο στα γλωσσικά, όσο και σε άλλα μαθήματα, όπως η Ιστορία, η Μουσική και η Φυσική Αγωγή (μέσω του χορού). Η διαπίστωση αυτή αποτέλεσε και το έναυσμα για περαιτέρω διερεύνηση της θέσης που κατέχει το παραδοσιακό τραγούδι στη διδακτική πράξη, όσον αφορά κυρίως την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα.

Η επιλογή του θέματος προέκυψε από αγάπη και σεβασμό απέναντι στην παραδοσιακή μουσική και το ελληνικό δημόδες τραγούδι, από ερευνητικό ενδιαφέρον για τη λαογραφία και τη λογοτεχνία (σταθμό της οποίας αποτελεί το δημοτικό τραγούδι), αλλά και από τον παιδαγωγικό ζήλο του δασκάλου. Η συγγραφή της παρούσας εργασίας πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «*Επιστήμες της Αγωγής*» του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, στην κατεύθυνση «*Ελληνική Γλώσσα και Πολιτισμός*».

Α. ΤΟ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

1. Τι είναι το παραδοσιακό τραγούδι

Τι εννοούμε με τον όρο «Παράδοση»; «*Η παράδοση ως γνώρισμα εις τας εκδηλώσεις του βίου του λαού σημαίνει άσκησιν αυτών άνευ διακοπής από της γενέσεως και αρχής αυτών [...] έχει την έννοιαν της ενιαίας και αδιασπάστου συνεχείας του πολιτισμού εις τινα λαόν από της μίας γενεάς εις την άλλην...*»⁵. Την φέρνουμε στο νου ως μια πνευματική και ηθική εξέλιξη, μακρόσυρτη και πολυποίκιλη με πλήθος διακλαδώσεων που δημιουργούν ένα ενιαίο σύνολο⁶

Παράδοση με απλά λόγια είναι η σχέση του πολιτιστικού παρόντος με το πολιτιστικό παρελθόν⁷. Αυτή η σχέση εκφράζεται μέσα από τη λαϊκή τέχνη και αποτελεί την καλλιτεχνική έκφραση του λαού μας. Είναι το σύνολο των αξιών και των γνωρισμάτων του ελληνικού λαού, τα οποία ταξιδεύοντας και επιβιώνοντας μέσα στον χώρο και τον χρόνο, παραδόθηκαν σε εμάς που καλούμαστε, αφού τα αφομοιώσουμε, να διαμορφώσουμε μια υπεύθυνη απέναντι στην πολιτιστική μας κληρονομιά, στάση ζωής. Η ανασύνδεση αυτή της νέας γενιάς με τη νεοελληνική παράδοση μπορεί να έχει επιρροή στην ηθική κρίση που ταλαιπωρεί τις νέες γενιές⁸, αλλά και στην γενικότερη αξιακή κρίση που ταλανίζει την κοινωνία μας, διότι η παράδοση είναι ένα αγώνισμα της ζωής και όσο πιο μεγάλος είναι ένας λαός, τόσο μεγαλύτερη παράδοση έχει. Και η παράδοση του ελληνικού λαού, είναι όχι μόνο μεγάλη αλλά και κοσμοϊστορική, παράδοση δηλαδή από την οποία αντλούν και άλλοι λαοί⁹.

Τραγούδι: «*όρος που δηλώνει τη φωνητική έκφραση της μουσικής. Ίσως η σημαντικότερη εκφραστική λειτουργία της*» σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια Επιστήμη και Ζωή¹⁰. Το τραγούδι δεν είναι μόνο μέσο ατομικής έκφρασης αλλά σύμβολο εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας¹¹. Στην προσπάθεια να ορίσουμε την έννοια του

5. Βλ. Σπυριδάκης Γ. Κ., *Ελληνική λαογραφία (λαϊκός πολιτισμός των νεότερων Ελλήνων)*, πανεπιστημιακές παραδόσεις, τόμ. Α', Αθήνα 1970, σ. 23.

6. Βλ. Θεοτοκάς Γ., *Ελληνική Παράδοση – ανθολόγημα*, εκδ. Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1979, σ. 74.

7. Βλ. Δελώνης Α., *Το δημοτικό τραγούδι – σύντομη εισαγωγή, στοιχεία ανάλυσης, ανθολόγιο*, εκδ. Φελέκη, Αθήνα 1980, σ. 26.

8. Βλ. Χουρμούζιος Α., *Ελληνική Παράδοση – ανθολόγημα*, ό.π. σ. 80.

9. Βλ. Θεοδωρακόπουλος Ι. Ν., *Ελληνική Παράδοση – ανθολόγημα*, ό.π. σ. 9.

10. Βλ. Χατζηϊακώβου Α. Ε., ό.π. τόμ. 18, σ. 34.

11. Βλ. Λιάβας Λ., ό.π. σ. 21.

δημοτικού τραγουδιού γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι θα στηριχθούμε στους ορισμούς που κατά καιρούς έδωσαν οι διάφοροι μελετητές του. Το δημοτικό τραγούδι λοιπόν, κατά τον Λ. Πολίτη, είναι «η ψυχή του λαού, η ψυχοσύνθεση του». Προκαλεί θαυμασμό και είναι διαχρονικό¹².

Το τραγούδι είναι φορέας πολιτισμού, φανερώνει κοινωνικές αξίες, μεταφέρει θρύλους, μύθους και ιστορία. Αποτελεί εξαίρετο υλικό για τη μελέτη και ανάλυση της ανθρώπινης συμπεριφοράς¹³.

Τα δημοτικά τραγούδια, τα παραδοσιακά στην προκειμένη περίπτωση, είναι πνευματικά δημιουργήματα που κατέχουν περίοπτη και εξαιρετική θέση μεταξύ των γλωσσικών μνημείων του λαού μας¹⁴. Κινούν την ψυχή, τον ψυχισμό του ανθρώπου «δια το απέριττον κάλλος, την αβίαστον απλότητα, την πρωτοτυπίαν, και την φραστική δύναμιν και ενάργειαν, αλλά και ως ακριβέστερον παντός άλλου πνευματικού δημιουργήματος του λαού εμφανίζοντα τον ιδιάζοντα χαρακτήρα του έθνους», όπως γράφει ο Ν. Πολίτης.

Με το ελληνικό δημοτικό τραγούδι ασχολήθηκαν πολλοί ξένοι και Έλληνες μελετητές, όπως ο Φωριέλ (1824), ο Πάσοβ (1840), ο Τομαζέο (1841), ο Ζαμπέλιος (1852), ο Λεγκράντ (1874) κ.ά., οι οποίοι μας έδωσαν από πολύ νωρίς πολύτιμες συλλογές. Χάρη σε αυτούς πολλά από αυτά τα τραγούδια μεταφράστηκαν σε ευρωπαϊκές γλώσσες και προκάλεσαν το δέος και τον θαυμασμό, όπως του ποιητή γερμανού ποιητή Γκαίτε ενώ καλλιέργησαν και ισχυροποίησαν τα φιλελληνικά αισθήματα.

Η συγκέντρωση, ταξινόμηση και μελέτη των τραγουδιών με συστηματικό τρόπο, ωστόσο, αρχίζει με τον Ν. Πολίτη και κορυφώνεται με τον Γ. Αποστολάκη και τον λογοτέχνη Άγι Θερό¹⁵.

Ο λαϊκός πολιτισμός είναι ένα δυναμικό σύστημα, ένα ευρύ σύνολο παραδοσιακών μορφών της εθνικής και βιωματικής ζωής του λαού, μια δυναμική διαδοχή παραγωγής αξιών που παίζουν καθοριστικό ρόλο στην αυτοσυντήρηση ενός έθνους κι εξέλιξη μιας κοινωνίας¹⁶.

12. Βλ. Πολίτης Λ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, (9η έκδ.), εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998, σσ. 101-102.

13. Βλ. Μιχαηλίδου Μ., *Η μουσική και το τραγούδι στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας*, μεταπτυχιακή εργασία στο Π.Τ.Ν. του Παν/μίου Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2018, σ. 44.

14. Βλ. Χατζηϊακώβου Α.Ε., *ό.π.* τόμ. 4, σ. 286.

15. Βλ. Χατζηϊακώβου Α.Ε., *ό.π.* τόμ. 4, σ. 286.

16. Βλ. Παναγιώτου Γ. Δ., *Δεν είμαστε κι εμείς Ρωμιοί;!... - Ελληνικά αφηγηματικά τραγούδια από την Βόρειο Ήπειρο*, εκδ. Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 1994.

Σημαντικό μέρος του λαϊκού πολιτισμού αποτελεί η δημοτική ποίηση, όπου το δημοτικό τραγούδι είναι ένα απλό μέσο ψυχαγωγίας, αυτοαγωγής και ψυχικής επικοινωνίας. Σύμφωνα με τα παραπάνω, στη δημοτική ποίηση υπάρχει ολόκληρος θησαυρός πληροφοριών με ιστορικές, εθνολογικές και καλλιτεχνικές αξίες με αποτέλεσμα το τραγούδι το οποίο διαθέτει πλούσιο περιεχόμενο να εξελίσσεται και να πλουτίζει στις απαιτήσεις του λαού. Σ' αντίθεση με τη λόγια ποίηση, η οποία αδυνατεί να καλύψει τις καλλιτεχνικές ανάγκες του λαού και να αντικαταστήσει με πληρότητα τη δημοτική ποίηση.

Αξιοσημείωτο είναι πως τα ελληνικά δημοτικά ηρωικά τραγούδια έχουν κοινά στοιχεία με τον Ακριτικό κύκλο και με το Έπος του Διγενή Ακρίτα με κοινά γνωρίσματα στα θέματα, στα μοτίβα, τις σκηνές, τους ήρωες και στα ποιητικά μέσα έκφρασης, όπως η μεταμπίση της κόρης σε πολεμιστή, η μονομαχία με το Χάρο, το κυνήγι Ρωμιοπούλας από αλλόθρησκο κ.ά. Παρόμοιες λεπτομέρειες είναι σε πολλές σκηνές τοπία, εικόνες και απόψεις. Επιπλέον, στον ποιητικό χώρο των βορειοηπειρωτικών τραγουδιών, όπως και στον χώρο του Ακριτικού Κύκλου και Έπους, μια σειρά προσώπων με ταυτόσημα γνωρίσματα κινούνται όλο ζωντάνια, μερικά εκ των οποίων φέρουν το ίδιο όνομα.

Οι παραλογές επιλέγουν γεγονότα και πράξεις που σχετίζονται, κυρίως, με την ηθική κι εθιμική ζωή, αφηγούνται την πίστη ή την απιστία, την αγάπη ή το μίσος, την προγονολατρεία ή την οικογενειολατρεία, τη φιλία ή την προδοσία και φέρουν ως βασικό τους γνώρισμα την ισορροπία μεταξύ του επικού και του λυρικού στοιχείου. Σ' αυτές υπάρχει έντονο το στοιχείο της αφήγησης, με το ραψωδό να ζει, συζητάει, κρίνει εκείνο που διηγείται, καθώς, και να εκφράζει απόψεις και συναισθήματα. Τονίζει πως το αίσιο τέλος τους δεν αλλάζει την ουσία της υπόθεσης, διότι επικρατεί αισθητά το δραματικό ή τραγικό στοιχείο, πάνω στο οποίο στηρίζεται η αφήγηση και τις διακρίνει σε δύο είδη:

Α. στις θρυλικές, που έχουν όλα τα χαρακτηριστικά της θρυλικότητας, γι' αυτό και φέρουν αρκετές ομοιότητες με τα ηρωικά θρυλικά τραγούδια, τους μύθους, τα παραμύθια και τις παραδόσεις.

Β. στις ρεαλιστικές, που διηγούνται αληθινά γεγονότα και ακολουθούν ρεαλιστική πορεία.

Απ' την εργασία μας δεν θα μπορούσε να απουσιάζει και η αναφορά στη «μουσική» και το «χορό», που συνοδεύουν τα δημοτικά τραγούδια τα οποία απαρτίζονται από τρία στοιχεία:

α. ποίηση

β. μουσική

γ. δραματικό στοιχείο (μίμηση, μορφασμοί, χειρονομίες, διακύμανση της φωνής). Στοιχεία, τα οποία συνεργάζονται για να αποδώσουν πλησιέστερα το μήνυμα του τραγουδιού.

Γενικότερα, θα λέγαμε πως το βασικότερο γνώρισμα του πολυφωνικού (τραγουδιέται με πολλές φωνές) τραγουδιού είναι ο πενταφθογγικός χαρακτήρας του και πως τα πολυφωνικά τραγούδια εκτελούνται a capella, με φωνητική μουσική, χωρίς τη συνοδεία ενόργανης μουσικής.

Όσον αφορά το «χορό» των αφηγηματικών τραγουδιών, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, χορεύονται «στα Δύο» ή «στα Τρία» ή με τον «Πωγωνήσιο», από άντρες ή γυναίκες ξεχωριστά, καθώς, κι από μεικτές ομάδες. Ενώ, πολλά αφηγηματικά τραγούδια χορεύονται και με τον «Κλέφτικο» (σε διάφορες παραλλαγές και μόνο από άντρες) και με τον «Καλαματιανό» (παρόμοιος με το συρτό Πωγωνήσιο). Τα τραγούδια αυτά έχουν πάντοτε μονοφωνικό χαρακτήρα και τραγουδιούνται από κοινού με μια φωνή.

Κύρια στοιχεία της παράδοσης τα οποία φαίνονται μέσα από το δημοτικό τραγούδι, σύμφωνα με τον Δελώνη¹⁷ είναι: το ήθος (η λεβεντιά, το φιλότιμο), η ιστορική συνοχή, η εθνική ομοψυχία, η γλώσσα (της οποίας το «*δημοτικό τραγούδι είναι ο μοναδικός και ειλικρινέστερος εκφραστής*»), τα έθιμα, ο αυθορμητισμός και η απλότητα αλλά και η τάση να θεοποιείται από τον λαό, κάθε μεγάλο εθνικό όραμα με προεκτάσεις μυθικές.

Αν θέλαμε, επομένως, να συνοψίσουμε σε λίγες γραμμές τα όσα αναφέρονται παραπάνω θα λέγαμε πως το δημοτικό τραγούδι είναι δημιούργημα του λαού, είναι έκφραση συναισθημάτων του και καθρέφτης της ψυχής του. Για τούτο κατέχει εξέχουσα θέση στην πνευματική δημιουργία του λαού μας, διατηρείται και μελετάται ως κειμήλιο ανεκτίμητο.

17. Βλ. Δελώνης Α., ό.π. σσ. 26-27.

2. Τα χαρακτηριστικά του παραδοσιακού τραγουδιού

Κάθε δημοτικό τραγούδι, που όπως μαρτυρά και η ονομασία του δέχεται και προβάλλει ως δημιουργό του τον ελληνικό λαό, δεν είναι δυνατόν να μην έχει τον ποιητή του. Εκείνον, τον έναν και μόνο, που το συνέλαβε και το ταίριαξε στην πρωταρχική του μορφή και το προσάρμοσε σ' έναν παλιό σκοπό ή «σκάρωσε» έναν καινούριο¹⁸. Έτσι το τραγούδι πρωτοτραγουδήθηκε σε μια περίπτωση, προκάλεσε εντύπωση, αγαπήθηκε, έγινε κτήμα των συνδαιτυμόνων, το έμαθαν και το τραγουδούσαν σε κάθε ευκαιρία, πέρασε έτσι από στόμα σε στόμα, με διαφορές σκόπιμες ή και ακούσιες, διαδόθηκε από τόπο σε τόπο, από πατέρα σε γιο, δημιουργώντας και τις κατά τόπους παραλλαγές. Χαρακτηριστικό λοιπόν του δημοτικού τραγουδιού είναι η **ανωνυμία**, καθώς στην ουσία του αποτελεί έργο ομαδικό και εθνικό¹⁹.

Αξίωμα αποτελεί, μάλιστα μετά από την διάδοση του δημοτικού και λαϊκού τραγουδιού, η έννοια της φράσης «*το τραγούδι είναι δημιούργημα του λαού*», παρότι ο λαός στο σύνολό του δεν μπορεί να δημιουργήσει τραγούδι και ο πρωταρχικός πυρήνας του τραγουδιού είναι στην πραγματικότητα συναισθηματικό αποκύημα ενός μονάχα ανθρώπου. Κάποιος άγνωστος δημιουργός, συχνά αναλφάβητος αλλά ταλαντούχος, παρακινούμενος από ένα γεγονός που τον συγκλόνησε εμπνεύστηκε μια ρίμα κολλώντας της μια αυτοσχέδια μελωδία ή παραλλάσσοντας μια ήδη γνωστή²⁰. Αυτή ήταν η εμβρυϊκή μορφή του δημοτικού τραγουδιού²¹. Σ' αυτή τη μορφή το παίρνε εκείνος που τον εκφράζει σε μια συναισθηματική του στιγμή. Ταξιδεύει λοιπόν το τραγούδι *απαράλλαχτο* ή *παραλλαγμένο* με προσαρμογές, προσθήκες ή αφαιρέσεις που υπαγορεύονται από εσωτερικές καταστάσεις ή εξωτερικές συνθήκες και με τη γλώσσα του ερμηνεύει τη σκέψη και το συναίσθημα, όχι μόνο του δημιουργού του αλλά ενός ολόκληρου λαού. Μέσα από αυτό φανερώνεται σύσσωμο το λαϊκό συναίσθημα, ολόκληρος ο λαός και το τραγούδι γίνεται κοινό κτήμα που δεν αφήνει περιθώριο να «*σφετεριστεί*» ο ένας. Η πλατιά διάδοσή του αποτελεί και την αναγνώρισή του ως «*δημοτικού*» και είναι εκείνη που ισχυροποιεί τους συνεκτικούς δεσμούς ενός έθνους, ενός λαού μιας κουλτούρας.

18. Βλ. Χατζηϊακώβου Α.Ε., *ό.π.* τόμ. 4, σ. 286.

19. Βλ. Δελώνης Α., *ό.π.* σ. 8.

20. Βλ. Ζολώτα Α., *Το ελληνικό δημοτικό ποίημα – τραγούδι*, στο *Τζουμερκιώτικα χρονικά*, εκδ. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων, τεύχ. 16ο, Αθήνα 2015, σ. 55.

21. Βλ. Χατζηϊακώβου Α.Ε., *ό.π.* τόμ. 4, σ. 69.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του δεν είναι περίτεχνα ή εξιδανικευμένα εκφραστικά μέσα, όπως αυτά που συναντάμε στην προσωπική ποίηση. Είναι πιο απλά και συνάμα πιο ισχυρά: δραματικότητα, ζωντάνια, αλήθεια, αυθορμητισμός, ειλικρίνεια, παραστατικότητα που πηγάζουν από την άμεση επαφή με τη φύση²². Τα ανθρώπινα πάθη αποδίδονται με σφοδρότητα, το συναίσθημα ξεχειλίζει. Συγκινούν με την αγνότητα τους. Δεν είναι εντέχνως «φτιασιδωμένα» ούτε προσποιητά. Η κοινωνική σημασία τους μεγάλη. Φανερώνουν τον ιστορικό, οικονομικό, πολιτιστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας στο πέρασμα των αιώνων²³.

Τα περισσότερα παραδοσιακά τραγούδια συνδυάζουν τον λόγο με την μουσική, δηλαδή εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις όλα τραγουδιούνται. Πολλά από αυτά συνδυάζουν και την όρχηση, δηλαδή χορεύονται. Όσα τραγούδια δεν χορεύονται λέγονται συγκαθιστά ή της τάβλας (του τραπεζιού).

Τα παραδοσιακά τραγούδια χαρακτηρίζονται από την απλότητα, τη λυρική διάθεση, τον συναισθηματισμό. Απλά, αυθόρμητα, αναβλύζουν από τα βάθη της λαϊκής ψυχής. Έχουν ανεμελιά, παιδική αφέλεια, θυμίζουν παραμύθι²⁴. Είναι άρτια, γεμάτα παλμό, γεμάτα δράση. Γνώρισμά τους η τελειότητα τους ως καλλιτεχνικής δημιουργίας²⁵. Υμνούν όλες τις πτυχές της ζωής.

Η **γνησιότητα** και η **πιστότητα** των τραγουδιών είναι ακόμη ένα στοιχείο που χαρακτηρίζει το παραδοσιακό τραγούδι. Ιδιαίτερος σημαντικό καθώς στην εποχή μας γίνονται προσπάθειες απομίμησης του δημοτικού τραγουδιού (όχι πάντοτε επιτυχημένες). Μια ακόμη φράση που ενισχύει τα προαναφερθέντα είναι η ακόλουθη του Μαλεβίτη: *«Τα έργα του λαού, στη γνησιότητά τους είναι ίσα με τα έργα των μεγάλων προσωπικοτήτων, αλλά και τα έργα των μεγάλων προσωπικοτήτων είναι μεγάλα, επειδή στηρίζονται στα θεμέλια που έχει θέσει η λαϊκή, δια μέσου των χιλιετιών, εμπειρία»*²⁶. Ο δημιουργός που δρα ατομικά για να διατρανωθεί πρέπει να μελετήσει και να στηριχτεί σε αυτές τις εμπειρίες όπως έχουν κατασταλάξει μέσα στη λαϊκή ψυχή.

Οι **πηγές** του παραδοσιακού τραγουδιού είναι πολλές. Τα παιδικά παιχνίδια, τα χελιδονίσματα, τα κάλαντα, οι ευχές, τα εγκώμια, οι γητείες, η αρχαία λυρική ποίηση, τα ακριτικά, τα κλέφτικα τραγούδια. Όλα συνθέτουν μια ιερή παρακαταθήκη, μια

22. Βλ. Χατζηϊακώβου Α.Ε., *ό.π.* τόμ. 4, σ. 69.

23. Βλ. Δελώνης Α., *ό.π.* σ. 9.

24. Βλ. Γιάγκας Α.Χ., *Ηπειρωτικά δημοτικά τραγούδια 1000-1958*, εκδ. Πύρρος, Αθήνα 1958, σ. 8.

25. Βλ. Δελώνης Α., *ό.π.* σ. 9.

26. Βλ. Μαλεβίτη Χ. Κ., *Το δημοτικό τραγούδι ως περιεχόμενο της συνειδήσεως του νέου ελληνισμού*, εκδ. Αργυρόπουλος Ε.Π.Ε., Αθήνα 1999, σ. 64.

πολύτιμη πνευματική κληρονομιά, μια αδιάκοπη εθνική συνέχεια, μια γλώσσα με μουσικά στοιχεία φτιαγμένη για τα τραγούδια και φανερωμένη μέσα από αυτά, ένα περιβάλλον ποιητικό και ωραίο, μέσα στο οποίο αναδείχθηκαν²⁷.

Το **ύφος** τους είναι σαφές, Τα νοήματά τους ξεκάθαρα χωρίς αοριστίες, λιτό (χωρίς πολλά στολίδια και περιττούς επιθετικούς προσδιορισμούς), παραστατικό και ζωντανό (με τη βοήθεια των σχημάτων λόγου και των εικόνων που σχηματίζει), πυκνό και με ροή (γρήγορη εξέλιξη των γεγονότων, συμπυκνωμένο λόγο όπου χρειάζεται για να κυλήσει η πλοκή, χωρίς περιττές πληροφορίες και μακροσκελή λόγο).

Ο πιο συνηθισμένος **στίχος** στο δημοτικό τραγούδι είναι ο καλοφτιαγμένος, κρουστός και πυκνός ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος (σπανιότερα δεκατρισύλλαβος ή ενδεκασύλλαβος). Κυρίως ανομοιοκατάληκτος και παροξύτονος. Παρουσιάζεται συνήθως τετράσημος (και πιο σπάνια δίσημος ή τρίσημος και εξάσημος) με τομή πάντοτε σε δύο ημιστίχια, όπου το δεύτερο ολοκληρώνει το νόημα του πρώτου²⁸:

Να κατακάτσει ο κουρνιαχτός, να σηκωθεί η αντάρα.

Ο δεκαπεντασύλλαβος συνηθιζόταν και στη λόγια λογοτεχνία από τον 10^ο και τον 12^ο αιώνα, ονομαζόταν «*πολιτικός*», που σημαίνει «*κοινόχρηστος*», και ίσως η ηλικία του να μην είναι παλαιότερη. Το πρώτο χαρακτηριστικό του είναι η υποχρεωτική τομή μετά την 8^η συλλαβή. Χωρίζεται έτσι σε δύο ημιστίχια, ένα οκτασύλλαβο και ένα επτασύλλαβο²⁹. Επικρατεί δηλαδή η αρχή της **ισομετρίας**. Σε κάθε μετρική ενότητα το νόημα ολοκληρώνεται και δεν συναντούμε τους λεγόμενους διασκελισμούς στους στίχους των δημοτικών τραγουδιών. Δε θα συναντήσουμε σχεδόν ποτέ στίχους, όπου το νόημα συνεχίζει ή πηδάει στην επόμενη μετρική ενότητα³⁰.

Άλλα χαρακτηριστικά των παραδοσιακών τραγουδιών αναλύονται στη συνέχεια.

- Το παραδοσιακό τραγούδι δεν αρέσκεται σε μακρηγορίες, αλλά χαρακτηρίζεται από λιτό και πυκνό λόγο. Τα επίθετα είναι ελάχιστα και συνήθως «χαρακτηριστικά» ενώ ο λόγος συγκροτείται κυρίως με ουσιαστικά

27. Βλ. Γιάγκας Α.Χ., *Ηπειρωτικά δημοτικά τραγούδια 1000-1958*, εκδ. Πύρρος, Αθήνα 1958, σ. 8.

28. Βλ. Γκορτζής Α. Ε., *Πετροβούνι Ιωαννίνων – δημοτικά τραγούδια και χορευτική παράδοση*, εκδ. Κοινότητα Πετροβουνίου, Ιωάννινα 1998, σ. 20.

29. Βλ. Πολίτης Α. *Το δημοτικό τραγούδι. Εποπτικές προσεγγίσεις. Περνώντας από την προφορική στη γραπτή παράδοση. Μικρά αναλυτικά*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2010, σσ. 147-148.

30. Βλ. Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Λυκείου, τεύχ. Α', εκδ. Ι.Τ.Υ.Ε. «Διόφαντος», Αθήνα 2014, σσ. 10-20.

και ρήματα, προτιμούν τις κύριες προτάσεις και τον παρατακτικό λόγο έναντι του υποτακτικής σύνδεσης των προτάσεων:

*Σαράντα πέντε μάστοροι κι εξήντα μαθητάδες
γεφύρι -ν- εθεμέλιωναν στις Άρτας το ποτάμι.*

- Το θέμα των άσκοπων ερωτημάτων:
 - *Μην ο Καλύβας έρχεται, μην ο Λεβεντογιάννης;*
 - *Ούδ' ο Καλύβας έρχεται ούδ' ο Λεβεντογιάννης.*

- Το θέμα του αδυνάτου: Πολλά τραγούδια αναφέρονται σε υπερφυσικά στοιχεία (π.χ. συνομιλία ανθρώπου με ζώα, πουλιά κ.ά., κατάρες και μάγια)
*Αν τρέμουν τ' άγρια βουνά, να τρέμει το γεφύρι
Κι αν πέφτουν τα άγρια πουλιά, να πέφτουν οι διαβάτες...*

- Οι προσωποποιήσεις: Τα βουνά, τα πουλιά, τα δέντρα προσωποποιούνται, Κάθε έμψυχο ή άψυχο ον παίρνει ανθρώπινη μορφή και μπορεί να μιλάει και να παίρνει μέρος στη δράση, εξυπηρετώντας την οικονομία του τραγουδιού.

- Η επανάληψη στερεοτυπικών λέξεων και εκφράσεων, που συναντούμε σε διαφορετικά δημοτικά τραγούδια.
«από μακριά τους χαιρετά κι από κοντά τους λέγει».
«πουλάκι edιάβη κι έκατσε αντίκρυ στο ποτάμι».

- Η χρήση διάλογων.
« - Άκουσες Κωνσταντίνε μου, τι λένε τα πουλάκια;
- Πουλάκια είναι κι ας κελαηδούν, πουλάκια είναι κι ας λένε».

- Η τεχνική του δημοτικού τραγουδιού που στηρίζεται στα εκφραστικά μέσα και κυρίως σε εκείνο του συμβολισμού. Ο λόγος ως σύμβολο προϋποθέτει κοινωνία προηγμένη και ανεπτυγμένη πολιτισμικά. Τα ποιητικά σύμβολα

συλλαμβάνονται μέσα από τη φαντασία και επιβάλλονται από την εμπειρία του καθημερινού βίου³¹.

- Η παρουσία συμβολικών αριθμών, κυρίως του αριθμού 3 και πολλαπλασίων του:
«τρία πουλάκια κάθονταν ψηλά στη Χαλκουμάτα».
«σαράντα πέντε μάστοροι κι εξήντα μαθητάδες...».
- Το τριαδικό (τριμερές) σχήμα ή νόμος των τριών:
«μπροστά πάει ο Νικηταράς, πίσ' ο Κολοκοτρώνης και παραπίσω οι Έλληνες με τα σπαθιά στα χέρια».
- Τεχνοτροπικά μέσα όπως το ομόηχο, το ομοιοκάταρκτον (όμοια αρχή στίχου ή ημιστίχου) και το λιγότερο το ομοιοτέλετο (συνήθως εσωτερική ομοιοκαταληξία)³².
«Κοιμήσου αστρί, κοιμήσου αυγή, κοιμήσου νιο φεγγάρι».
- Τα τυπικά μοτίβα (βουνά, πουλιά, αδελφός, ξενιτιά, λυγερή κ.ά.) και θέματα που επαναλαμβάνονται σε διαφορετικά δημοτικά τραγούδια.

Όλα τα δημοτικά μας τραγούδια είναι γραμμένα στη δημοτική **γλώσσα**, με ιδίωμα απλό στη γραφή και ευχάριστο στο άκουσμα. *«Η γλώσσα από μόνη της έχει να πει πολλά, να αναστήσει μνήμες και πρόσωπα»*³³. Η γλώσσα του δημοτικού τραγουδιού είναι φυσική. Τίποτε στο δημοτικό τραγούδι δεν λέγεται αν δεν έχει τον λόγο του³⁴. Το δημοτικό τραγούδι μαρτυρά την ουσία της ελληνικής γλώσσας.

Η **ομοιοκαταληξία** δεν συνηθίζεται ή απουσιάζει εντελώς στο δημοτικό τραγούδι. Στο λαϊκό τραγούδι υπάρχουν εξαιρέσεις που είναι κι αυτές τις πιο πολλές φορές πολύ μεταγενέστερες. Μόνο σε ένα είδος χρησιμοποιήθηκε η ομοιοκαταληξία και μάλιστα στάθηκε η αιτία γέννησης του είδους: στα δίστιχα ή *«λιανοτραγούδα»*, τις

31. Βλ. Σπυριδάκης Γ.Κ., *Ελληνική λαογραφία (λαϊκός πολιτισμός των νεότερων Ελλήνων)*, πανεπιστημιακές παραδόσεις, τόμ. Δ', Αθήνα 1970, σσ. 42-44.

32. Βλ. Σπυριδάκης Γ.Κ., *Ελληνική λαογραφία (λαϊκός πολιτισμός των νεότερων Ελλήνων)*, πανεπιστημιακές παραδόσεις, τόμ. Α' & Δ', Αθήνα 1970, σσ. 46-47.

33. Βλ. Καυάλης Γ. Δ., *Όσα μου είπαν τα σαρακατσάνικα τραγούδια*, εκδ. τυπωθύτα – Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα 2009, σ. 16.

34. Βλ. Σκαρτσής Σ., *Προτάσεις για το δημοτικό τραγούδι*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1984, σ. 17.

ρίμες ή μαντινάδες που απλωμένα σε όλο τον ελληνικό χώρο, αλλά πιο πολύ στα νησιά και στην Κρήτη ζουν ακόμα ως σήμερα και πλάθονται δημιουργικά³⁵.

Η **μουσική** διαθέτει τον χαρακτηριστικό θρηνητικό απόηχο³⁶ περιεργασμένη έτσι ώστε να δονεί τις χορδές της ψυχής μας. Ποίηση και μουσικότητα. Βασισμένη στους τρόπους της αρχαίας ελληνικής μουσικής, ταξιδεύοντας στους δρόμους (μακάμ) της ανατολίτικης ασυγκέραστης μουσικής, εξελισσόμενη στους ήχους της βυζαντινής αποτέλεσε τη βάση της σύγχρονης ευρωπαϊκής μουσικής με τις μείζονες και ελάσσονες κλίμακες.

Τα **μουσικά όργανα** που χρησιμοποιούνται πολλά και διάφορα. Πνευστά, κρουστά αλλά και έγχορδα, χρησιμοποιούνται από τις διάφορες λαϊκές ορχήστρες (ζυγιές ή κομπανίες) για να ντύσουν τους στίχους του τραγουδιού. «Παλιότερα [...] το τραγούδι γινόταν με το στόμα και ο χορός τραγουδιστός. Οι ζυγιές [...] πρωτοπαρουσιάστηκαν τον 18^ο αιώνα»³⁷. Στις διάφορες ενορχηστρώσεις εξυπηρετούνται οι ανάγκες του ρυθμού και της μελωδίας. Όργανα όπως: η λύρα, το βιολί, το λαούτο, το μαντολίνο, το μπουζούκι, η γκάιντα, το κλαρίνο, ο ζουρνάς, η φλογέρα, το νταούλι, το ντέφι κ.ά. χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται χαρίζοντας το μοναδικό τους ηχόχρωμα. Άλλα από αυτά αποτελούν μετεξέλιξη των αρχαίων ελληνικών οργάνων (λύρα, μπουζούκι < πανδουρίς κ.ά.) ενώ άλλα εισήχθησαν στην ελληνική παραδοσιακή μουσική αργότερα μέσα από την αλληλεπίδραση με την μουσική άλλων λαών είτε της Ανατολής (τουμπερλέκι, λαούτο), είτε επιδράσεις της δυτικής μουσικής (μαντολίνο, βιολί, λαϊκή κιθάρα).

Ο **χορός** είναι ένας άμεσος τρόπος για να βρίσκει ο άνθρωπος μια χαμένη διάσταση της ζωής του και να ολοκληρώνεται. «Ο παραδοσιακός χορός είναι μια συνολική αντίληψη των κινήσεων. Μια αντίληψη η οποία διευκολύνει τους στόχους της ολιστικής ανάπτυξης και του ανθρωπισμού»³⁸.

Λέγοντας παραδοσιακό χορό εννοούμε όλες εκείνες τις εκφράσεις και εκφάνσεις που διαμορφώθηκαν στο πέρασμα του χρόνου, που καθιερώθηκαν και έγιναν αποδεκτοί από το σύνολο των ανθρώπων δημιουργώντας μια συνέχεια στον χώρο και τον χρόνο που φτάνει ως τις μέρες μας. Είναι μια πραγματικότητα που εξακολουθεί να βιώνεται καθώς υποκειμένο της έχει τον ίδιο τον άνθρωπο ως άτομο, ως σύνολο,

35. Βλ. Πολίτης Λ., ό.π. σ. 114.

36. Βλ. Γκορτζής Α. Ε., 1998 ό.π. σ. 20.

37. Βλ. Κατσαλίδας Γ. Ν., *Δημοτικά τραγούδια από τη Βόρειο Ήπειρο*, επίμ. Γ. Δ. Καψάλης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2001, σ. 10.

38. Βλ. Γκορτζής Α. Ε., *Ο ηπειρωτικός χορός και η εκπαιδευτική του διάσταση*, Ιωάννινα 1996, σ. 5.

ως ψυχή και συναίσθημα³⁹. Ο παραδοσιακός χορός είναι φαινόμενο ομαδικό, έργο μετρικό, ρυθμικό, αρμονικό, κινητικό. Μια δημιουργική εντελεχής διαδικασία με τόσο μιμητικό όσο και εφευρετικό χαρακτήρα που οδηγεί τον άνθρωπο μέσα από την αυτομόρφωση στην μεταγνώση.

Το χορευτικό σχήμα συνήθως διατάσσεται σε μονόζυγο ανοικτό κύκλο (σπανιότερα σε δύο και τρεις ομόκεντρους κύκλους) με καθολική συμμετοχή και δεξιόστροφη κατεύθυνση. Η σειρά των χορευτών αποτελεί δομικό στοιχείο της λειτουργίας του και έχει ως εξής: σημαίνοντα πρόσωπα, άνδρες κατά ηλικία, γυναίκες και παιδιά. Κρατιούνται χέρι με χέρι ή με τα μαντίλια τους. Ο πρώτος του χορού (αρχιχορευτής) έκανε τα τσακίσματα και τα λυγίσματα, «τα σκέρτσα και τα τσαλιμάκια του»⁴⁰, ενώ οι άλλοι ακολουθούσαν χορεύοντας ρυθμικά

Θεματολογία: Η παραδοσιακή μουσική συνήθως αποδίδει τραγουδιστά λόγια, αφηγηματικούς στίχους δηλαδή που μνημονεύουν ιστορίες ή χρησιμοποιούνται για να εξυπηρετήσουν την τελετουργία της εθιμικής παράδοσης.

Οι **θεματικοί κύκλοι** του δημοτικού τραγουδιού είναι ο κύκλος της ζωής, ο εποχικός κύκλος, ο εθιμικός κύκλος, ο θρησκευτικός, ο κοινωνικός που περιλαμβάνει τον ιδιωτικό και δημόσιο βίο και τέλος ο ιστορικός κύκλος.

Κατ' επέκταση θέματα της αφήγησης είναι η εξιστόρηση μαχών, τραγωδίες, φυσικές καταστροφές, ύμνοι για λαϊκούς ήρωες και θρήνοι για την ανθρώπινη ζωή. Κάποια από αυτά υπερβαίνουν το ανθρώπινο και περνούν στον χώρο του μεταφυσικού αναφέροντας υπερφυσικά γεγονότα και μυστηριώδη φαινόμενα που έπλασε η λαϊκή μούσα. Το θέμα της κατάρας που αποτελεί μορφή ποινικού κολασμού, αντίβαρο στην φυσική δύναμη του άντρα κ.λπ.⁴¹. Άλλα είναι θρησκευτικά έργα, προφορικές ασκήσεις και υπομνήσεις, ενώ υπάρχουν τα τραγούδια της εργασίας τα οποία χαρακτηρίζονται από τη δομή «*καλέσματος και απόκρισης*» έτσι ώστε με τον ρυθμό να συντονίζονται οι εργασίες.

Προβάλλονται η αξία της ζωής και η απαξία του θανάτου. Ο απαίσιος κάτω κόσμος που προσομοιάζει τα Τάρταρα του αρχαιοελληνικού «*κάτω κόσμου*» και όχι την προσδοκία του παραδείσου και τη μεταθανάτια ζωή της χριστιανικής πίστης. Ο

39. Βλ. Γκορτζής Α. Ε., 1996 ό.π. σ. 13.

40. Βλ. Κατσαλίδας Γ. Ν., ό.π. σ. 10.

41. Βλ. Δουλαβέρας Α. Ν., *Μελετήματα για το δημοτικό τραγούδι*, εκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 10.

κόσμος των μοιρολογιών είναι η πιο εύλωτη καταδίκη του κάτω κόσμου και η απόλυτη καταξίωση της επίγειας ζωής⁴².

Ιδέες και αξίες διαχρονικές και πανανθρώπινες. Ιδεώδη που συνοδεύουν τον ελληνισμό από τα ομηρικά έπη και αρετές που διαφαίνονται μέσα από τους ήρωες της αρχαίας τραγωδίας. Ο ηρωισμός μέσα στα τραγούδια αυτά υμνείται και δημιουργεί πρότυπα για μίμηση⁴³.

Το ποιητικό περιεχόμενο των τραγουδιών αποτελεί κομμάτι άρρηκτα συνδεδεμένο με το φυσικό, το κοινωνικό, το ιστορικό γίνεσθαι του χώρου όπου δημιουργήθηκε. Αυτή η πολιτιστική έκφραση, ο χορός και η μουσική, υπήρξε πολύ σημαντική για την καθημερινή ζωή γιατί ήταν συνδεδεμένη με την αγροτική κι ποιμενική ζωή τους, την τέχνη του ξύλου και της πέτρας, το εμπόριο, τις τοπικές, τις κλιματικές συνθήκες κ.ά. Άμεσα συνυφασμένη με τον βίο τους, εκπεφρασμένη στα πανηγύρια, τα γλέντια και άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις⁴⁴. Το ιδιόμορφο ύφος των τραγουδιών κάθε περιοχής προέκυψε «από την πολυφωνική μελωδία, που πλέχτηκε με τη λυγερή και εύθυμη, μελωδική επανάληψη»⁴⁵.

Η **χρησιμότητα** του δημοτικού τραγουδιού. Η θέση του στην κοινωνική ζωή των Ελλήνων είναι σημαντική και η χρήση του κυρίως λειτουργική, χωρίς να υπολείπεται σε αισθητική αξία. Άλλωστε το αισθητικό αποτέλεσμα απασχολεί τον απλό άνθρωπο. Τούτο φαίνεται μέσα από τη λαϊκή τέχνη. Κάθε εργαλείο, χρηστικό σκεύος, είδος οικοσκευής στολίζεται με παραστάσεις από την καθημερινότητα αλλά και τον θρύλο έτσι ώστε να είναι καλαίσθητο και περιποιημένο. Με το ίδιο μεράκι ο απλός λαός στολίζει και τα τραγούδια του, χωρίς υπερβολές με μια δωρική αντίληψη του μέτρου.

Το τραγούδι λοιπόν διαθέτει **λειτουργική αξία** καθώς κάνει την παρουσία του σε όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις και συνοδεύει τον λαό στις καθημερινές του ασχολίες. Χορός, τραγούδι και μουσική κάλυπταν όλες τις εκδηλώσεις του πολιτισμού⁴⁶. Διαθέτει ακόμη αξία αισθητική, λογοτεχνική, τερπνή πέρα από ωφέλιμη. Ευφραίνει, καλοκαρδίζει. Ο ρόλος του στην επιβίωση της γλώσσας μας και της φυλής μας ανεκτίμητος⁴⁷.

42. Βλ. Δουλαβέρας Α. Ν., ό.π. σ. 9.

43. Βλ. Χατζηϊακώβου Α.Ε., ό.π. τόμ. 4, σ. 286.

44. Βλ. Μπαζούκας Γ.Α., *Η ένταξη της μουσικοχορευτικής παράδοσης των Τζουμέρκων στην πολιτιστική τους κληρονομιά*, στο *Τζουμερκιώτικα χρονικά*, εκδ. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων, τεύχ. 16^ο, Αθήνα 2015, σ. 36.

45. Βλ. Κατσαλίδας Γ. Ν., ό.π. σ. 10.

46. Βλ. Μαλεβίτσης Χ. Κ., ό.π. σ. 75.

47. Βλ. Ζολώτα Α., *Το ελληνικό δημοτικό ποίημα – τραγούδι*, στο *Τζουμερκιώτικα χρονικά*, εκδ. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων, τεύχ. 16^ο, Αθήνα 2015, σ.54.

Έχει όμως και **γλωσσική αξία**. Μέσα από τα τραγούδια κάθε λαού λάμπει ο θησαυρός της γλώσσας του, και στην περίπτωση μας η γλώσσα αυτών των τραγουδιών είναι η δημοτική στην πιο καθάρια της μορφή, στην πιο αυθόρμητη έκφρασή της. Τα εκφραστικά μέσα που μετέρχεται μαρτυρούν τον πλούτο της δημοτικής γλώσσας. Το λεξιλόγιο με τις πάμπολλες τοπικές παραλλαγές αποδεικνύει το εύρος της. Η λιτότητα και τα πυκνά νοήματα καταδεικνύουν τη δυναμική της.

Δεν θα μπορούσαμε, φυσικά, να παραβλέψουμε τη **λαογραφική - πολιτισμική του αξία** που είναι παράλληλα αξία ιστορική, αφού μέσα από το τραγούδι αντλούμε στοιχεία για την κοινωνική δομή και διάρθρωση, τα ήθη τα έθιμα, τις συνήθειες των ανθρώπων, αλλά και ηθοπλαστική – διδακτική, αφού με τα πλείστα του νοήματα προβάλλει πρότυπα – διαμορφώνει χαρακτήρες. Πάνω στους άξονες αυτούς οικοδομήθηκε το παραδοσιακό τραγούδι και τις ωραίες αυτές αξίες είχε σκοπό να μεταλαμπαδεύσει στις επόμενες γενιές.

3. Τα είδη του παραδοσιακού τραγουδιού

Ως παραδοσιακό τραγούδι, και για τους σκοπούς που ικανοποιούν την παρούσα εργασία, μπορεί να θεωρηθεί το δημοτικό τραγούδι της Ηπείρου, Θεσσαλίας, Στερεάς Ελλάδος και Πελοποννήσου, η παραδοσιακή μουσική Μακεδονίας και Θράκης, τα νησιώτικα του Αιγαίου, η επτανησιακή και κατω-ιταλική μουσική, η κρητική μουσική αλλά και τα ποντιακά, μικρασιατικά, Πολίτικα μέχρι και τα αστικά ρεμπέτικα τραγούδια των αρχών του 20^{ου} αιώνα, μιας και σε αυτά απαντώνται στοιχεία από το δημοτικό τραγούδι και η μελωδική του γραμμή έχει πολλά κοινά με τους ήχους της βυζαντινής μουσικής. Όλα τα παραπάνω είδη με τις ομοιότητες, τις ιδιαιτερότητες, τα ξεχωριστά χαρακτηριστικά τους αλλά και τις επιρροές που δέχτηκαν χρωματίζουν τον καμβά του ελληνικού παραδοσιακού τραγουδιού. Πιο κάτω θα αναφέρουμε λίγα λόγια για το κάποια από αυτά.

Οι οχτώ κατηγορίες δημοτικών τραγουδιών επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι τα τραγούδια αυτά είναι απεικονίσεις της ζωής και της καθημερινότητας.

Την πρώτη συστηματική θεματική κατάταξή τους επιχείρησε ο Ν. Πολίτης διακρίνοντάς τα σε: α) Επικά τραγούδια (ακριτικά, κλέφτικα και ιστορικά), β) Λυρικά (παραλογές, της αγάπης), γ) Οικογενειακά (της τάβλας, του γάμου - νυφιάτικα, μοιρολόια, της ξενιτιάς), δ) Θρησκευτικά (κάλαντα - βαϊτικά), ε) Εποχικά (χελιδονίσματα), στ) Κοινωνικά (αποκριάτικα, σατιρικά - περιγελαστικά, εργατικά,

εορταστικά), ζ) Γνωμικά (αλφάβητοι, επιγράμματα), ή) Παιδικά τραγούδια (νανουρίσματα, ταχταρίσματα, λαχνίσματα). Αυτές οι κατηγορίες απαντώνται πάνω-κάτω και στον Σπυριδάκη που επιχειρεί μια ειδολογική κατάταξη των τραγουδιών, θέτοντας κριτήρια όπως την περίσταση στην οποία άδονταν, την τεχνική και το ύφος τους, την υπόθεση και το περιεχόμενό τους. Με βάση αυτά τα κριτήρια καταλήγει να τα κατηγοριοποιήσει ως εξής: ακριτικά, κλέφτικα, ιστορικά, παραλογές, θρησκευτικά, ερωτικά, γαμήλια, νανουρίσματα και ταχταρίσματα, παιδικά, σατυρικά, της ξενιτιάς, μοιρολόγια και τραγούδια του Χάρου⁴⁸.

3.1. Το ακριτικό τραγούδι

Τα τραγούδια του ακριτικού κύκλου, όπως είναι ευρύτερα γνωστά, αντιπροσωπεύουν την πιο πρώιμη φάση της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η θεματολογία τους άπτεται στον βίο και τη δράση των φρουρών των συνόρων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, των λεγόμενων «ακριτών». Η δράση των ηρώων αυτών πολλές φορές γιγαντώνεται, λαμβάνοντας διαστάσεις υπερφυσικές. Τα πιο γνωστά ακριτικά τραγούδια αναφέρονται στην εξιστόρηση του έπους του Βασιλείου Διγενή Ακρίτα, στο πρόσωπο του οποίου συγκεντρώνονται οι ιπποτικές αρετές και τα κατορθώματα όλων των ακριτών⁴⁹. Τα τραγούδια αυτά, λόγω της μακράς χρονικής τους διαδρομής αλλά και της διασποράς τους στον ελλαδικό χώρο μας έχουν παραδοθεί σε πολλές παραλλαγές.

3.2. Το δημοτικό τραγούδι

Μέσα από το δημοτικό τραγούδι, ο λαός μας εκφράζει τη χαρά και τη λύπη του, τους πόθους, τις αγωνίες του, την φιλοπατρία, την φυσιολατρία, την εργατικότητα, την ευγνωμοσύνη του σε πρόσωπα. Τραγουδά τον κάματο, την ξενιτιά, τον θάνατο, την αγάπη. «Τα δημοτικά τραγούδια [...] διακρίνονται για τα γνήσια και ανόθευτα συναισθήματα που εκφράζουν καθώς και για τον έντονο και ζωηρό εθνικό, ελληνικό παλμό τους» γράφει στον πρόλογο του βιβλίου ο Κατσαλίδας.⁵⁰

Τα τραγούδια αυτά χαρακτηρίζονται από λεπτή ποιητική διάθεση και αρκετό λυρισμό ενώ ξεχωρίζουν για την παραστατικότητα και τη ζωντάνια τους. Με το

48. Βλ. Σπυριδάκης Γ.Κ., *Ελληνική λαογραφία (λαϊκός πολιτισμός των νεότερων Ελλήνων)*, πανεπιστημιακές παραδόσεις, τόμ. Α' & Δ', Αθήνα 1970, σ. 48.

49. Βλ. Μαστροδημήτρης Π.Δ. ό.π. σ. 76.

50. Βλ. Γρηγόρης Ν. Κατσαλίδας, *Δημοτικά τραγούδια από τη Βόρειο Ήπειρο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2001, σ. 9.

περιεχόμενό τους προάγουν γνήσιο ήθος. Περιέχουν επίσης ένα δυσεύρετο λεξικό πλούτο.

Είναι δύσκολο να εξακριβωθεί αν όλα αυτά τα τραγούδια που καταγράφονται στις διάφορες συλλογές έχουν τραγουδηθεί ή αν διαθέτουν όλα μουσική. Κάποια από αυτά πιθανώς να απαγγέλλονταν ή να μεταφέρονταν από γενιά σε γενιά ως μικρές ιστορίες.

Τα τραγούδια αυτά τραγουδιούνται σε εκδηλώσεις και κοινωνικές περιστάσεις, κάθε φορά που οι άνθρωποι σμίγουν για να μοιραστούν τη χαρά ή τη λύπη. Το τραγούδισμά τους φέρνει πιο κοντά τους ανθρώπους. Συνηθίζεται να άδονται ακόμη και με το στόμα ή με τη συνοδεία πνευστών και κρουστών οργάνων και συνήθως αποτελούν σύνθεση πολλών φωνών (πολυφωνική μουσική της Ηπείρου).

Χορεύονται σε χορούς κυκλικούς. Οι άντρες μπροστά σέρνουν το χορό κατά ηλικία και έπειτα οι γυναίκες ακολουθούν. Χορεύονται σε διάφορους ρυθμούς (συρτός στα δύο, στα τρία, Πωγωνήσιος κ.ά.). Άλλα τραγούδια είναι της «τάβλας», δεν χορεύονται δηλαδή αλλά τραγουδιούνται γύρω από το τραπέζι.

Τα τραγούδια αυτά αποδεικνύουν το στενό δεσμό ανάμεσα στους Έλληνες και αποτελούν πολιτισμική συνέχεια και ενότητα με τη αρχαία μουσική παράδοση αλλά και τους δεσμούς ανάμεσα στη μητροπολιτική Ελλάδα και την ελληνική διασπορά.

3.3. Το κλέφτικο τραγούδι

Τα κλέφτικα τραγούδια πήραν το όνομά τους από το περιεχόμενο των στίχων τους. Παρότι αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα, δεν περιλαμβάνουν ακριβή διήγηση, ούτε προσήλωση σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Εδώ οι ήρωες, σε αντίθεση από τα ακριτικά, τραγούδια δεν έχουν υπερφυσικές ικανότητες μα είναι απλοί θνητοί.

Τα κλέφτικα τραγούδια είναι δημιουργήματα μιας συγκεκριμένης περιόδου της Τουρκοκρατίας, κυρίως μετά τον 16ο αιώνα.

Στα θέματά τους διαφαίνεται η επαναστατική δράση των κλεφτών και των αρματολών. Οι «κλέφτες» αποτελούσαν επαναστατικές ομάδες και δρούσαν διάσπαρτοι σε ολόκληρη την Ελλάδα την εποχή της Τουρκοκρατίας. Το όνομα «κλέφτες» δόθηκε από την τουρκική διοίκηση διότι τους θεωρούσε κοινούς κακοποιούς. Στην πραγματικότητα ήταν το μαχητικό τμήμα του λαού. Είχαν το λημέρι τους στα ψηλά κι απάτητα βουνά. Κάθε ομάδα είχε το μπαϊράκι της (σημαία) και τον καπετάνιο (αρχηγό) της. Οι άντρες της ομάδας λέγονταν παλικάρια. Το καλύτερο παλικάρι και βοηθός του καπετάνιου λεγόταν πρωτοπαλικάρο.

Πολλές φορές ο όρος συναντάται μαζί με τους αρματολούς, οι οποίοι είχαν ως αποστολή να κρατούν ασφαλή τα διάφορα περάσματα. Η περιοχή δράσης τους λεγόταν αρματολίκι. Το αξίωμά τους ήταν κληρονομικό.

Κλέφτες κι αρματολοί σχημάτισαν το ένοπλο τμήμα της Επανάστασης του 1821 και έγιναν λέξεις ταυτόσημες στη συνείδηση των Ελλήνων. Για τούτο, ο λαός τους αγαπούσε και τους καμάρωνε. Τη ζωή, τη λεβεντιά, την αυτοθυσία, τις περιπέτειές τους, τα κατορθώματά τους διηγείται ο λαός στα «κλέφτικα» δημοτικά τραγούδια.

Τα ιστορικά – κλέφτικα τραγούδια παρουσιάζουν την αγάπη προς τη λευτεριά και τη χριστιανοσύνη και το μίσος προς την τουρκική τυραννία. Ενδυναμώνουν έτσι την εθνική μας αυτογνωσία. Αναφέρονται στη θερμή αγάπη για τη φύση όπου βρίσκονταν τα λημέρια των κλεφτών. Εγκωμιάζουν τη ζωή, τα κατορθώματα, τη νικηφόρα μάχη ή τον ένδοξο θάνατο. Τονίζουν το πείσμα και την αυτοθυσία της ελληνίδας γυναίκας. Θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως τα ακριτικά τραγούδια του νέου ελληνισμού.

3.4. Το ρεμπέτικο τραγούδι

Το ρεμπέτικο σήμερα θεωρείται λαϊκή μουσική και αποτελεί έναν πραγματικό θεσμό για την Ελλάδα⁵¹. Η απλοϊκή του αντιμετώπιση ως ένα είδος ελληνικού τραγουδιού που συνδέεται με το μπουζούκι, το ζεϊμπέκικο και τον υπόκοσμο των αστικών κέντρων είναι μια επιφανειακή και πολύ περιορισμένη επιλογή ειδοποιών γνωρισμάτων ενός «πολυσύνθετου καλλιτεχνικού συνόλου μουσικής, χορού και λόγου, κανένα συστατικό από τα οποία δεν έχει ακόμη προσδιορισθεί με ακρίβεια ή περιγραφεί πλήρως»⁵².

Παρότι το ρεμπέτικο παρουσιάζεται αντισυμβατικό, ακόμη και περιθωριακό διαθέτει όλα τα στοιχεία ταυτότητας και σύνδεσης με το παραδοσιακό τραγούδι. Η γοητευτική θεματολογία του και η δωρική μορφολογία του συγκρίνεται με αυτή των πορτογαλικών fados και του αργεντινικού tango. Κάποιοι το ονομάζουν το ελληνικό blues. Είναι ένα σύμπαν με αναρχικό πνεύμα⁵³.

Ο σημαντικότερος χορός που το συνοδεύει, το ζεϊμπέκικο σε όλες του τις παραλλαγές (καμηλιέρικος, απτάλικος, αντικριστός, παλαιό ή νέο) χορεύεται βαριά,

51. Βλ. Prudhomme D., *Ρεμπέτικο (το κακό βοτάνι)*, μετφρ. Θ. Πέτρου, επίμ. Α. Μαστοράκης, εκδ. το 9^ο κύμα – Τεγόπουλος, Αθήνα 2010, σ. 103.

52. Βλ. Gauntlett Σ., *Ρεμπέτικο τραγούδι – συμβολή στην επιστημονική του προσέγγιση*, εκδ. Εικοστού πρώτου, Αθήνα 2001, σ. 62.

53. Βλ. Prudhomme D., *ό.π.* σ. 2.

υπνωτιστικά με τα μάτια κλειστά. Είναι ανδρικός χορός. Ο χορός των στρατηγών του Μ. Αλεξάνδρου που θρηνούν τον αδικοχαμένο τους βασιλιά. Ο χορός του Διός (Ζεύς)· τα χέρια προτεταμένα προσομοιάζουν στο πέταγμα του αετού, σύμβολο του θεού αλλά και της υπερηφάνιας, της ελευθερίας, της λεβεντιάς.

4. Η εξέλιξη και η διαμόρφωση του τραγουδιού στον χώρο και στον χρόνο

Σε όλους τους πολιτισμούς, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, όταν οι παραγόμενοι ήχοι απέκτησαν εννοιολογική υπόσταση και τους αποδόθηκε σημασία, προέκυψαν δύο ηχητικά συστήματα – κώδικες επικοινωνίας: η γλώσσα και η μουσική. Αυτά τα δύο συστήματα έχουν κοινή φύση και καταγωγή. Κάποιος μάλιστα θα έλεγε πως το τραγούδι δεν είναι κάτι άλλο από μια «φλογερή ομιλία», ειδικά όταν μέσα από μια ρυθμική απαγγελία ο λόγος γίνεται τραγούδι⁵⁴. Η χρονολόγηση του δημοτικού τραγουδιού είναι εγχείρημα αρκετά δύσκολο όσο και το να εντοπίσουμε τις αρχές του. Το τραγούδι το συναντούμε ήδη από τον 4^ο π. Χ. αιώνα στις ορχηστικές τραγωδίες⁵⁵ και τα αρχαιοελληνικά ανοιξιάτικα «χελιδονίσματα». Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ακόμη ότι το δημοτικό τραγούδι αποτελεί φυσική συνέχεια του διθυράμβου και των παιάνων. Για αιώνες χάνονται τα ίχνη του και το ξανασυναντούμε περί τον 10 μ. Χ. αιώνα οπότε και ακμάζουν τα ακριτικά τραγούδια, για να ατονήσει ξανά μέχρι την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την Τουρκοκρατία, οπότε και σημειώνεται η μεγάλη του ακμή.

Η ιστορία του τραγουδιού θα μπορούσε να διακριθεί σε τρεις περιόδους: μονοφωνία, που βασίζεται στην ταυτοφωνία (αρχαιότητα – 10^{ος} αι. μ. Χ.), πολυφωνία (10^{ος} αι. μ. Χ. – 16^{ος} αι. μ.Χ.) και ομοφωνία (14^{ος} αι. μ. Χ. - σήμερα), όπου το τραγούδι συνοδεύεται από όργανα.

Στην Ελλάδα, η ιστορία του τραγουδιού αρχίζει με τη Διονυσιακή λατρεία και την έκφραση της αρχαίας τραγωδίας (ενόργανη ή φωνητική). Οι ρίζες του δημοτικού τραγουδιού ανιχνεύονται στον 8^ο αιώνα και ταυτίζονται με την εμφάνιση των ακριτικών τραγουδιών. Στη συνέχεια ακολουθεί η βυζαντινή υμνογραφία, η οποία φτάνει ως το δημοτικό τραγούδι.⁵⁶ Ως τελευταία «γνήσια» δημοτικά τραγούδια θα

54. Βλ. Λιάβας Λ., ό.π. σ. 21.

55. Βλ. Δελώνης Α., ό.π. σ. 8.

56. Βλ. Χατζηϊακώβου Α.Ε., ό.π. τόμ. 18, σ. 34.

χαρακτηρίζαμε τα κλέφτικα τραγούδια του 19^{ου} αιώνα, καθώς από εκεί κι έπειτα εμφανίζονται τα λεγόμενα «ληστρικά» τραγούδια.

Στη συνέχεια το τραγούδι εξελίσσεται, έρχεται σε επαφή με το αστικό τραγούδι της Κωνσταντινούπολης. Οι πρόσφυγες από τη Σμύρνη παίρνουν τον δρόμο της προσφυγιάς φέροντας μαζί τους μουσικούς δρόμους της Ανατολής προσαρμόζοντας και ταιριάζοντάς τους στην παραδοσιακή μουσική της μητέρας Ελλάδας.

Η μορφή της κοινωνίας και ο τρόπος ζωής που επικρατεί μέσα από την αστικοποίηση και την εκβιομηχάνιση επιβάλλει την υποχώρηση της συλλογικότητας ενώ προωθεί την ατομικότητα και την αυτοπροβολή. Το γεγονός αυτό βλάπτει την άνθηση του δημοτικού τραγουδιού που στηρίχθηκε στην ανωνυμία, την ομαδικότητα και την προφορικότητα. Με αυτό τον τρόπο φθίνει ουσιαστικά ή αναστέλλεται επ' αόριστον η δημιουργία γνήσιου δημοτικού τραγουδιού⁵⁷. Αυτή η κρίση γεννά τη ρεμπέτικη μουσική (δεν είναι η πρώτη ούτε η μόνη ονομασία που δόθηκε σε αυτά τα τραγούδια⁵⁸), η οποία αρχικά ως μουσική του περιθωρίου και των κατώτερων λαϊκών στρωμάτων κερδίζει τη θέση της στα σαλόνια της υψηλής κοινωνίας και της αστικής τάξης όταν μετεξελίσσεται στο σύγχρονο λαϊκό και έντεχνο τραγούδι, χάριν βεβαίως πολλές φορές στις ισχυρές προσωπικότητες, σε μουσικές ιδιοφυίες, δεξιοτέχνες των οργάνων αλλά και στην σπουδαία συμμετοχή των ποιητών της γενιάς του 30 κυρίως όπου είχαν την ευτυχία να μελοποιηθούν οι στίχοι τους, τα ποιήματά τους, κάνοντας έτσι την ποίηση γνωστή στο ευρύ κοινό και χιλιοτραγουδισμένη στα χείλη του. Συνδέθηκε έτσι και το σύγχρονο τραγούδι με αγώνες, κυρίως κοινωνικούς αυτή τη φορά.

Το τραγούδι και κυρίως το τραγούδι του λαού παρουσιάζει άνθηση σε εποχές μεγάλων εθνικών γεγονότων, όπου ο ανώνυμος, ο άγνωστος ποιητής – ο ίδιος ο λαός- βρίσκει την ευκαιρία να εκφράσει το φάσμα των ατομικών και ομαδικών συναισθημάτων⁵⁹.

Όταν αναφερόμαστε βέβαια στο παραδοσιακό τραγούδι που αποτελεί είδος της νεοελληνικής λογοτεχνίας θα πρέπει να γνωρίζουμε τις περιόδους της, οι οποίες συνδέονται και με ιστορικά ορόσημα για τον ελληνισμό: α) υστεροβυζαντινή περίοδος (10^{ος} αι. μ.Χ.-1453). Χωρίζεται σε δύο υποπεριόδους (10^{ος} αι. μ.Χ. έως 1204 Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους σταυροφόρους και 1204 έως

57. Βλ. Στάθης Ε., *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2004, σσ. 14-18.

58. Βλ. Gauntlett Σ., *ό.π.* σ. 30.

59. Βλ. Δελώνης Α., *ό.π.* σ. 8.

1453 Άλωσης της Πόλης από τους Οθωμανούς Τούρκους), β) η περίοδος της Τουρκοκρατίας (1453-1821). Χωρίζεται σε δύο υποπεριόδους (1453 έως 1669 άλωση του Χάνδακα και ολόκληρης της Κρήτης από τους Τούρκους και 1669 έως 1821 έναρξη ελληνικής επανάστασης), γ) η περίοδος από την επανάσταση του 1821 έως σήμερα. Χωρίζεται επίσης σε δύο υποπεριόδους: τη νεότερη από τον Σολωμό στον Καβάφη και τη σύγχρονη από τον Καβάφη ως τις μέρες μας⁶⁰.

Τη διαχρονική ενότητα λόγου, μελωδίας και κίνησης μαρτυρούν κι υπογραμμίζουν πλήθος στοιχείων, όπως:

- ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος στίχος, που απαντάται από τον Πίνδαρο και τον Αριστοφάνη στο Βυζάντιο, το δημοτικό τραγούδι αλλά και σε πολλά ρεμπέτικα,
- οι μουσικές κλίμακες, αφού είναι φανερή η άμεση αντιστοιχία ανάμεσα στις αρχαίους τρόπους, τους ήχους της βυζαντινής μουσικής, τους δρόμους και τα μακάμια της επηρεασμένης και από την ανατολίτικη, ρεμπέτικης μουσικής,
- οι ρυθμοί όπως το παιωνικό γένος (5/8) στα τραγούδια του Μ. Χατζιδάκι και του Δ. Σαββόπουλου, τα 7/8 από τον Αριστοφάνη στον καλαματιανό, τα 9/8 από την ποίηση της Σαφφούς στο ζεϊμπέκικο,
- τα όργανα, τρίχορδα κυρίως (πανδουρίς – ταμπουράς - μπουζούκι, αυλός – ζουρνάς – τσαμπούνα, ο πυθαγόρειος «κανών» σε βυζαντινό «ψαλτήριον» και νεοελληνικό «κανονάκι»),
- μουσικά είδη και παραπλήσιες μελωδίες,
- έθιμα και τελετουργίες, που στον κύκλο της ζωή και τον κύκλο του χρόνου, εμπλέκουν το τραγούδι και τη μουσική.

Όταν φυσικά αναφερόμαστε στη διαχρονική αξία του ελληνικού τραγουδιού, δεν πρέπει να συγχέουμε την έννοια της συνέχειας με εκείνη της ακινησίας, ούτε την έννοια της εξέλιξης με την απομόνωση. Η γλώσσα και η μουσική επιδίδονταν πάντοτε σε ένα δυναμικό δούναι και λαβείν⁶¹. Πόσο μάλλον αν αναλογιστούμε τη θέση της Ελλάδας ως σταυροδρόμι τριών Ηπείρων, ως γέφυρα ανατολής και δύσης, ως θέατρο ανόδου και πτώσης μεγάλων αυτοκρατοριών. Η Ελλάδα λειτούργησε ως δέκτης στοιχείων της Ανατολής τα οποία διοχέτευσε ως πομπός προς δυσμάς, αφού

60. Βλ. Μαστροδημήτρης Π. Δ., *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005, σ. 41.

61. Βλ. Λιάβας Λ., *ό.π.* σσ. 25-26.

πρώτα τα ανέπλασε και τα προσάρμοσε δημιουργικά. Ο ελληνικός τρόπος πάντα ισορροπούσε ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση και πάντοτε εξισορροπούσε ανατολικά και δυτικά στοιχεία. Δείγμα αυτής της ισορροπίας παρέχει το ταίριασμα της ελληνικής μελωδικής σκέψης με την αρμονία της Δύσης.

Παρόλα αυτά, από την δεκαετία του 1960, υποχωρεί σταδιακά η διάσταση του χορού, γεγονός που ραγίζει τη συνοχή του παραδοσιακού τρίπτυχου. Παράλληλα η μουσική σκέψη γίνεται «κάθετη», οι ασυγκέραστες κλίμακες τρέπονται σε συγκερασμένες διατονικές, ο ήχος ηλεκτρονικός. Μένει μόνο η γλώσσα με την ιδιαίτερη φωνητική της ως το τελευταίο στοιχείο διατήρησης της ελληνικότητας του τραγουδιού. Είναι επομένως πολύ σημαντική όχι μόνο η προσπάθεια διατήρησης της, αλλά και ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης με το παραδοσιακό τρίπτυχο, η επανασύνδεση με τη λαϊκότητα του τραγουδιού, η αναθέρμανση του εθνικού μας αισθήματος, μέσα από την αναδρομή στην εξέλιξη του ελληνικού τραγουδιού και τη σύνδεσή του με την ιστορική πορεία του ελληνισμού.

5. Η σχέση του τραγουδιού με τον έμμετρο λόγο και την ποίηση

Από την αρχαιότητα κιόλας η ποίηση και η μουσική βρίσκονται συνδεδεμένες άρρηκτα. Στην αρχή ήταν οι αοιδοί, που με τη συνοδεία της φόρμιγγας αυτοσχεδίαζαν στίχους. Λίγο αργότερα, οι Ραψωδοί που απομνημόνευαν και απήγγειλαν ρυθμικά. Η μουσική Παιδεία επομένως στηρίζεται στην ενότητα μελωδίας και ποίησης εξάλλου «ο ρυθμός, το μέτρο και ο τόνος είναι εγγενή χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου»⁶².

Στα προλεγόμενα του Α' τόμου της γνωστής συλλογής του το 1824, ο Fauriel σημειώνει: «Οι νεοέλληνες έχουν και μια άλλη ποίηση [...] μια ποίηση λαϊκή με όλη τη σημασία και το πλάτος της λέξης. [...] Αυτή η ποίηση αποτελείται εξ ολοκλήρου από τραγούδια σαν και αυτά που περιέχονται στη συλλογή ετούτη»⁶³.

Σύμφωνα με αυτή την άποψη το δημοτικό – λαϊκό τραγούδι αποτελεί την ποίηση μιας ολόκληρης εποχής και ενός ολόκληρου λαού και δεν αποδίδεται σε ένα πρόσωπο αλλά είναι συλλογική, πλάθεται για χιλιετίες και ακολουθεί πειθαρχημένη τεχνική⁶⁴.

62. Βλ. Μιχαηλίδου Μ., ό.π. σ. 43.

63. Fauriel C., *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, τ. Α', εκδοτ. Επιμ. Πολίτης Α., Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999, σ. 26.

64. Ρωμαίος Κ., *Η ποίηση ενός λαού*, Αθήνα 1968, σ. 9.

«Ειδική κατηγορία του λογοτεχνικού είδους της ποίησης είναι το δημοτικό τραγούδι (παραδοσιακή – προφορική λογοτεχνία)⁶⁵».

Το παραδοσιακό τραγούδι αποτελεί τον πρώτο μεγάλο σταθμό της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και αποτελεί σύμφωνα με τον Καψωμένο «την πιο γνήσια πηγή του νεοελληνικού λυρισμού», από την οποία αναδείχθηκε η παράδοση της προσωπικής ποίησης⁶⁶ (Κρητική λογοτεχνία – Σολωμός – Παλαμάς – Σεφέρης – Ρίτσος - Ελύτης).

Ο δημιουργός του δημοτικού τραγουδιού είναι ποιητής. Με τα μάτια και την κρίση του συνταιριάζει το ιστορικό περιστατικό, τον θρύλο και την παράδοση⁶⁷. Το παραδοσιακό τραγούδι όμως δεν είναι (ή τουλάχιστον δεν είναι μόνο) ποίημα, είναι τραγούδι, ενίοτε και χορός⁶⁸.

Από ιστορική σκοπιά μπορούμε να αποδώσουμε στην παραδοσιακή μουσική τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Η παραδοσιακή μουσική και το τραγούδι μεταφέρεται μέσω της προφορικής παράδοσης. Απλοί άνθρωποι του μόχθου, εργάτες, αγρότες, πολλές φορές αναλφάβητοι απομνημονεύουν τα τραγούδια και τα κληροδοτούν από στόμα σε στόμα, από γενιά σε γενιά, χωρίς τη διαμεσολάβηση βιβλίων, ηχογραφήσεων ή άλλων μέσων καταγραφής.
- Η μουσική είναι αντιπροσωπευτική της περιοχής και της εποχής της. Επιδρά στην συνοχή μίας ομάδας ανθρώπων οι οποίοι μαθαίνουν τραγούδια και χορούς που προέρχονται από τον τόπο και την εποχή των προγόνων τους.
- Μνημονεύει ιστορικά και προσωπικά γεγονότα. Κατά τη διάρκεια του χρόνου γίνονται οι εορτασμοί με εορταστικά τραγούδια. Οι γάμοι, τα γενέθλια, όλες οι κοινωνικές εκδηλώσεις συνοδεύονται από τραγούδια, χορούς και ιδιαίτερα έθιμα. Και οι θρησκευτικές γιορτές έχουν παραδοσιακό χαρακτήρα που προάγει τον συναισθηματισμό ανεξάρτητα από την αισθητική ποιότητα της μουσικής.
- Τα τραγούδια είναι πολυτραγουδημένα, από συνήθεια και έθιμα, για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα που εκτείνεται σε αρκετές γενεές.

65. Βλ. Μαστροδημήτρης Π. Δ., ό.π. σ. 41.

66. Βλ. Καψωμένος Ε. Γ., *Δημοτικό τραγούδι – μια διαφορετική προσέγγιση*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1996, σ. 18.

67. Βλ. Κονταξής Κ. Δ., *Το δημοτικό τραγούδι – μια προσπάθεια μελέτης*, εκδ. Πασχέντης, Αγρίνιο 2007, σ. 79.

68. Βλ. Μαλεβίτσης Χ. Κ., ό.π. 75.

- Τα περισσότερα από αυτά τα τραγούδια δεν διαθέτουν πνευματικά δικαιώματα. Εκατοντάδες δημοτικά τραγούδια από το 19ο αιώνα είχαν γνωστούς συγγραφείς, αλλά στην προφορική παράδοση συνεχίστηκαν σε σημείο που θεωρούνται συλλογικό έργο. Από το 1940 και έπειτα, κάθε δημοτικό τραγούδι που καταγράφεται αποδίδεται σε έναν διασκευαστή.
- Κράμα πολιτισμών. Καθώς οι κουλτούρες αλληλεπιδρούν και προσαρμόζονται με την πάροδο του χρόνου, τα παραδοσιακά τραγούδια εξελίσσονται, ενσωματώνουν και να αντανακλούν επιρροές διαφόρων παραγόντων όπως εισαγωγή νέων μουσικών οργάνων, κουρδίσματα, φρασεολογία, επιλογή θεμάτων ή και μεθόδους παραγωγής.

Η ίδια η λειτουργία και η διάρθρωση του κλέφτικου τραγουδιού γιγαντώνονται και δίνουν ζωή στον Ύμνο του Σολωμού⁶⁹. Την ίδια διάρθρωση συναντούμε στα λιανοτράγουδα του Ρίτσου.

Από τη δεκαετία του 1960 με το έντεχνο λαϊκό τραγούδι, οι μεγάλοι μας συνθέτες επανατοποθέτησαν την νεοελληνική ευαισθησία απέναντι στις κοινωνικές και πολιτικές προκλήσεις της εποχής. Έφεραν έτσι με τη μουσική τους τη μεγάλη ποίηση στο στόμα του λαού. Ο Μ. Χατζηδάκης, ο Μ. Θεοδωράκης, ο Σ. Ξαρχάκος, ο Γ. Μαρκόπουλος και οι συνεχιστές τους μελοποίησαν τους μεγάλους Έλληνες ποιητές (Σολωμός, Καβάφης, Παλαμάς, Βάρναλης, Σεφέρης, Ελύτης, Ρίτσος, Καββαδίας, Λειβαδίτης, Καρυωτάκης, Αναγνωστάκης, Γκάτσος κ.ά.), αλλά και στίχους ελλήνων πεζογράφων (Βιζυηνός, Παπαδιαμάντης, Παπαντωνίου) σε μια συνάντηση που έδωσε όχι μόνο πνοή αλλά και φωνή στην προσωπική και απόμακρη ποίηση καθιστώντας την κοινό κτήμα του ελληνικού λαού.

Η μελοποιημένη ποίηση συνδέει το μέλος με τον λόγο και μας κάνει κοινωνούς μιας αισθητικής εμπειρίας που μπορούμε να βιώσουμε, μας απομακρύνει από την «ανατομική» ανάλυση της γλώσσας και μας φέρνει σε επαφή με μεγάλες μορφές της φιλοσοφικής διάνοησης και της ποιητικής δημιουργίας.

69. Βλ. Αποστολάκης Γ., στο *Ελληνική Παράδοση*, ό.π. σ. 36.

B. ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ

1. Η θέση και η παρουσία του παραδοσιακού τραγουδιού στα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Ελλάδα

Η ενασχόληση των παιδιών με τη μουσική και το τραγούδι πηγάζει από τη δημιουργικότητά τους, τη φαντασία τους και την εξερευνητική τους διάθεση. Χαρακτηριστικό επιχείρημα υπέρ του προηγούμενου ισχυρισμού, είναι τα αυτοσχέδια τραγούδια που «σκαρώνουν» για να συνοδεύσουν το παιχνίδι τους⁷⁰. Σε αυτά τα αυτοσχέδια τραγουδάκια παρατηρούνται σε πρωτογενή μορφή, στοιχεία του οργανικού αυτοσχεδιασμού, όπως επαναλήψεις με παραλλαγές, διαβάθμιση, άνοιγμα και κλείσιμο μιας φόρμας, αντιθέσεις κ.ά.⁷¹. Το ένστικτο της δημιουργίας ενυπάρχει ανεξάρτητα από την ηλικία, μόνο που συχνά το σχολικό και οικογενειακό περιβάλλον το καταπιέζει ή το καταστέλλει. Τον ρόλο λοιπόν του απελευθερωτή οφείλει να παίζει ο εκπαιδευτικός. Άλλωστε σε αυτό το σημείο *«έγκειται η σημασία της ένταξης των τεχνών στο άμεσο εκπαιδευτικό ή κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού, καθώς το βοηθούν να έρθει σε επαφή με την καλλιτεχνική του φύση»*⁷².

Το τραγούδι, χάρη στην παιδαγωγική του διάσταση αλλά και την αισθητική του αξία, κατέχει περίοπτη θέση στα παιδαγωγικά συστήματα που αναπτύχθηκαν στον χώρο της μουσικής εκπαίδευσης.

Στην Ελλάδα, αλλά και την Κύπρο ωστόσο, παρόλο που η παραδοσιακή μουσική παίζει έναν θεμελιώδη ρόλο στην πολιτιστική συνέχεια και τη μουσική κληρονομιά, η σύγχρονη έρευνα καταδεικνύει πως οι μαθητές των τελευταίων τάξεων του δημοτικού σχολείου δεν έχουν επαφή με αυτή την μουσική, ούτε προτιμούν να την ακούνε⁷³. Στη διαμόρφωση των μουσικών προτιμήσεων των μαθητών, ήδη από την πρώιμη παιδική ηλικία, επηρεάζουν τα ακούσματα που έχουν από την οικογένειά τους αλλά η κοινωνική πίεση που δέχονται από τους συνομήλικους τους καθώς νιώθουν ισχυρή την ανάγκη του ανήκειν.

70. Βλ. Θεοδώρακόπουλος Δ., *Η συμβολή των τεχνών στην ανάπτυξη μουσικών και γλωσσικών δεξιοτήτων – μια πιλοτική εφαρμογή*, μεταπτυχιακή εργασία, Ιωάννινα 2020, σ. 33.

71. Βλ. Μακροπούλου Ε. - Βαρελάς Δ., *Μουσική – το πιο συναρπαστικό παιχνίδι*, εκδ. fagotto, Αθήνα 2001, σ. 20.

72. Βλ. Θεοδώρακόπουλος Δ., ό.π. σ. 34.

73. Βλ. Perakaki E., “*Can a music course on Greek Traditional Music change pupils’ dispositions? A classroom teacher research project*”, άρθρο στο Hellenic Journal of Music Education and Culture τόμ. 4, άρθρ. 3, Αθήνα 2013, σ. 2.

Στο σημερινό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, η προσπάθεια χρησιμοποίησης του σώματος για έκφραση και επικοινωνία χαρακτηρίζεται ελάχιστη και παρά το γεγονός πως το παιδί προετοιμάζεται από την εκπαίδευση ώστε να ενταχθεί σε ένα κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο αισθητή είναι η απουσία παιδαγωγικού προσανατολισμού όσον αφορά τον χορό και τη διδασκαλία της παραδοσιακής μουσικής. Χρειάζεται *«μια διδακτική μεθοδολογία με μορφή κανονιστική, από την οποία όμως δεν θα απουσιάζει ο δημιουργικός παλμός ούτε θα την χαρακτηρίζουν στεγανά αδιαπέραστα»*⁷⁴.

Η παρουσία του δημοτικού τραγουδιού στα σχολικά εγχειρίδια πενιχρή. Από τα σχολικά εγχειρίδια της Γ', Δ', Ε' και ΣΤ' Δημοτικού τα οποία εξετάστηκαν προκύπτει ότι δεν υπάρχει θέση για το παραδοσιακό τραγούδι στη διδασκαλία άλλων μαθημάτων πέρα από τη Γλώσσα. Ακόμη όμως και σε αυτό το μάθημα τα τραγούδια που συναντούμε εντοπίζονται στο ανθολόγιο λογοτεχνικών κειμένων, είτε σε ενότητες που αναφέρονται στην Παράδοση, είτε σε επίκαιρα θέματα (Χριστούγεννα, Εθνικές εορτές κλπ.). Στο βιβλίο της Γλώσσας οι αναφορές είναι ελάχιστες και αποσπασματικές.

Σπανιότερα εμφανίζονται δημοτικά τραγούδια στο μάθημα της Ιστορίας της Ε' και Στ' (όπου βέβαια μελετάται και η εποχή στην οποία αναφέρεται το παραδοσιακό τραγούδι) ως ιστοριογραφικές πηγές για συζήτηση και σχολιασμό του κειμένου.

Ακόμη πιο σπάνια δυστυχώς η αναφορά στα εγχειρίδια της Μουσικής, ακόμη και στην ενότητα όπου αναλύονται τα παραδοσιακά όργανα και κομπανίες. Θετική η παρουσία του τραγουδιού (κάλαντα, νανουρίσματα, τραγούδια με κοινωνικό περιεχόμενο) στο μάθημα των Θρησκευτικών όλων των τάξεων, κι εδώ όμως ως απλή αναφορά ή ακρόαση και ως πηγή για περαιτέρω σχολιασμό του κειμένου.

Έντονη η παρουσία του σε ενότητες αφιερωμένες στον παραδοσιακό χορό, στα βιβλία της Φυσικής Αγωγής όλων των τάξεων. Τα βιβλία αυτά ωστόσο, λόγω και της ιδιαιτερότητας του μαθήματος σπάνια χρησιμοποιούνται.

Σύμφωνα με τους βασικούς στόχους του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών, όπως θα δούμε αναλυτικότερα και παρακάτω, για να αποκτήσουν οι μαθητές επίγνωση της μουσικής και να κατανοήσουν την παράδοση, τα γλωσσικά ιδιώματα και μουσικά είδη, τις διάφορες εποχές και τόπους, θα πρέπει να διδαχθούν τις συνιστώσες της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής.

74. Βλ. Γκορτζής Α. Ε., 1996 ό.π. σ. 5.

2. Η παρουσία του τραγουδιού σε παλαιότερα σχολικά εγχειρίδια - ιστορική αναδρομή

Το παραδοσιακό τραγούδι είναι χρονογράφημα της εποχής. Έχει να μας πει πράγματα. Να μας μεταδώσει μηνύματα.

Το τραγούδι χρησιμοποιήθηκε στα εγχειρίδια των μαθητών και τα σχολικά βιβλία, κυρίως βέβαια, για τη θεωρητική προσέγγιση και μελέτη της λογοτεχνίας. Κατά κύριο λόγο λοιπόν το συναντούμε στα ανθολόγια, όπου είναι συλλογές απανθισμάτων της ελληνικής λογοτεχνίας, συνήθως σκόρπιες ή ταξινομημένες κατά λογοτεχνική περίοδο ή κατά θέμα. Στα παλαιότερα βιβλία μάλιστα παρείθετο μόνο το κείμενο (ποίημα, τραγούδι, αίνιγμα) αυτούσιο ή αποσπασματικά, με μια μικρή εισαγωγή συνήθως με θεωρητικά στοιχεία, ενώ απουσίαζαν παντελώς προτεινόμενες δραστηριότητες ή άλλες βοηθητικές λεπτομέρειες. Η προσέγγιση νομοτελειακά ήταν ανάγνωση, ανάλυση, ανάθεση κάποιας δραστηριότητας για το σπίτι (συνήθως περίληψη του νοήματος ή εντοπισμός εκφραστικών μέσων, ομοιοκαταληξίας κτλ).

Ενδιαφέρον προς διερεύνηση προκαλεί φυσικά και ο τρόπος με τον οποίο στεριώνει το μοτίβο της παραδοσιακής μουσικής στην κοινή συνείδησης μιας και είναι φανερό πως *«το εκάστοτε εκπαιδευτικό σύστημα μεριμνά για τη διαμόρφωση της συλλογικής συνείδησης, στο πλαίσιο της κατά περίπτωση ακολουθούμενης εκπαιδευτικής πολιτικής»*⁷⁵. Θα λέγαμε λοιπόν πως πολλές φορές το τραγούδι χρησιμοποιήθηκε για να ικανοποιηθούν σκοποί πολύ μακριά από την Παιδαγωγική (π.χ. αλυτρωτισμός).

Τα πρώτα προγράμματα σπουδών για τα Δημοτικά Σχολεία εκδόθηκαν το 1894. Σε αυτά συναντούμε αρκετά τραγούδια τα περισσότερα από τα οποία είναι εκκλησιαστικοί ύμνοι και θρησκευτικά τραγούδια. Μετά την ήττα της Ελλάδας στον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 ενισχύεται η ανάγκη για αφύπνιση της πατριωτικής συνείδησης, οπότε και τα τραγούδια με πατριωτικό περιεχόμενο, που συμπεριλαμβάνονται στα σχολικά βιβλία, αυξήθηκαν.

Στο Πρόγραμμα του 1913 εισάγονται για πρώτη φορά ως μέρος της διδακτέας ύλης επτά δημοτικά τραγούδια. Τα τραγούδια αυτά αναφέρονταν στους απελευθερωτικούς αγώνες των Ελλήνων και προέρχονταν σε απόλυτο βαθμό από τη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Την ελεύθερη ως τότε Ελλάδα. Σύμφωνα

75. Βλ. Ανδρειωμένος Γ., *Πάλι με χρόνια με καιρούς... - Λογοτεχνία, λαογραφία και εθνική ιδεολογία (η εξέλιξη ενός μοτίβου)*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2011, σ. 35.

μάλιστα με μελετητές στην ισχυρή κυριαρχία αυτών των τραγουδιών οφείλεται η αυθαίρετη συνεκδοχική αντίληψη ότι ο όρος δημοτικό τραγούδι παραπέμπει στα τραγούδια αυτών των περιοχών εξαιρώντας εκείνα της υπόλοιπης Ελλάδας.

Το 1969, η δικτατορία στο νέο Ωρολόγιο Πρόγραμμα προτείνει θρησκευτικά, πατριωτικά, φυσιολατρικά αλλά και ηθοπλαστικά τραγούδια. Κατά τα άλλα, η δικτατορία έδειχνε την προτίμησή της στον τσάμικο χορό και τα δημοτικά άσματα, τα οποία εκμεταλλεύτηκε δεόντως για λόγους προπαγάνδας.

Με τη μεταπολίτευση και το Πρόγραμμα του 1977, το μάθημα της Μουσικής Αγωγής αλλάζει μορφή και γενικότερη φιλοσοφία για φτάσουμε στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1982 με το οποίο δίνεται έμφαση στην ελεύθερη δημιουργική έκφραση.

Το Δ.Ε.Π.Π.Σ. του 1999 προβλέπει στη διδακτέα ύλη ελληνικά παραδοσιακά αλλά και βυζαντινά μέλη, ενώ σε εκείνο του 2001 αναφέρεται ανάμεσα σε άλλα πως στόχος είναι οι μαθητές *«Να γνωρίσουν τις παλαιότερες συνιστώσες της νεοελληνικής μουσικής παράδοσης και να καλλιεργηθεί η αγάπη τους προς αυτές»*. Παρόλα αυτά το παραδοσιακό τραγούδι δεν διδάχτηκε ποτέ συστηματικά στα ελληνικά σχολεία και παραμένει ακόμη και σήμερα έξω από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα, με εξαίρεση τα μουσικά Γυμνάσια και Λύκεια⁷⁶.

3. Η αναφορά του τραγουδιού στα Αναλυτικά Προγράμματα

Από τη μελέτη των αναλυτικών προγραμμάτων για το μάθημα της Μουσικής, προκύπτει ότι η παραδοσιακή μουσική πρωτοεμφανίστηκε στα προγράμματα του 1913, ενώ μέχρι τις μέρες μας η διδασκαλία των παραδοσιακών τραγουδιών στα σχολεία φαίνεται να εξαντλείται στα πλαίσια των σχολικών εορτών.⁷⁷

Το τραγούδι βέβαια, ως διδακτικό μέσο, αναφέρεται στα ισχύοντα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, κυρίως σε αυτό της Γλώσσας. Πιο συγκεκριμένα και κατόπιν έρευνας προέκυψαν τα εξής στοιχεία⁷⁸:

76. Βλ. Αυθεντοπούλου Δ. & Παντοπούλου Δ., *Η διδασκαλία της παραδοσιακής μουσικής στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*, στο *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 8ο Πανελλήνιο Συνέδριο 18-19 Νοεμβρίου 2016, Αθήνα, σ. 4

77. Βλ. Αυθεντοπούλου Δ. & Παντοπούλου Δ., ό.π. σ. 1.

78. Βλ. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Δ.Ε.Π.Π.Σ. – Α.Π.Σ. για το δημοτικό σχολείο*, στο ΦΕΚ 303B/13-3-2003, σσ. 122-227.

Στην Γλώσσα της Α'-Β' Δημοτικού, για την ενδυνάμωση του προφορικού λόγου και με στόχο ο μαθητής να *«θέτει σε λειτουργία μηχανισμούς ακουστικής και απαντητικής ετοιμότητας»* και να *«παρακολουθεί διάφορες μορφές του προφορικού λόγου και να συμμετέχει αναλόγως»* προτείνεται η *«βιωματική εμπλοκή των μαθητών σε ποικίλες μορφές λεκτικής επικοινωνίας»*, όπως είναι οι διηγήσεις, τα ποιήματα και το τραγούδι.

Για την καλλιέργεια του γραπτού λόγου στις υπόλοιπες τέσσερις μεγάλες τάξεις του Δημοτικού και όσον αφορά στην εξοικείωση με τον ιδιοματικό λόγο και την ικανότητα να επισημαίνει τις δομικές διαφορές από τον διδασκόμενο κανόνα της κοινής νεοελληνικής γλώσσας, προτείνεται η ανάγνωση μικρών κειμένων, ανάμεσά τους και τραγουδιών, γραμμένων σε διάφορες διαλέκτους και ιδιώματα. Εδώ προτείνεται και η διαθεματική σύνδεση με τη Γεωγραφία και την Ιστορία.

Στο εδάφιο που αναφέρεται στη διδακτική μεθοδολογία προτείνεται να δίνεται βαρύτητα στην προφορική άσκηση με τη χρήση παραγλωσσικών μέσων όπως είναι και το τραγούδι. Αλλά και ως διδακτικό υλικό περιλαμβάνεται στην ύλη του δημοτικού σχολείου ανάμεσα σε κείμενα από την αρχαία ελληνική μυθολογία, τη βυζαντινή γραμματεία, παραμύθια και δημοτικά τραγούδια από όλη τη γεωγραφική έκταση του ελληνισμού, δείγματα ιδιοματικών κειμένων της ελληνικής γλώσσας, αντιπροσωπευτικά κείμενα Ελλήνων της διασποράς, καθώς και δείγματα λογοτεχνίας γειτονικών πολιτισμών, *«προκειμένου να υπηρετούνται οι νομοθετημένοι σκοποί της εκπαίδευσης, όπως αυτοί ορίζονται στο Σύνταγμα και στην ειδικότερη νομοθεσία, τα κείμενα και τα θέματα επιλέγονται με βάση ειδικά επεξεργασμένες προδιαγραφές, με κοινό παρανομαστή ορισμένες έννοιες και αξίες, όπως η αγάπη, η εντιμότητα, ο ισχυρός χαρακτήρας, η οικογένεια, η γλώσσα, το εθνικό αυτοσυνείδημα, η ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, η αποδοχή της ετερότητας, η παγκοσμιότητα και διάρκεια του ελληνισμού και οι σημερινές δυνατότητές του»*, καλλιεργώντας αισιόδοξες στάσεις στον μαθητή. Έμφαση δίνεται στη νεότερη και σύγχρονη ελληνική δημιουργία, μέρος της οποίας αποτελεί το δημοτικό τραγούδι.

Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του μαθήματος της Ιστορίας το τραγούδι ως αντικείμενο αλλά και ως μέσο διδασκαλίας αναφέρεται με μεγάλη συχνότητα. Στην Ιστορία της Ε' τάξης, στην ενότητα τα βυζαντινά χρόνια, όπου χρησιμεύουν ως ιστορική μαρτυρία για να γνωρίσουν οι μαθητές το ρόλο των ακριτών – φρουρών των συνόρων - και να κατανοήσουν τον συμβολισμό του Διγενή Ακρίτα. Σε αυτό το σημείο οι μαθητές προτείνεται να διαβάσουν και να σχολιάσουν σχετικά τραγούδια

για τη ζωή και τα κατορθώματα των ακριτών και μάλιστα του Βασιλείου Διγενή Ακρίτα. Η επόμενη αναφορά ωστόσο σε δημοτικό τραγούδι γίνεται στο τέλος της ίδιας ενότητας, όταν οι μαθητές καλούνται να διαβάσουν και να σχολιάσουν το δημοτικό τραγούδι για την Άλωση της Πόλης, παράλληλα και με το μάθημα της Γλώσσας, ώστε να γνωρίσουν το γεγονός της Άλωσης και να συγκινηθούν από τους θρήνους και τους θρύλους που αναφέρονται σε αυτό. Μια ακόμη αναφορά γίνεται στα προτεινόμενα διαθεματικά σχέδια εργασίας για το μάθημα της Ιστορίας, όπου προτείνεται στους μαθητές να προσεγγίσουν την «Αγία Σοφία» μέσα από την ανάληψη ομαδικών ή ατομικών εργασιών στις οποίες θα μπορούσαν να βρουν και να συγκεντρώσουν υλικό όπως σχετικά τραγούδια ή εκκλησιαστικούς ύμνους.

Στην συνέχεια στην Ιστορία της ΣΤ΄ και στην ενότητα «Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία», καλούνται να βρουν στοιχεία για τις συνθήκες ζωής εκείνης της εποχής συζητώντας το συμβολικό περιεχόμενο διαφόρων τραγουδιών καθώς και τους λόγους που συνέβαλαν στη δημιουργία τους. Ακόμη μια φορά προτείνεται η σύνδεση με το μάθημα της Γλώσσας. Εδώ θα συναντήσουμε και τραγούδια όπου εκφράζεται από τη λαϊκή μούσα η ελπίδα για βοήθεια και στήριξη στο επαναστατικό κίνημα από τις ξένες δυνάμεις (βλ. Ρωσία), αλλά και το παράπονο όταν οι ελπίδες αποδεικνύονται μάταιες. Ακολούθως, στην ενότητα «Η μεγάλη επανάσταση» συγκεντρώνουν και σχολιάζουν τραγούδια που θρηνούν τη θυσία του Μεσολογγίου.

Παρομοίως και με την Ιστορία της Ε΄ τάξης, στα προτεινόμενα διαθεματικά σχέδια εργασίας προτείνονται τα τραγούδια ως μέσον για τη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας, αλλά και ως εργαλείο για τη διαθεματική προσέγγιση ιστορικών γεγονότων από τις μικρότερες τάξεις (που ακόμη δεν διδάσκονται το μάθημα της ιστορίας) μέσα από τον σχολιασμό δημοτικών τραγουδιών αλλά και σύγχρονης μελοποιημένης ποίησης στο μάθημα της Γλώσσας, της Λογοτεχνίας και της Μουσικής.

Άξιο να αναφερθεί είναι πως προτείνεται η προσέγγιση του ζητήματος της μετακίνησης του πληθυσμού (βλ. μετανάστευση, αστυφιλία) στην μεταπολεμική Ελλάδα με την παρουσίαση και τον σχολιασμό λαϊκών τραγουδιών του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα. Με τις αντίστοιχες προεκτάσεις σε Γεωγραφία, Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, Λογοτεχνία και Μουσική.

Αναφορικά με το Αναλυτικό Πρόγραμμα για το μάθημα των Εικαστικών, που συμπεριλαμβάνεται ευρύτερα και στην Αισθητική Αγωγή, το τραγούδι κατέχει μια σημαντική θέση ως εργαλείο για την ανάδειξη του ρόλου της τέχνης στην ζωή και την καθημερινότητα, αλλά και για να διακρίνουν οι μαθητές τη σχέση μεταξύ των

τεχνών. Το τραγούδι αποτελεί το ίδιο έργο τέχνης και με αυτή του την ιδιότητα προσφέρει αισθητική εμπειρία, επικοινωνία ανάμεσα σε δημιουργό και κοινό, πομπό και δέκτη, αλλά συχνά εκφράζει εμφανώς και συγκεκριμένη ιδεολογία. Ανάλογη είναι και η αξιοποίηση που γίνεται στο μάθημα της Θεατρικής Αγωγής. Το τραγούδι αξιοποιείται για φωνητική εξάσκηση, στο πλαίσιο του άξονα ενεργοποίησης και αξιοποίησης των σωματικών ικανοτήτων των μαθητών. Οι μαθητές θα γνωρίσουν με αυτό τον τρόπο τις δυνατότητες της φωνής τους, θα διδαχθούν βασικές αρχές ορθοφωνίας (αναπνοή, εκφορά φθόγγων κ.ά.), θα ενισχύσουν την εκφραστική τους ικανότητα, συνδυάζοντας φωνή και κίνηση και θα νιώσουν άνεση να απελευθερώσουν τα συναισθήματά τους. Για την επίτευξη όλων αυτών επιστρατεύονται τραγούδια ατομικά ή ομαδικά, μουσικά όργανα, κασετόφωνο κ.ά. και γίνεται προσπάθεια να επιτευχθεί συντονισμός, σωστή τονικότητα και εκφραστικότητα.

4. Η παρουσία του σε άλλα μαθήματα – διαθεματική προσέγγιση

Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω γίνεται φανερό η σπουδαιότητα που έχει για την εκπαίδευση το παραδοσιακό μας τραγούδι. Εξίσου σημαντική για την αγωγή είναι και η διδασκαλία του παραδοσιακού χορού.

Δυστυχώς σε μια εποχή που η παγκοσμιοποίηση κυριαρχεί και οι παραδοσιακές αξίες παίρνουν μια μορφή αλλοτρίωσης, η γνήσια δημοτική μας παράδοση, η μουσική και οι χοροί μας αρχίζουν να χάνουν το στοιχείο της «παράδοσης» από γενιά σε γενιά και παραγκωνίζονται από την πίεση πιο εμπορικών ασμάτων και ξένων ακουσμάτων. Σαφώς και δεν υπάρχει η πρόθεση να επικρίνουμε τις μουσικές επιλογές του καθενός. Χρέος μας όμως, ως δασκάλων, είναι να διαφυλάξουμε την παράδοσή μας ανέπαφη και να την κληροδοτήσουμε στη νέα γενιά, εμφυσώντας της το ίδιο πάθος για αυτήν.

Αυτό το μεράκι έχουν καταφέρει να μεταδώσουν οι δάσκαλοι των διαφόρων χορευτικών, οι καθηγητές παραδοσιακής μουσικής, οι ευαίσθητοι άνθρωποι που δραστηριοποιούνται μέσα από εκπολιτιστικούς και άλλους συλλόγους.

Αυτό το μεράκι πρέπει όμως να ρέει και μέσα από την εκπαίδευση παρασύροντας τους μαθητές μας. Σε ένα πολυθέσιο σχολείο, φερ' ειπείν, εύκολα θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια ομάδα χορού με συγκεκριμένο –μικρό στην αρχή- ρεπερτόριο παραδοσιακών χορών.

Ακόμη από τους μαθητές του σχολείου θα μπορούσαν να βρεθούν εκείνοι που παίζουν κάποιο μουσικό όργανο ή είναι καλλίφωνοι ώστε να δημιουργηθεί μια μικρή χορωδία. Οι ομάδες αυτές θα αποτελέσουν κι έναν πυρήνα πάνω στον οποίο θα δομούνται οι σχολικές παραστάσεις και εορτές, ενώ παράλληλα το σχολείο θα διαθέτει τη δυνατότητα να διοργανώσει μουσικές ή χορευτικές παραστάσεις, να συμμετάσχει μαζί με άλλες ομάδες από άλλα σχολεία σε φολκλορικά φεστιβάλ, να ταξιδέψουν σε άλλα μέρη για να γνωριστούν με αντίστοιχες ομάδες άλλων πόλεων, να συμμετέχουν σε σχολικούς διαγωνισμούς και επιδείξεις, να επισκεφτούν χώρους που έχουν να κάνουν με την μουσική μας παράδοση – φυσικά με την κατάλληλη υποστήριξη και υποδομή από το Υπουργείο. Ό, τι διδάσκεται πρέπει να παρουσιάζεται τακτικά και προγραμματισμένα, ώστε να μην ξεχνιέται.

Αυτή η εμπειρία εκτός ότι θα γέμιζε ικανοποίηση τους μαθητές, θα ήταν μια πρώτη ευκαιρία διδασκαλίας των κοινωνικών αξιών που κερδίζει κάποιος από τη συμμετοχή σε μια ομάδα. Θα προωθούσε την εξωστρέφεια της σχολικής μονάδας και το άνοιγμα στην κοινωνία για το οποίο όλοι σήμερα μιλούν. Θα επένδυε στην εμπλοκή της κοινότητας μαθητών, εκπαιδευτικών αλλά και γονέων και τοπικών φορέων προς την κατεύθυνση της ανάδειξης της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Αυτή η συνειδητή προσπάθεια μετάδοσης στα παιδιά στοιχείων της παράδοσης μπορεί να χαρακτηριστεί αναβίωση, όταν μάλιστα σκοπό της έχει την βίωση εκ μέρους των μαθητών, μέσω του παραδοσιακού τραγουδιού, των στοιχείων εκείνων του παρελθόντος που θα κληθούν να μετουσιώσουν σε ζωντανά κύτταρα για να ανταποκριθούν στις προκλήσεις του σήμερα.

Γ. Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ

1. Τι προσφέρει το παραδοσιακό τραγούδι στη μαθησιακή διαδικασία

Το τραγούδι κατέχει εξέχουσα θέση στα μουσικοπαιδαγωγικά συστήματα όχι μόνο για την εγνωσμένη αισθητική του αξία αλλά και την παιδαγωγική του διάσταση. Σπουδαίοι μουσικοπαιδαγωγοί, όπως ο Jaques-Dalcroze, ο Kodaly, ο Orff, ενέταξαν το τραγούδι στην μαθησιακή διαδικασία. Συγκεκριμένα για τον Kodaly «οι παραδοσιακές μελωδίες κάθε λαού είναι φτιαγμένες έτσι ώστε να υποστηρίζουν την εκφορά του λόγου και να μορφοποιούν την πολιτισμική του ταυτότητα»⁷⁹.

Η ελληνική παραδοσιακή μουσική με κύριο εκπρόσωπο το δημοτικό τραγούδι, παρέχει άπειρες ευκαιρίες για τη φυσική, πνευματική, συναισθηματική, αισθητική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών και μπορεί να συνοδεύσει κάθε ηλικία προσφέροντας πλούσιο υλικό σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.⁸⁰ Η παιδαγωγική σημασία του παραδοσιακού τραγουδιού, σε συνάρτηση πάντοτε με τον παραδοσιακό χορό και την παραδοσιακή μουσική είναι πολύ μεγάλη και ακολουθεί την εξελικτική πορεία του ανθρώπου από τη γέννηση του μέχρι τον θάνατο. Στα λεγόμενα «νανουρίσματα» και «ταχαρίσματα» βρίσκεται το έναυσμα για τη δημιουργία προδιάθεσης⁸¹. Η θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης του Gardner θεωρεί εξίσου σημαντική τη μουσική νοημοσύνη σημειώνοντας πως είναι εκείνη που εκδηλώνεται πρώτη στα μικρά παιδιά⁸².

«Η μουσική, ο λόγος και η κίνηση αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο, χωρίς το ένα να υποτάσσεται στο άλλο, ενώ ταυτόχρονα συνδυάζουν τα ρυθμικά τους στοιχεία»⁸³. Είναι μια δημιουργική μέθοδος διδασκαλίας που προϋποθέτει ενεργητική συμμετοχή αλλά και βιωματική εμπειρία. Αξιοποιεί την παρατήρηση, τον πειραματισμό, την ελεύθερη έκφραση και τον αυτοσχεδιασμό.

Τα τραγούδια από μόνα τους βοηθούν στη γλωσσική ανάπτυξη και προφορική επικοινωνία. Όσοι τραγουδούν γνωρίζουν τι να πουν χωρίς παύση. Παράγεται έτσι

79. Βλ. Μιχαηλίδου Μ., ό.π. σ. 45.

80. Βλ. Αυθεντοπούλου Δ. & Παντοπούλου Δ., ό.π. σ.1.

81. Βλ. Γκορτζής Α. Ε., 1996 ό.π. σ. 29.

82. Βλ. Χιωτάκη Ε., *Το τραγούδι ως μέσο εμπλουτισμού του λεξιλογίου παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, στο *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα «Μαθαίνω πώς να μαθαίνω»*, Αθήνα 2010, σ. 1.

83. Βλ. Λυκεσάς Γ. & Κωνσταντινίδου, Μ. & Παπαδοπούλου, Σ., *Δημιουργικό μάθημα παραδοσιακού χορού στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου*, περίοδ. *Μουσικοπαιδαγωγικά*, τεύχ. 1, Αθήνα 2004, σ. 89.

ένας συνεχής λόγος, ο οποίος προωθεί την ευφράδεια και την ενδυνάμωση του λεξιλογίου. Η ομοιοκαταληξία, ο ρυθμός και τα επαναλαμβανόμενα μέρη του τραγουδιού διευκολύνουν την αποστήθιση.

Ο χορός, η ρυθμική και το τραγούδι είναι κύρια μέσα για την απασχόληση των παιδιών νηπιακής ηλικίας και αποτελούν παιδαγωγική αλλά και ψυχολογική απαίτηση πάνω στην οποία στηρίζεται το έργο του Νηπιαγωγείου.

Στα καθημερινά παιχνίδια των παιδιών εξάλλου πρωτεύοντα ρόλο κατέχει ο ρυθμός και η κίνηση αφενός με τα γνωστά λαχνίσματα και τις «κληρωσιές» για την επιλογή ή τις ρυθμικές επαναλήψεις κινήσεων.

Στη συνέχεια και κατά τη σχολική ζωή τα παιδιά διδάσκονται τραγούδι και χορό αλλά πέραν αυτού υπάρχουν πολλές «εξωσχολικές» δραστηριότητες. Χορευτικό (κάθε χορευτικού είδους), ωδείο για εκμάθηση οργάνων, χορωδίες κ.ο.κ..

Γενικότερα η κίνηση με τη μελωδία αποτελεί το εκφραστικότερο μέσο εξωτερίκευσης των συναισθημάτων του ανθρώπου, την έξαρση της χαράς αλλά και την αποκορύφωση της θλίψης «σε στιγμές στοχασμού και φιλοσοφικής θεώρησης»⁸⁴.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε πως η εμπλοκή του τραγουδιού στην μαθησιακή διαδικασία είναι αποτελεσματική καθότι αυτό συμβάλλει πρωτίστως στην αποσυμφόρηση από αρνητικά συναισθήματα (άγχος, αγωνία, θλίψη) και τη δημιουργία ευχάριστης ατμόσφαιρας στην τάξη.

Το δημοτικό τραγούδι μπορεί να αξιοποιηθεί ως μέσο για μουσική ανάπτυξη και κατανόηση αφηρημένων εννοιών αλλά και ως μέσο επικοινωνίας και σεβασμού απέναντι στη μουσική κληρονομιάς και τον πολιτισμό άλλων λαών. «*Η γνώση της παράδοσης ενισχύει την κριτική στάση των παιδιών δημιουργώντας ενεργητικούς ακροατές, ενώ παράλληλα αναπτύσσει αντιστάσεις έναντι της πολιτισμικής ομογενοποίησης*»⁸⁵.

Οι περισσότεροι μαθητές θεωρούν ότι δραστηριότητες, όπως η εκμάθηση λεξιλογίου μέσα από το τραγούδι είναι διασκεδαστική. Οι ίδιοι εξοικειώνονται γρηγορότερα με το ρυθμό και την προφορά της γλώσσας ενώ παράλληλα γίνονται αποδέκτες στοιχείων της νοοτροπίας, του σύγχρονου πολιτισμού και της παράδοσης. Έχουν την ευκαιρία να διευρύνουν τις γνώσεις αναφορικά με το γραμματικό και συντακτικό σύστημα της γλώσσας. Βοηθούνται στην εύκολη απομνημόνευση και

84. Βλ. Γκορτζής Α. Ε., 1996 ό.π. σ. 30.

85. Βλ. Αυθεντοπούλου Δ. & Παντοπούλου Δ., ό.π. σ.1

μακροπρόθεσμη διατήρηση πληροφοριών και γνώσεων. Το τραγούδι, εν τέλει, προσφέρει αφορμές για πολλά γλωσσικά ή μουσικά παιχνίδια⁸⁶.

1.1. στην κοινωνικοποίηση του ατόμου

Ο χορός και το τραγούδι λαμβάνουν χώρα σχεδόν πάντοτε σε κοινούς χώρους. Είναι ανοιχτές διαδικασίες. Πραγματοποιούνται μπροστά σε κοινωνικό σύνολο και πολλές φορές αποκλειστικά για χάρη αυτού του κοινωνικού συνόλου⁸⁷. Μέσα από τη διδασκαλία τους επιτυγχάνεται, έστω και υποσυνείδητα, η πειθαρχία και η υπακοή σε κοινωνικές επιταγές, αλλά και ενδυναμώνονται και σταθεροποιούνται κοινωνικοί και θρησκευτικοί θεσμοί (λαχίσματα – αίσθημα δικαιοσύνης, πατριωτικά τραγούδια – τόνωση εθνικού συναισθήματος, προσευχές – τόνωση θρησκευτικής συνείδησης κ.ά.). Η μουσική άλλωστε και το τραγούδι μπορούν να αποτελέσουν όχημα για τη μετάδοση της ιστορίας, της λογοτεχνίας αλλά και κοινωνιών αρχών και αξιών, διαιωνίζοντας με αυτό τον τρόπο την πολιτισμική κληρονομιά και ετοιμάζοντας τα παιδιά για την ομαλή ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία⁸⁸.

1.2. στη μορφωτική διαδικασία

Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ον λογικό και κοινωνικό και η αγωγή που δέχεται από την στιγμή της γέννησής του διαμορφώνει την προσωπικότητά του σύμφωνα με αξίες και κανόνες ώστε να συμβάλλει θετικά στο πλαίσιο της κοινωνίας. Ένα πολύ σημαντικό μέρος αυτής της αγωγής παρέχεται από την οργανωμένη εκπαίδευση, η οποία βρίσκεται σε μια αέναη και εναγώνια αναζήτηση τρόπων, εργαλείων, μεθόδων και μορφωτικών αγαθών που θα οδηγήσουν στη σύνθεση αλλά και την καλλιέργεια μιας ολοκληρωμένης και ολόπλευρης προσωπικότητας.

Ένα από τα πολλά μορφωτικά αγαθά, το οποίο ταυτόχρονα αποτελεί και σημαντικό παράγοντα αγωγής είναι το τραγούδι, σε όλες του τις εκφάνσεις, ως έκφραση συναισθηματική. Αποτελεί φυσικό μονοπάτι προς την ανθρωπιστική παιδεία, επειδή έχει ως κύριο συστατικό την γλώσσα και την ομιλία.

86. Βλ. Κοκκίδου Μ. & Στάμου Α., *Η διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας μέσα από τη μελέτη περίπτωσης των τραγουδιών της Μαρίζας Κοχ στο Πανεπιστήμιο Cornell: Προεκτάσεις για τη γλωσσική διδασκαλία στο πλαίσιο της επικοινωνιακής-κειμενοκεντρικής προσέγγισης*, στο Πανελλήνιο Συνέδριο *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας (ως πρώτης/μητρικής, δεύτερης/ξένης)*, Νυμφαίο Φλώρινας, 4-6 Σεπτεμβρίου 2009, σ. 4.

87. Βλ. Γκορτζής Α. Ε., 1996 ό.π. σ. 35.

88. Βλ. Μακροπούλου Ε. - Βαρελάς Δ., ό.π. σ. 18.

Είναι κοινώς αποδεκτό πως το τραγούδι μπορεί να αποτελέσει ευχάριστο και δημιουργικό τρόπο διδασκαλίας κυρίως γλωσσικών φαινομένων. Δύσκολες συντακτικές ή γραμματικές δομές κατακτώνται μέσω της ρυθμικής επανάληψης καθώς εντυπώνονται μηχανικά στον νου των μαθητών.

Ένα άλλο πολύ σημαντικό στοιχείο είναι η αυθεντικότητα του τραγουδιού, το οποίο είναι γραμμένο σε συνθήκες της καθημερινότητας και καλύπτει αυθεντικές επικοινωνιακές ανάγκες. Παρουσιάζει λοιπόν γλωσσικές αλλά και πολιτιστικές ή άλλες δομές λόγου ενταγμένες στο πλαίσιο μιας επικοινωνιακής κατάστασης⁸⁹. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, μέσα από το λεξιλόγιο και το περιεχόμενο του τραγουδιού να αναδεικνύεται ο τρόπος σκέψης των ομιλητών. Ιδέες, στάσεις, αξίες μιας εποχής ή ενός ολόκληρου λαού αντικατοπτρίζονται στους στίχους του. Στοιχεία που συνέβαλαν στην διαμόρφωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, και της νεοελληνικής κουλτούρας, τα οποία λειτουργούν εξίσου βοηθητικά στην εκμάθηση της νεοελληνικής γλώσσας.

Αν στραφούμε στις βασικές αντιλήψεις και θεωρίες που επικρατούν στη μουσική εκπαίδευση θα αντιληφθούμε τη σπουδαία σημασία της διδασκαλίας του δημοτικού τραγουδιού. Η παραδοσιακή αντίληψη θεωρεί τους μαθητές δικαιούχους μιας πολιτιστικής κληρονομιάς και δίνει έμφαση στη γνωριμία με το ρεπερτόριο⁹⁰. Η παιδοκεντρική αντίληψη δίνει έμφαση στην ελευθερία της έκφρασης, την ενεργή συμμετοχή τον πειραματισμό και σκοπό έχει να μετατρέψει τον μαθητή σε ερευνητή. Δίνεται σημασία στον αυτοσχεδιασμό και την ομαδική συμμετοχή μέσα από δραστηριότητες που στηρίζονται στα βιώματα των παιδιών και όχι σε ξένα ακούσματα. Τέλος, η διαπολιτισμική αντίληψη, δηλαδή η διδασκαλία της μουσικής των λαών⁹¹. Να εξοικειωθούν με τον ρυθμό, το ηχόχρωμα των οργάνων κ.ά. Μέσα από αυτήν την προσέγγιση μπορεί να διδάξει στοιχεία πολιτισμού, ξένες γλώσσες, ιστορία, γεωγραφία κ.ά.

Στην ηλικία της στοιχειώδους εκπαίδευσης τα παιδιά πρέπει να μαθαίνουν τον χώρο και τον κόσμο γύρω τους χωρίς πίεση ή εξαναγκασμό, ώστε να μην υπάρξει αρνητικός αντίκτυπος στην ανάπτυξη της δημιουργικότητάς τους, μιας και τα παιδιά είναι φύσει δημιουργικά. Μέσα από το χορό και τη μουσική εξοικειώνονται με ένα φάσμα κινητικών και αντιληπτικών δεξιοτήτων. Κάποιες από αυτές τις δεξιότητες

89. Βλ. Καβάγια Β., «Τραγουδώ Ελληνικά». Ένα νέο εκπαιδευτικό συμπληρωματικό υλικό για την διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας, εκδ. Άλφα, Αθήνα 2008, σ.2.

90. Βλ. Μακροπούλου Ε. - Βαρελάς Δ., ό.π. σ. 11.

91. Βλ. Μακροπούλου Ε. - Βαρελάς Δ., ό.π. σ. 12.

είναι η κινητικότητα (τρέξιμο, πήδημα, περπάτημα, ισορροπία, μετατόπιση βάρους, στροφές, τινάγματα, πιασίματα κ.ά.) αλλά και η αντίληψη του χώρου, οι κατευθύνσεις (δεξιά, αριστερά), τα επίπεδα (πάνω, κάτω), οι διαδρομές (ευθεία, καμπύλη) και οι προεκτάσεις, τον έλεγχο του χρόνου (ρυθμός), σχέσεις μελών του σώματος, συμμετρία κ.ά. Παράλληλα παρατηρείται ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται και συγκρατούν ευκολότερα τις σχετικές έννοιες αλλά και δίνουν έννοια σε αόριστα σύμβολα⁹².

1.3. στην καλλιέργεια και άσκηση των ψυχικών δεξιοτήτων

Το τραγούδι και ο χορός συντελούν στην άσκηση δεξιοτήτων όπως η αίσθηση της αντίληψης. Διευκολύνουν την έκφραση των συναισθημάτων⁹³. Παιδιά που δυσκολεύονται να μιλήσουν για ζητήματα που τα απασχολούν αφήνονται να εκφράσουν απλά συναισθήματα μέσα από τη μουσική και τον χορό. Οξύνουν την παρατηρητικότητα, απελευθερώνουν τη φαντασία, εξελίσσουν τη μνήμη, επαυξάνουν την προσοχή, εμπλουτίζουν το συναίσθημα, συντονίζουν την κίνηση, καλλιεργούν την ετοιμότητα, τονώνουν τον αυθορμητισμό. Είναι απαραίτητη αισθητική εμπειρία που δεν μπορεί να εκφραστεί με άλλον τρόπο. Αποτελεί τρόπο διασκέδασης (με την αρχαία έννοια του όρου). Είναι μορφή επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας. Είναι μίμηση και συμβολική αναπαράσταση αλλά και σωματική άσκηση και τρόπος εκτόνωσης της ενέργειας των παιδιών. Συμβάλλουν, με λίγα λόγια, στην αρμονία ψυχής και σώματος⁹⁴.

Η μουσική ευεργετεί. Δημιουργεί ευχάριστη ατμόσφαιρα στην τάξη, κάμπει τις αντιστάσεις των μαθητών, τους καλεί σε ενεργό εμπλοκή, ενεργοποιεί διαφορετικά μέρη του εγκεφάλου με το συνδυασμό στίχου – μουσικής – κίνησης, αυξάνει τη αποδοτικότητα, χαλαρώνει και ξεκουράζει σώμα και πνεύμα.

1.4. στη μουσική ανάπτυξη και αντίληψη

Με το δημοτικό τραγούδι καλλιεργείται η ακουστική μνήμη. Τα παιδιά εξασκούνται σε ρυθμούς και μελωδίες αποκτώντας εμπειρία που θα τα οδηγήσει να κατανοήσουν τη μουσική φόρμα των δημοτικών τραγουδιών που διαθέτει τα χαρακτηριστικά της επανάληψης και της αντίθεσης. Το παιδί δηλαδή, που κατέχει παράλληλα με τη

92. Βλ. Λυκεσάς Γ. & Κωνσταντινίδου, Μ. & Παπαδοπούλου, Σ., ό.π. σ. 87.

93. Βλ. Μακροπούλου Ε. - Βαρελάς Δ., ό.π. σ. 18.

94. Βλ. Γκορτζής Α. Ε., 1996, ό.π. σ. 30.

μητρική του γλώσσα και μια μουσική μητρική γλώσσα επιτυγχάνει με τρόπο αβίαστο τους μουσικούς αντίστοιχα με τους γλωσσικούς στόχους⁹⁵. Ταυτόχρονα χορεύοντας τους δημοτικούς χορούς είναι ο πιο εύκολος, ευχάριστος και άμεσος τρόπος αναγνώρισης και ανταπόκρισης στη δομή των μουσικών φράσεων⁹⁶.

1.5. Τι στοιχεία αντλούμε μέσα από το παραδοσιακό τραγούδι

Από το τραγούδι μπορούμε να συλλέξουμε στοιχεία της λαογραφίας, της κοινωνικής και κοσμικής ζωής, τη διάρθρωση της κοινωνίας και τα ήθη της εποχής (π.χ. θέση της γυναίκας), την εργασία, ειδήσεις της εποχής όπως εγκλήματα που συγκλόνισαν, ζητήματα κοινωνικής παθογένειας (μη αποδεκτές και κατακριτέες συμπεριφορές που στιγματίζουν).

Στοιχεία για την ετερότητα και πώς αυτή παρουσιάζεται μέσα από το τραγούδι. Προξενιά, έρωτες και γάμοι ετερόδοξων και αλλοεθνών⁹⁷. Συναντούμε μέσα στα τραγούδια Ρωμιούς, Αρβανίτες, Τούρκους, Φράγκους, Εβραίους κ.ά. μεταξύ των οποίων υφίστανται αντιθέσεις οι οποίες εντάσσονται στο πνεύμα της εθνικής και θρησκευτικής ετερότητας. Παρ' όλες τις αντιθέσεις όμως συχνό είναι το ερωτικό στοιχείο:

«Κάτω στη Ρόδο, στη Ροδοπούλα,

Τούρκος αγάπησε μια Ρωμοπούλα»

ή η απουσία του, η άρνηση ακόμη κι ο εξαναγκασμός

«Κάλλιο να ιδώ το αίμα μου τη γης να κοκκινίσει,

παρά να ιδώ τα μάτια μου Τούρκος να τα φιλήσει».

Ακόμη μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες για την ενδυμασία, την οικία και την οικοσκευή, τον οπλισμό, τη φύση, τη διατροφή, την αντιμετώπιση ασθενειών και φυσικών καταστροφών, την πολιτική, την ιστορία κ.ά. Ακόμη τις συνήθειες, τα παιχνίδια, τη διασκέδαση εν γένει της εποχής αλλά και τις προκαταλήψεις και προλήψεις της κλειστής ελληνικής κοινωνίας, τη θρησκευτική λατρεία, τη γενικότερη κοσμοαντίληψη...

95. Βλ. Αυθεντοπούλου Δ. & Παντοπούλου Δ., ό.π. σ. 7.

96. Βλ. Σταυρίδης, Μ., *Μουσική Αγωγή και Παιδεία: Σύγχρονες Προσεγγίσεις και Προοπτικές*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2001 σ. 169.

97. Βλ. Δουλαβέρας Α. Ν., ό.π. σ. 9.

2. Τρόποι αξιοποίησης του τραγουδιού

Στην εποχή μας, το τραγούδι έχει αναδειχθεί σε ένα από τα πλέον αποτελεσματικά μέσα εκμάθησης της γλώσσας. «*Το τραγούδι έχει καταφέρει να συμβάλει στην επίτευξη γλωσσικών, μουσικών, αλλά και πολιτισμικών στόχων, γεγονός που προσφέρει στους μαθητές πολύπλευρα οφέλη*»⁹⁸. Η αξιοποίηση του τραγουδιού, όχι μόνο του παραδοσιακού, στην εκπαιδευτική διαδικασία θεωρείται μια νέα αλλά και καινοτόμα μέθοδος. Παρά τη δυσκολία μας να φανταστούμε τον δάσκαλό μας να μας ζητάει να τραγουδήσουμε εν ώρα μαθήματος ή την καχυποψία μας απέναντι στην χαλαρή ατμόσφαιρα που μπορεί να δημιουργήσει στην τάξη, το τραγούδι μπορεί να αποτελέσει το ίδιο και το πραγματικό μάθημα. Τα τραγούδια δύνανται να εμπλακούν με όλες τις γνωστικές περιοχές του Αναλυτικού Προγράμματος απαλλάσσοντας τα παιδιά από τη ρουτίνα των κλασικών δραστηριοτήτων στην σχολική τάξη⁹⁹.

Το τραγούδι που θα χρησιμοποιηθεί ως αντικείμενο ή ως επικουρικό εργαλείο για το μάθημα δεν αφήνεται στην τύχη αλλά έχει επιλεγεί προσεκτικά από τον εκπαιδευτικό με γνώμονα την ικανοποίηση του εκάστοτε μαθησιακού στόχου αλλά και λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες και τις δυνατότητες των μαθητών. Ακόμη κι αν ζητηθεί να τραγουδήσουν (δραστηριότητα που ενεργοποιεί τους μαθητές και τους αρέσει γιατί είναι διασκεδαστική) ο εκπαιδευτικός εκμεταλλεύεται τις συνθήκες, όπως η επανάληψη των στίχων, ο ρυθμός της μουσικής, η ροή του λόγου, η αυθεντική χρήση της γλώσσας κ.ά. Η μουσική άλλωστε παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με τη γλώσσα, καθώς αποτελεί κι αυτή μέσο επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης, προσφέρει γνώσεις και αναπτύσσει δεξιότητες¹⁰⁰. Το τραγούδι, πιο συγκεκριμένα, ως μουσική δραστηριότητα συνδυάζει τον γραμματισμό με την ευχάριστη και αποτελεσματική μάθηση. Έτσι, οι μαθητές έχουν την ευκαιρία δυνατότητα «να εκφραστούν συναισθηματικά και δημιουργικά, να αναπτύξουν την κριτική τους σκέψη και να εξασφαλίσουν γνωστική ανάπτυξη και γλωσσική αντίληψη»¹⁰¹.

98. Βλ. Κωνσταντάκου Κ., *Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού μέσω των τραγουδιών της Μαρίτσας Κωχ: Μία πιλοτική εφαρμογή στο Νηπιαγωγείο της Εθνικής Σχολής Βιέννης*, άρθρ. στο Ράπτης Θ. & Κόνιαρη Δ. (επιμ.), *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί*, Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε., Θεσσαλονίκη 2019, σ. 477.

99. Βλ. Χιωτάκη Ε., ό.π. σ.2.

100. Βλ. Κωνσταντάκου Κ., ό.π. σ. 478.

101. Βλ. Κοκκίδου Μ., *Κατανόηση και παραγωγή γραπτού λόγου στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία: Το τραγούδι ως εκπαιδευτικό εργαλείο*, στο Αργυρίου Μ. & Καμπύλης Π. (επιμ.), 4ο

Είναι τεκμηριωμένο πως μαθητές, με την αξιοποίηση του τραγουδιού, απορροφούν μεγαλύτερο ποσοστό λεξιλογίου από οποιαδήποτε παραδοσιακή μέθοδο διδασκαλίας¹⁰². Αυτό επιτυγχάνεται καθότι ουσιαστικά επαναλαμβάνουν τις λέξεις που χρειάζεται να μάθουν αλλά παράλληλα ακούν τη γραμματική της γλώσσας, τη ροή του λόγου. Είναι ταυτόχρονα εύκολο να ακούν το τραγούδι σε διάφορες στιγμές της ημέρας και να εξασκούνται ασυναίσθητα. Αυτό ισχύει είτε το τραγούδι απευθύνεται σε μαθητές της Α΄ ή Β΄ Δημοτικού, οι οποίοι διαμορφώνουν το λεξιλόγιο της μητρικής τους γλώσσας, είτε απευθύνεται σε εκπαιδευόμενους όλων των ηλικιών και την εκμάθηση μια δεύτερης / ξένης γλώσσας. Ακόμη κι αν δεν κατανοούν απόλυτα όλες τις λέξεις του τραγουδιού επαναλαμβάνουν τους στίχους αυθόρμητα και το αντιλαμβάνονται από τα συμφραζόμενα και του ευρύτερο περιεχόμενο των στίχων. Τούτο ουσιαστικά είναι η βιωματική μάθηση στην πράξη, η οποία ενταγμένη μέσα σε μια μεθοδευμένη εκπαιδευτική προσέγγιση αποφέρει πολλαπλάσια οφέλη.

Ορισμένα τέτοια πλεονεκτήματα: ο ρυθμός βοηθά στην απομνημόνευση του λεξιλογίου. Οι στίχοι παρουσιάζουν συνοχή και αποδίδουν νόημα στις άγνωστες λέξεις. Στοιχεία πολιτισμού, κουλτούρας αλλά και ιστορικά στοιχεία περιέχονται και μεταφέρονται μέσα από τα τραγούδια κ.ά.

3. Πολιτιστικά στοιχεία και επαφή με το δημόδες στοιχείο

Ο δάσκαλος είναι το πρόσωπο εκείνο το οποίο πρέπει να δώσει τη μάχη ώστε η λαϊκή τέχνη να αναγνωριστεί ισάξια με την αρχαία και τη μοντέρνα τέχνη. Να μην μείνει στο περιθώριο αλλά να προβληθούν οι αξίες της. Πρώτοι λοιπόν οι εκπαιδευτικοί πρέπει να την υπερασπιστούμε ώστε να μην χαθεί μέσα στην προχειρότητα και την άγνοια.

Το δημοτικό τραγούδι είναι οικείο και η συνδιαλλαγή μαζί του είναι θετική και ουσιαστική¹⁰³. Διαθέτει όλο εκείνο τον πλούτο των πολιτισμικών στοιχείων που σφυρηλατούν το πέρασμα των Ελλήνων μέσα στους αιώνες. Είναι η πλήρης

Διεθνές Συνέδριο Τέχνες και Εκπαίδευση: Δημιουργικοί τρόποι εκμάθησης των γλωσσών, τ. Α, Αθήνα 2011, σσ. 98-106.

102. Βλ. Medina S., *The effect of music on second language vocabulary acquisition: FEES National Network for Early Language Learning*, 6 (3), 1993, σσ. 1-8.

103. Βλ. Σκαρτσής Σ., ό.π. σ. 50.

εκδήλωση του δημώδους αισθήματος, αλλά και η απόλυτη έκφραση της λαϊκής συνείδησης.

Το δημώδες στοιχείο που κυριαρχεί μέσα στο τραγούδι διαφαίνεται πρώτα απ' όλα από τη γλώσσα, η οποία είναι μη λόγια. Η διαμόρφωση της νεοελληνικής γλώσσας συντελείται με αργούς και σταθερούς ρυθμούς στον χώρο όπου αναπτύσσεται η βυζαντινή λογοτεχνία τους αιώνες πριν από την άλωση της Πόλης¹⁰⁴. Ο όρος «δημώδης» που χαρακτηρίζει τη γλώσσα, στην περίπτωσή μας, επιλέχθηκε για να περιγράψει ένα γλωσσικό επίπεδο που είναι πιο χαμηλό από το λόγιο όμως δεν ταυτίζεται κιόλας με την καθομιλουμένη διότι έχει δεχθεί ισχυρή επίδραση της λόγιας παράδοσης σε λεξιλογικό, μορφολογικό και συντακτικό επίπεδο. Η εμφάνιση της δημώδους γλώσσας δεν αντικατέστησε τη λόγια γλώσσα δημιουργώντας ριζική τομή στη λογοτεχνική παραγωγή, αλλά συμπορεύτηκε και αναπτύχθηκε παράλληλα με αυτήν. Η λαϊκή τώρα γλώσσα κάνει την εμφάνισή της σε λογοτεχνικά έργα ήδη από τον 10^ο αι. μ.Χ. με την εποποιία του Βασιλείου Διγενή Ακρίτα. Παρόλο που βάση της δημώδους λογοτεχνίας ήταν η λαϊκή καθομιλουμένη γλώσσα, τα λογοτεχνικά έργα συνήθως προέρχονταν από λόγιους κύκλους και απευθύνονταν αρχικά τουλάχιστον στα ανώτερα στρώματα. Στα αντιπροσωπευτικά έργα της εποχής, αλλά και σε άλλα μικρότερης λογοτεχνικής αξίας, υπάρχουν ακόμη και στοιχεία αρχαϊστικά. Η δημοτική γλώσσα που χρησιμοποιούν δηλαδή δεν είναι αμιγής. Η πρόοδος και η εξέλιξη της γλώσσας όμως ήταν ήδη ραγδαία και προμήνυε τι θα επακολουθούσε στους επόμενους αιώνες¹⁰⁵. Σαφώς στο σύνολο των κειμένων της λεγόμενης δημώδους παραγωγής εμφανίζονται υφολογικές διαφοροποιήσεις είτε προς λογιότερες είτε προς λαϊκότερες τάσεις ανάλογα με τον χρόνο ή τον τόπο συγγραφής, την παιδεία του συγγραφέα και το κοινό στο οποίο απευθύνεται.

Το δημώδες στοιχείο φαίνεται επίσης από το γεγονός πως το τραγούδι εντάσσεται στη σφαίρα της προφορικής λογοτεχνίας. Σε αυτού του είδους τη λογοτεχνία, όπου δεν υπάρχει γραπτή καταγραφή, έχουμε να κάνουμε με νέες παραλλαγές του ίδιου έργου, που περνώντας από στόμα σε στόμα αλλάζει, εμπλουτίζεται ή φθίνει, ωστόσο ο κεντρικός πυρήνας του παραμένει αμετάβλητος.

Τα έργα της λαϊκής παράδοσης είναι ομαδικά, ανήκουν στον «δήμο» – τον λαό. Το γεγονός αυτό δεν σηματοδοτεί την απουσία δημιουργού - εμπνευστή του έργου, αλλά ότι ο δημιουργός αυτός ταυτίζεται με την κοινωνία όπου ζει. Μέσα από το έργο του

104. Βλ. Μαστροδημήτρης Π. Δ., ό.π. σ. 53.

105. Βλ. Μαστροδημήτρης Π. Δ., ό.π. σ. 53.

δεν εκφράζει μόνον προσωπικές του εμπειρίες, αλλά τη γενική αντίληψη που έχει για τον κόσμο η κοινωνική ομάδα όπου ανήκει. Δεν καταβάλει προσπάθεια να επινοήσει νέα θέματα, δεν προσδίδει προσωπικό ύφος. Επομένως, το έργο της λαϊκής παράδοσης γενικότερα, αφενός εκφράζει τις κοινές αντιλήψεις και αφετέρου δεν λαμβάνει οριστική μορφή και δεν τελειώνει μόλις το δημιουργήσει ο εμπνευστής του, αλλά αντιθέτως περνά στη χρήση των πολλών, που το επεξεργάζονται και το προσαρμόζουν ακόμα περισσότερο στο κοινό αίσθημα.

Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά στα έργα της λόγιας παράδοσης φέρουν την υπογραφή μίας και μόνης προσωπικότητας που στοιχεία της όπως το ύφος, το ιδίωμα, την εμπειρία αναγνωρίζουμε μέσα στο έργο του συγκεκριμένου ατόμου που το δημιούργησε. Το έργο αυτό διαπνέεται από την ιστορική πραγματικότητα και τις καλλιτεχνικές τάσεις της εποχής και του τόπου, όμως εκφράζει αποκλειστικά την προσωπική οπτική και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται και εξηγεί τον κόσμο ο δημιουργός του. Εκφράζει δηλαδή, κάτι ατομικό.

Αντιθέτως η λαϊκή και δημοτική παράδοση εκφράζει το δημόδες αίσθημα συνολικά. Στην πορεία του χρόνου η λαϊκή και η λόγια παράδοση συνδέονται βρίσκονται σε συνεχή συναλλαγή και ζωντανή αλληλεπίδραση. Εκείνο που προσδιορίζει το πότε και πώς υπερισχύει ή υπολείπεται ο λαϊκός πολιτισμός έναντι της ατομικής έκφρασης είναι η μορφή της κοινωνίας.

Τα χαρακτηριστικά που υποχρεωτικά θα πρέπει να διαθέτει ένα είδος για να ενταχθεί στη λαϊκή λογοτεχνία ένα είδος είναι τα ακόλουθα δύο:

- Πολλαπλή ύπαρξη, δηλαδή να απαντάται σε περισσότερους από έναν τόπους και εποχές.
- Ύπαρξη παραλλαγών, οι οποίες επισημαίνεται πως δεν είναι ποτέ ίδιες μεταξύ τους.

Βάσει των δύο ανωτέρω χαρακτηριστικών μπορούμε να διακρίνουμε τα είδη της λαϊκής λογοτεχνίας από τα είδη του λεγόμενου λόγιου πολιτισμού. Παράλληλα μας βοηθούν να τα διαχωρίσουμε και από τα είδη της μαζικής κουλτούρας. Και τούτο διότι τα είδη της λαϊκής λογοτεχνίας αποτελούν μία μορφή ψυχαγωγίας. Αποτελούν ένα βασικό είδος διαπαιδαγώγησης των μελών της κοινότητας παρά ένα είδος απλοϊκής διασκέδασης.

4. Αξιοποίηση του τραγουδιού μέσα από άλλα διδακτικά αντικείμενα – διαθεματική προσέγγιση

Φυσικά και πρώτα από όλα το τραγούδι είναι **γλώσσα** και η γλώσσα διαθέτει τη μουσικότητα ώστε να μπορεί να μετουσιωθεί σε τραγούδι. Επομένως, μέσα από τα τραγούδια μπορούμε να διδάξουμε Γλώσσα. Τη γλώσσα στην πιο καθαρή, ζωντανή και καθημερινή της φόρμα. Μπορούμε να διδάξουμε ανάμεσα σε άλλα λεξιλόγιο, γραμματική, συντακτικές δομές, σχήματα λόγου, εκφραστικά μέσα, ιδιοματισμούς, προφορά και επιτονισμό του λόγου, ακόμη και την ιστορική εξέλιξη της Νεοελληνικής. Όλα τούτα είναι πολύ σημαντικά διότι ο απλός λόγος, η λιτή δομή και η κελαριστή ροή του τραγουδιού συμπυκνώνουν όλα αυτά τα στοιχεία, τα οποία όμως χρήζουν της κατάλληλης προσέγγισης για να μην μείνουν ανεκμετάλλευτα.

Είναι σαφές ότι γλώσσα και μουσική μοιράζονται πολλά κοινά στοιχεία. Πρώτα απ' όλα τα φυσικά χαρακτηριστικά του ήχου (συχνότητα, πυκνότητα, ποιότητα και διάρκεια), το ύψος, την ένταση, τη χροιά, την επανάληψη, τον ρυθμό και το φραζάρισμα, δηλαδή την διαδικασία ανάλυσης, αντίληψης και εκφοράς των λέξεων και περιόδων του μουσικού λόγου¹⁰⁶. Η γλώσσα και η μουσική είναι και τα δύο επικοινωνιακά συστήματα, αφηγούνται με αρχή, μέση και τέλος, δημιουργούν στον ακροατή ένταση, κορύφωση και λύση κυρίως μέσω της προσωδίας του αφηγητή¹⁰⁷.

Οι μαθησιακοί στόχοι της Μουσικής κατατάσσονται σε τέσσερις άξονες: δεξιότητες εκτέλεσης (έλεγχος ήχων μέσω τραγουδιού ή κάποιου οργάνου), δεξιότητες μουσικής δημιουργίας (ανάπτυξη μουσικών ιδεών), δεξιότητες αξιολόγησης καθώς και εφαρμογής της γνώσης. Οι αντίστοιχοι γνωστικοί άξονες για τη διδασκαλία της Γλώσσας είναι συνοπτικά: Προφορικός λόγος (ομιλία και ακρόαση) γραπτός λόγος (ανάγνωση, γραφή και παραγωγή), λογοτεχνία, λεξιλόγιο, γραμματική και διαχείριση της πληροφορίας.

Συγκρίνοντας τους άξονες των δύο μαθημάτων, παρατηρούμε ότι και στις δύο περιπτώσεις αξιοποιείται η χρήση των αισθήσεων για την επικοινωνιακή ανάπτυξη των μαθητών (ακρόαση, βλεμματική επαφή κ.ά.) Και στις δύο περιπτώσεις σημαντικό ρόλο παίζει η προσεκτική ακρόαση και κατανόηση ηχητικών ερεθισμάτων. Και στις δυο περιπτώσεις γίνεται χρήση και αξιοποίηση του γραπτού

106. Βλ. Κοφαλίδου Ε. & Στίγκα Κ., *Μουσικές προτάσεις για τη διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας στη σύγχρονη ελληνική εκπαίδευση*, εκδ. Εργαστήριο Τέχνης και Λόγου, Π.Τ.Δ.Ε. Αθηνών – ΕΕΜΑΠΕ, Αθήνα 2011, σ. 2.

107. Βλ. Μιχαηλίδου Μ., *ό.π.* σ.36.

λόγου (γλωσσικά και μουσικά). Τόσο για τη Γλώσσα όσο και για τη Μουσική ανεκτίμητη είναι η αξία της λογοτεχνίας, ειδικότερα της μελοποιημένης ποίησης και των τραγουδιών. Στοχεύουν αμφότερες στην ανάπτυξη του λεξιλογίου και την κατανόηση της γραμματικής και του συντακτικού, ως μορφικά και δομικά στοιχεία του λόγου, όπως οι νότες οι κλίμακες και οι αξίες στη Μουσική. Η μουσική είναι σε θέση να βοηθήσει στην κωδικοποίηση των γλωσσικών ήχων, ώστε τα παιδιά να αντιλαμβάνονται και να παράγουν τις λεπτές διαφορές στα φωνήματα¹⁰⁸. Πολύ σημαντική, ακόμη, είναι και για τις δύο η διαχείριση της πληροφορίας, της χρήσης των νέων τεχνολογιών και η αξιοποίησή τους για επίτευξη των εκπαιδευτικών σκοπών.

Το ίδιο ισχύει και εκμάθηση μια ξένης γλώσσας εκτός από την μητρική. Οι ερευνητές καταλήγουν πως τα παιδιά που από το περιβάλλον τους δέχονται έντονα μουσικά ακούσματα αναπτύσσουν περισσότερες ευαισθησίες στην αντίληψη του ρυθμού, την παραγωγή τόνου και τη διαφορά στη χροιά, κάτι που τους βοηθά στην φωνητική απόδοση μιας δεύτερης/ξένης γλώσσας. Παράλληλα, ακόμη και η απλή ακρόαση ενός τραγουδιού φαίνεται πως έχει ευεργετικά αποτελέσματα στις αναγνωστικές επιδόσεις των μαθητών.¹⁰⁹

Συνοπτικά, αμφότερα τα μαθήματα *«διαθέτουν επικοινωνιακό χαρακτήρα. Έχουν γνωστικό περιεχόμενο αλλά ενδιαφέρονται το ίδιο για την ανάπτυξη ψυχοκινητικών δεξιοτήτων. Καλλιεργούν συναισθήματα, στάσεις και αξίες και ωθούν τους μαθητές σε ενεργητική συμμετοχή στη σχολική και ευρύτερη κοινωνία. Στοχεύουν στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας¹¹⁰»*.

Το τραγούδι του λαού είναι **ιστορία**. Μάρτυρας της ιστορικής πορείας του έθνους και ομολογητής του πολιτισμού. Συλλέκτης των δομικών στοιχείων της ελληνικής κοινωνίας. Αγγελιοφόρος μηνυμάτων από τις προγονικές στις νέες γενιές. Διαμεσολαβητής μεταξύ παλαιού και νέου στους αιώνες, δραγουμάνος των εξελίξεων μέσα στις εποχές. Διδάσκοντας ιστορία θα συναντήσουμε τραγούδια, γιατί λοιπόν να μη αξιοποιήσουμε το τραγούδι για να διδάξουμε την ιστορία, την πορεία την εξέλιξη του ελληνισμού. Μέσα από τους στίχους τους θα γνωρίσουμε τους ήρωες, τα πρόσωπα της Επανάστασης, ίσως και της Μυθολογίας αλλά πάνω από όλα θα έρθουμε σε επαφή με τον απλό καθημερινό Έλληνα της κάθε εποχής, διότι τους

108. Βλ. Μιχαηλίδου Μ., ό.π. σ. 37.

109. Βλ. Μιχαηλίδου Μ. ό.π. σ. 38.

110. Βλ. Πουλαράκη Α., *Ο ρόλος της γλώσσας στη μουσική εκπαιδευτική πράξη*, σ. 4.

δικούς του καημούς, τους δικούς του κόπους, φόβους, τις δικές του θυσίες και τα δικά του αισθήματα εξιστορούν και αφηγούνται τα λαϊκά τραγούδια. Εισερχόμαστε κατ' επέκταση σε μια ολόκληρη κοσμοθεωρία της εκάστοτε εποχής και γινόμαστε μέτοχοι των πραγματικών βιωμάτων εκείνων των ανθρώπων.

Η μουσική συνδέεται με τα **Θρησκευτικά**, καθώς αποτελεί μέρος της λατρείας και της θρησκευτικής ζωής γενικότερα. Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών προτείνει δραστηριότητες στις οποίες κεντρική θέση κατέχει η ακρόαση μουσικών κομματιών και τραγουδιών ως μέσο για την υλοποίηση των διδακτικών στόχων. Οι δραστηριότητες αυτές εντάσσονται σε μια ευρύτερη ποικιλία διδακτικών τεχνικών όπως είναι η διδασκαλία μέσω της τέχνης (έντεχνος συλλογισμός - artful thinking)¹¹¹.

Όσον αφορά στη **Θεατρική Αγωγή** το τραγούδι και ο χορός θεωρούνται παραστατικές τέχνες με την προϋπόθεση να λαμβάνουν χώρα ζωντανά και οι εκτελεστές τους να μην μένουν προσκολλημένοι στην απλή εκτέλεση ή εκφορά του¹¹². Η εκφορά του τραγουδιού μπορεί να είναι μουσικοκινητική και συνδέεται με κινήσεις, εκφράσεις, ιδιαίτερο βηματισμό, παλαμάκια, ακόμη και με καλλιτεχνικές πράξεις (π.χ. σκετς) που απλώς χρησιμοποιούν το τραγούδι ως εργαλείο. Σε αντίθεση με τα παραπάνω έρχεται η αντιμετώπιση του τραγουδιού από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, όταν αυτό χρησιμοποιείται σε γιορτές και άλλες εκδηλώσεις συνήθως με τη μορφή μιας στατικής χορωδίας. Ωστόσο, η προσέγγισή του ως παραστατικού μέσου μπορεί να βοηθήσει σημαντικά εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους, καθώς και να κάνει την όλη διαδικασία πολύ πιο ελκυστική.

Δεν θα μπορούσαμε όμως να παραλείψουμε την αξία που έχει το τραγούδι και για το ίδιο το μάθημα της **Μουσικής**, το οποίο είναι το πιο άμεσα συνδεδεμένο με τη διδασκαλία του τραγουδιού ως δομή.

Και γιατί όχι να μιλήσουμε για την ενασχόληση των μαθητών με τη θεωρία της μουσικής ή την εκμάθηση κάποιου οργάνου, με το οποίο θα μπορούν να συνοδεύουν το τραγούδι τους. Η εκμάθηση ενός μουσικού οργάνου δεν είναι βέβαια απλή υπόθεση. Απαιτεί πολλή υπομονή, περισσότερη μελέτη και δομημένη θεωρητική και πρακτική ύλη. Αποφέρει όμως και πολλά οφέλη. Κινητοποιεί διαφορετικά σημεία του

111. Βλ. Νικολαΐδης Σ., *Η αξιοποίηση της μουσικής και του τραγουδιού στο πλαίσιο του νέου προγράμματος σπουδών των Θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο, στο Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών*, τόμ. 1 – Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 98.

112. Βλ. Γαργαλιάνος Σ., *Θεατρική Αγωγή στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*, εκδ. αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 53.

εγκεφάλου αφού καλείται να επεξεργαστεί τις ακουστικές πληροφορίες που λαμβάνει όπως ή ένταση, η τονικότητα, το ηχόχρωμα, ο ρυθμός και ο στίχος, μέσα σε κλάσματα του δευτερολέπτου. Όταν μαθαίνουμε μουσική στον εγκέφαλό μας λαμβάνουν χώρα εργασίες σε όλα τα σημεία που έχουν χαρτογραφηθεί μέχρι σήμερα, συμπεριλαμβανομένου του οπτικού, ακουστικού, αισθητικού και κινητικού φλοιού. Όταν τραγουδούμε ενεργοποιούνται σημεία τα οποία είναι υπεύθυνα για τη λογική, τη λήψη αποφάσεων και τον προγραμματισμό της συμπεριφοράς μας, για να επιλέξουμε την επόμενη νότα αφυπνίζεται το αισθητικό κέντρο, όταν διαβάζουμε στίχους ενεργοποιείται το οπτικό κέντρο του εγκεφάλου, όταν προσπαθούμε να θυμηθούμε στίχους ξυπνάνε κέντρα που έχουν να κάνουν με τη γλώσσα και το κέντρο μνήμης μας και τον υπόκαμπο, ενώ για να ακολουθήσουμε τον ρυθμό χρησιμοποιούνται μέρη της παρεγκεφαλίδας. Παράλληλα, για τα συναισθήματα που νιώθουμε όταν ακούμε ή παράγουμε μουσική ευθύνεται η αμυγδαλή¹¹³. Επειδή μουσική και γλώσσα μοιράζονται μέρη του εγκεφάλου, η ενασχόληση με τη μουσική μας βοηθάει στον γλωσσικό μας γραμματισμό. Η μουσική εκπαίδευση λοιπόν δεν είναι κάτι αμελητέο. Βελτιώνει την υγεία, τη συμπεριφορά, τις κοινωνικές μας δεξιότητες.

Η σύνδεση του τραγουδιού με τη **Φυσική Αγωγή** είναι άρρηκτη αλλά και δυναμική. Η ρυθμική αγωγή, η κινησιολογία, ο προσανατολισμός, η πειθαρχία, το ομαδικό πνεύμα είναι μόνο κάποιες από τις αρετές που «γυμνάζονται» με τον χορό. Χορεύω δεν σημαίνει απλά κινούμαι μετά μουσικής¹¹⁴. Είναι κράμα εγκεφαλικής και μυϊκής αντίληψης

Η νέα γενιά δασκάλων του χορού θα πρέπει απαραίτητα να κατέχει και να μεταδίδει πέρα από τη χορική και μέσα από αυτή: α) εθνογραφικά στοιχεία (ονομασία του χορού, περιοχή που χορεύεται, ανθρωπογεωγραφία, συνδεδεμένα έθιμα κ.ά.), β) λειτουργικά στοιχεία (τελετουργικό, κανόνες συμπεριφοράς, σχηματισμοί, αυτοσχεδιασμοί, σχετική ορολογία, βασικές κινήσεις χεριών – κορμού, παραλλαγές, διαφορές κατά φύλο, ηλικία, κοινωνική θέση, περίσταση κ.ο.κ.), γ) μουσικά στοιχεία (τραγούδια, μελωδίες, ρυθμός, μουσικά όργανα κ.λπ.), δ) ενδυματολογικά στοιχεία

113. Βλ. Λάμπρου – Χατζηγεωργίου Α., *Η επίδραση της μουσικής εκπαίδευσης στη γλωσσική ικανότητα παιδιών προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας*, μετχκή εργασία στο Παν/μιο Δυτ. Αττικής, Αιγάλεω 2019, σσ. 39-43.

114. Βλ. Guilcher – Raviart N., στο *Η διδασκαλία του χορού*, Πρακτικά του 7^{ου} διεθνούς συνεδρίου για την έρευνα του χορού – Πορταριά 7-11/7/1993, τόμ. Α', επιμ. Α. Ράφτης, εκδ. Δ.Ο.Λ.Τ., Αθήνα 1993, σ. 23.

(φορεσιά, ονομασία των στοιχείων και εξαρτημάτων που την αποτελούν, τρόπος που φοριέται, συντήρηση κ.λπ.)¹¹⁵.

5. Πρακτική εφαρμογή στη σχολική ζωή

Η Murrey (2005), αναφέρει η Κωνσταντάκου, προτείνει κάποιες οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς για την καλύτερη ενσωμάτωση του τραγουδιού στην διδασκαλία, προκειμένου να κινητοποιήσει τους μαθητές να αξιοποιήσουν στο έπακρο την εμπειρία ακρόασης και να δράσουν ενεργά αξιοποιώντας τις παρεχόμενες πληροφορίες¹¹⁶. Ανάμεσα σε άλλα λοιπόν προτείνεται α) η επιλογή των τραγουδιών να γίνεται σύμφωνα με τις προτιμήσεις των μαθητών, β) να γίνεται επιλογή μουσικών δραστηριοτήτων σε κάθε μάθημα και να δίνεται αρκετός χρόνος στις δραστηριότητες για εξοικείωση με τη μουσική, γ) η παροχή του υλικού στους μαθητές ώστε να έχουν πρόσβαση σε αυτό ανά πάσα στιγμή, συντακτική και γραμματική ανάλυση των τραγουδιών, δ) εστίαση και έμφαση στην άρθρωση και την προφορά, ε) εξερεύνηση των πολιτιστικών διαστάσεων του τραγουδιού, στ) έρευνα για τη μουσική και τα πολιτιστικά στοιχεία της χώρας (εδώ: της περιοχής) από την οποία προέρχεται και παρουσίαση εργασιών από τους μαθητές, ζ) ένταξη μουσικών δραστηριοτήτων στις εξετάσεις ή την αξιολόγηση των μαθητών, η) και φυσικά η ενεργή συμμετοχή του εκπαιδευτικού στο τραγούδι μαζί με τους μαθητές.

Ως αναμενόμενα αποτελέσματα, μέσα από την αξιοποίηση του τραγουδιού, ανάμεσα σε άλλα, κερδίζουμε οι μαθητές να συμμετέχουν ενεργά σε δημιουργικές δραστηριότητες, να συνεργάζονται, να ακούσουν, να συνοδέψουν και να τραγουδήσουν ελληνικά παραδοσιακά τραγούδια, να αντιληφθούν τη πορεία και τη συνέχεια που έχουν αυτοί οι ρυθμοί στο πέρασμα των χρόνων, να αναγνωρίσουν αυτούς τους ρυθμούς αλλά και άλλα στοιχεία σε σύγχρονα τραγούδια. Το μάθημα μπορεί να εστιάσει σε δημιουργικές δραστηριότητες με αντικείμενο τα ελληνικά παραδοσιακά μουσικά όργανα (ομοιότητες, σύγκριση ανάμεσα σε παρόμοια όργανα), τις παραδοσιακές ορχήστρες, διαφορές στα ηχοχρώματα και τα ακούσματα στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα, τους ελληνικούς ρυθμούς (5/8, 7/8, 9/8), την επιρροή τους στη σύγχρονη μουσική ή σε άλλα μουσικά είδη. Ακόμη και τη σύνθεση

115. Βλ. Ράφτης Α., *Χορός, πολιτισμός και κοινωνία*, εκδ. Θέατρο «Δόρα Στράτου», Αθήνα 1992, σ. 59.

116. Βλ. Κωνσταντάκου Κ., *ό.π.* σ. 479.

προτείνεται να αποτολμήσουν με εφαρμογή των θεματικών στοιχείων που εξέτασαν¹¹⁷. Θα μπορούσαμε έτσι να δώσουμε πνοή στη φράση του Ισοκράτη πως Έλληνες είναι «οι της ημετέρας Παιδείας μετέχοντες» αφού μέσα από τη διδασκαλία των παραδοσιακών τραγουδιών μεταλαμπαδεύουμε ατόφια την ελληνική κουλτούρα και Παιδεία.

Η αξιοποίηση του παραδοσιακού (ακόμη και ξένου λαϊκού) τραγουδιού στη διδασκαλία είναι πρωτίστως μια διαπολιτισμική δραστηριότητα, μάχεται τον ρατσισμό και την ξενοφοβία, αμφισβητεί όλες τις μορφές διακρίσεων, εδραιώνει στις συνειδήσεις την κοινωνική δικαιοσύνη, υποστηρίζει τον πλουραλιστικό χαρακτήρα των κοινοτήτων¹¹⁸. Η διαπολιτισμική προσέγγιση βοηθά τους μαθητές να βιώσουν τη διαφορετικότητα όχι ως εμπόδιο, αλλά ως ευκαιρία για την προσέγγιση του άλλου, μέσα από αλληλοσεβασμό, την κατανόηση πως όλοι οι λαοί έχουν ομοιότητες και διαφορές.

117. Βλ. Perakaki E., “*Can a music course on Greek Traditional Music change pupils’ dispositions? A classroom teacher research project*”, άρθρο στο *Hellenic Journal of Music Education and Culture* τόμ. 4, άρθρ. 3, Αθήνα 2013, σ. 2.

118. Βλ. Μιχαηλίδου Μ., ό.π. σ. 40.

Δ. Η ΕΡΕΥΝΑ

1. Το πρόβλημα της έρευνας

«Ποιος μπορεί να βάλει όρια στην ίδια τη γλώσσα και ακόμα περισσότερο στα τραγούδια του λαού μας», αναρωτιέται ο Καψάλης στο βιβλίο του «Όσα μου είπαν τα σαρακατσάνικα τραγούδια»¹¹⁹. Έτσι είναι λοιπόν το τραγούδι· πέρα από ορισμούς και πάνω από περιορισμούς. Σημαίνει αναμνήσεις, αγαπημένα πρόσωπα, Παράδοση, Πολιτισμός, Παιδεία. Κάτω από αυτό το πρίσμα λοιπόν μας προβληματίσε το ζήτημα της εμπλοκής του παραδοσιακού τραγουδιού στη σύγχρονη εκπαιδευτική διαδικασία.

Η έρευνα για θέματα που αφορούν στην παρουσία και την αξιοποίηση του τραγουδιού και ειδικότερα του παραδοσιακού τραγουδιού ως διδακτικού εργαλείου στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα παρουσιάζεται από περιορισμένη έως ανύπαρκτη και διαφαίνεται πως το ζήτημα αυτό δεν έχει τύχει της βαρύτητας που του αναλογεί. Οι περισσότεροι ερευνητές που αναφέρονται στο παραδοσιακό τραγούδι το θεωρούν είτε ως λαογραφικό είδος, είτε απλώς το αποδέχονται ως ένα ακόμη λογοτεχνικό κείμενο που αποτελεί αφορμή για να εκτυλιχθεί η πλοκή του μαθήματος και να εξηγηθούν γραμματικά και άλλα φαινόμενα.

Στη σύγχρονη κοινωνία όμως και μάλιστα στα πλαίσια της γενικότερης κοινωνικοοικονομικής κατάστασης που επικρατεί στη σημερινή Ελλάδα, των γεωπολιτικών και ενεργειακών συνθηκών στις οποίες βρίσκεται η χώρα μας και της γενικότερης κρίσης ιδεών και αξιών που αντιμετωπίζει η ελληνική κοινωνία, το παραδοσιακό τραγούδι και γενικότερα η στάση και η αναζήτηση των ριζών μας και της παράδοσης φαίνεται να είναι ιδανικά *sine qua non* για την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών και την προαγωγή της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού.

Πολλές φορές όμως ακόμη και τα αυτονόητα είναι δύσκολο να βρουν εφαρμογή στη πράξη. Η επιλογή του θέματος επομένως προέκυψε από την αγάπη και τον σεβασμό απέναντι στην παραδοσιακή μουσική και το ενδιαφέρον για την βέλτιστη αξιοποίησή του θαυμαστού αυτού θησαυρού στις σχολικές μας τάξεις.

119. Βλ. Καψάλης Γ. Δ., ό.π. σ.15.

2. Σκοπός της έρευνας

Η παρούσα έρευνα αποσκοπεί μελετώντας τη βιβλιογραφία να εξαγάγει συμπεράσματα σχετικά με την θέση του ελληνικού δημοτικού (παραδοσιακού) τραγουδιού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και την αξιοποίησή του ως εργαλείο στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Φιλοδοξεί κατ' επέκταση να περιγράψει και να ερμηνεύσει το τραγούδι ως κομμάτι της πολιτιστικής μας κληρονομιάς αλλά και ως πολύτιμο διδακτικό εργαλείο, μέσω του οποίου μπορούμε να μεταλαμπαδεύσουμε ζωή, αξίες, οράματα, πολιτιστικά και κοινωνικά στοιχεία. Έχει σκοπό να αναδείξει το παραδοσιακό τραγούδι ως ποιότητα αλλά και εφόδιο απαραίτητο για το διδασκαλικό επάγγελμα απέναντι στις προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνίας.

3. Στόχοι της έρευνας – ερευνητικά ερωτήματα

Κατά τη διεξαγωγή της, η έρευνα επιδιώκει να απαντήσει στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία θέτει ως επιμέρους στόχους:

- Ποια είναι η θέση και η παρουσία που κατέχει το παραδοσιακό τραγούδι στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση σήμερα (προυσία στα σύγχρονα εκπαιδευτικά εγχειρίδια και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών);
- Ποια είναι η σχέση του παραδοσιακού τραγουδιού με τις λογοτεχνικές αναφορές και κυρίως την ποίηση, όπως αυτή διδάσκεται στο Δημοτικό Σχολείο;
- Ποιος είναι ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται, αν προσεγγίζεται η διδασκαλία του παραδοσιακού τραγουδιού, σε άλλα εκπαιδευτικά αντικείμενα όπως η Μουσική (ρυθμός, μελωδία) και η Φυσική Αγωγή (χορός) και εν γένει στη Σχολική Ζωή (γιορτές, εκπαιδευτικές επισκέψεις κ.ά.);
- Με ποιον τρόπο και ποιες μεθόδους θα μπορούσε να αξιοποιηθεί το παραδοσιακό τραγούδι στην διδακτική διαδικασία;

4. Δυσκολίες της έρευνας

Η διεξαγωγή της έρευνας, όπως είναι άλλωστε φυσικό, αντιμετώπισε αρκετές δυσκολίες μέχρι να έρθει εις πέρας. Αρχικά η περιορισμένη υπάρχουσα βιβλιογραφία, η σχετική με το αντικείμενο της έρευνας, μιας και το ζητήματα της αξιοποίησης του παραδοσιακού αλλά και εν γένει του τραγουδιού, δεν έχουν τύχει της αρμόζουσας προσοχής από τους ερευνητές. Οι περισσότερες βιβλιογραφικές αναφορές που χρησιμοποιήθηκαν περιγράφουν το παραδοσιακό ή δημοτικό τραγούδι και τα χαρακτηριστικά του. Λίγες είναι αυτές που αναφέρονται στην παιδαγωγική του αξία. Σχεδόν ανύπαρκτη η έρευνα όσον αφορά στην πρακτική αξιοποίηση στο πεδίο, τουλάχιστον όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα.

Άλλη μια δυσκολία ήταν η σχετική απροθυμία κάποιων εκπαιδευτικών να απαντήσουν στο ερωτηματολόγιο, με μια ενδεχόμενη υποτιμητική διάθεση απέναντι το τραγούδι. Χρειάστηκε αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα για να συγκεντρωθεί ο απαραίτητος αριθμός ερωτηματολογίων. Το φαινόμενο αυτό αντιστράφηκε όλως περιέργως στη διαδικασία των συνεντεύξεων, όπου ο αριθμός των συμμετεχόντων συμμετείχε πρόθυμα και μάλιστα αποχώρησε με ευχάριστες εντυπώσεις, επί το πλείστον. Παρά το γεγονός ότι οι συνεντεύξεις έγιναν σε μια δύσκολη περίοδο να εντοπίσεις εκπαιδευτικούς (εν μέσω πανδημίας), παρά το γεγονός ότι η συνέντευξη είναι άμεση και κατά πρόσωπο και δύσκολα καταφέρνεις να υπεκφύγεις η ένθερμη συμμετοχή τους ήταν ενθαρρυντική για τη συνέχεια της έρευνας.

Η διαχείριση του όγκου των πληροφοριών και ο συγκερασμός των δεδομένων των ερωτηματολογίων και των ποιοτικών αποτελεσμάτων της συνέντευξης ήταν μια ακόμη δύσκολη στιγμή για την έρευνα.

5. Εννοιολογικές προσεγγίσεις

Οι έννοιες, οι οποίες αναφέρονται στην παρούσα εργασία και στις οποίες θα σταθούμε, όπως εμφανίζονται και στον τίτλο είναι: το παραδοσιακό τραγούδι, η έννοια της παράδοσης, το τραγούδι αυτό καθαυτό, η θέση του στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα του και η διδακτική του αξιοποίηση. Κάθε μία από αυτές τις έννοιες αποσαφηνίζεται στα υποκεφάλαια της πρώτης ενότητας της εργασίας, μέσα από την παρουσίαση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης.

E. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Η μέθοδος της έρευνας

Η πραγματοποίηση της έρευνας μας επιτεύχθηκε μέσα από τη χρήση ποιοτικών μεθόδων και σύγκριση των αποτελεσμάτων. Οι τεχνικές συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν ήταν η χορήγηση ερωτηματολογίων και η πραγματοποίηση προσωπικών συνεντεύξεων. Για την ανάλυση των δεδομένων της ποιοτικής έρευνας, με τα δεδομένα που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις, επιχειρήθηκε η τεχνική της ανάλυσης περιεχομένου. Πιο κάτω παρουσιάζεται αναλυτικά ο δειγματοληπτικός σχεδιασμός και η ερευνητική διαδικασία.

2. Το δείγμα της έρευνας – δειγματοληψία

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 45 εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα δημογραφικά στοιχεία του δείγματος έχουν ως εξής: Το 71, 1% (n=32) ήταν γυναίκες και το υπόλοιπο (n=13) άνδρες. Το ηλικιακό εύρος του δείγματος κυμάνθηκε από τα 25 έως τα 56 έτη με την πλειονότητα (n=25) να βρίσκεται στη δεκαετία των 30.

Όσον αφορά στο μορφωτικό επίπεδο η πλειονότητα (62,2%, n=28) των συμμετεχόντων κατέχει μεταπτυχιακό, το 26, 6% (n=18), είναι απόφοιτοι Πανεπιστημιακού Τμήματος (κυρίως Π.Τ.Δ.Ε.), το 6,7% (n=3) απόφοιτοι Παιδαγωγικής Ακαδημίας και σχεδόν ένα 5% (n=2) κατέχουν διδακτορικό ή κάποιον ανώτερο τίτλο σπουδών.

Αναφορικά με την επαγγελματική εμπειρία το μεγαλύτερο κομμάτι των συμμετεχόντων (42,2%, n=19) διαθέτουν την ελάχιστη εργασιακή εμπειρία 1-5 έτη. 6-15 έτη προϋπηρεσίας δηλώνει το 26,7% (n=12). Το 20% (n=9) εργάζεται από 16 έως 25 έτη ενώ μόλις 5 πρόσωπα (11,1%) δηλώνει εργασιακή εμπειρία μεγαλύτερη των 26 ετών.

Σχετικά με τις ειδικότητες που συμμετείχαν και παρότι η επιθυμία μας ήταν να δοθεί σχεδόν ίση βαρύτητα στη συμμετοχή δασκάλων, μουσικών και γυμναστών, η συντριπτική πλειοψηφία της τάξης 64% (n=29) του ήταν δάσκαλοι (ΠΕ70 και ΠΕ71). Ακολούθησαν μουσικοί (18%, n=8), νηπιαγωγοί (9% , n=4) και γυμναστές (9%, n=4).

3. Η συλλογή του ερευνητικού υλικού

Η συλλογή του ερευνητικού υλικού διεξήχθη τη χρονική περίοδο 1 με 31 Ιουλίου 2021. Πριν από αυτή τη φάση προηγήθηκε πιλοτική διανομή του ερωτηματολογίου για να διαπιστωθούν λάθη και παραλείψεις, καθώς και να καθοριστεί ο τελικός αριθμός και η ολοκληρωμένη μορφή των ερωτήσεων. Με βάση τις παρατηρήσεις των συναδέλφων για την έκταση, τη διατύπωση και το περιεχόμενο των ερωτήσεων και κατόπιν ώριμης επεξεργασίας ορίστηκε το τελικό εργαλείο. Η διάρκεια συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου αλλά και της συνέντευξης δεν ξεπερνούσε τα 15 λεπτά.

4. Το ερευνητικό εργαλείο – όργανα μέτρησης

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνά μας (τόσο εξ αποστάσεως όσο και στις συνεντεύξεις) ήταν το ερωτηματολόγιο που βρίσκεται στο Παράρτημα. Συγκεκριμένα κατασκευάστηκε από την αρχή πρωτότυπο ερωτηματολόγιο. Η έρευνα διεξήχθη με βάση τον πληθυσμό (στόχο) τους εκπαιδευτικούς Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, όλων των ειδικοτήτων, (με έμφαση σε δασκάλους, νηπιαγωγούς, μουσικούς και γυμναστές, ως πιο άμεσα εμπλεκόμενους).

Η κατασκευή του ερωτηματολογίου στηρίχθηκε στην βιβλιογραφία, από την οποία προέκυψαν οι διαστάσεις για τη διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών όσον αφορά την αξιοποίηση του τραγουδιού στη σχολική τάξη. Με βάση αυτές τις διαστάσεις δημιουργήθηκαν οι ερωτήσεις. Στην πλειοψηφία τους είναι ανοικτού τύπου, όπου οι ερωτηθέντες κλήθηκαν να δώσουν μια ελεύθερη και αυθόρμητη σύντομη απάντηση εκθέτοντας την εμπειρία τους.

Εκτός όμως από το ερωτηματολόγιο και εξαιτίας της ιδιαίτερης φύσης του προς διερεύνηση αντικειμένου, αλλά και της προσπάθειας τριγωνοποίησης και επιβεβαίωσης των ευρημάτων, χρησιμοποιήθηκε παράλληλα η τεχνική της βιβλιογραφικής ανασκόπησης. Κατά την πορεία της έρευνας, εξετάστηκαν τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, τα εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου όλων των σχετιζόμενων μαθημάτων που χρησιμοποιούνται σήμερα, αλλά και κάποια (ελάχιστα) εγχειρίδια προηγούμενων ετών, τα οποία βρέθηκαν στα χέρια μας.

5. Επεξεργασία των ποιοτικών δεδομένων

Για την επεξεργασία των ευρημάτων των ερωτηματολογίων και συνεντεύξεων χρησιμοποιήθηκε η θεματική ανάλυση περιεχομένου, η οποία είναι μια «μέθοδος εντοπισμού, περιγραφής, αναφοράς επαναλαμβανόμενων θεμάτων¹²⁰», τα οποία προκύπτουν από τα ερευνητικά δεδομένα.

Σε πρώτο στάδιο υπήρξε εξοικείωση με τα ερευνητικά δεδομένα, επαναλαμβανόμενη και προσεκτική ανάγνωση του συνόλου τους και αναζήτηση νοημάτων και μοτίβων. Το δεύτερο στάδιο περιελάμβανε την κωδικοποίηση (απόδοση εννοιολογικών προσδιορισμών) σε κάθε απόσπασμα του κειμένου. Σε επόμενη φάση έγινε αναζήτηση των ευρύτερων θεμάτων όπου συναντώνται περισσότεροι από έναν κωδικούς. Έπειτα έγινε επανεξέταση των θεμάτων που προέκυψαν και η τελική έκθεση των δεδομένων και ευρημάτων.

6. Κριτήρια διασφάλισης της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της έρευνας

6.1. Η αξιοπιστία της έρευνας

Για να διασφαλιστεί η ποιότητα και το κύρος της παρούσας έρευνας, επιστρατεύθηκαν συγκεκριμένες στρατηγικές, οι οποίες επιχειρούν, αφενός να ικανοποιήσουν συγκεκριμένα κριτήρια ερευνητικής συνέπειας, και αφετέρου να αποκαλύψουν λεπτομερώς την ερευνητική διαδικασία στον αναγνώστη για να μπορεί να προβαίνει ο ίδιος σε αξιολογική κρίση σε ό, τι αφορά στην εγκυρότητα και αξιοπιστία της έρευνας. Η «αξιοπιστία» αναφέρεται στην ποιότητα του μεθοδολογικού σχεδιασμού και των δεδομένων που συνελέγησαν και στο αν τα συγκεκριμένα δεδομένα οδηγούν σε αληθινά και άξια εμπιστοσύνης ευρήματα¹²¹.

Η πρώτη μεθοδολογική στρατηγική η οποία ακολουθήθηκε στη συγκεκριμένη έρευνα για τη διασφάλιση της αξιοπιστίας ήταν η «τριγωνοποίηση» (triangulation) μεθόδων και δεδομένων. Δηλαδή «ο συνδυασμός διαφορετικών ερευνητικών μεθοδολογιών στη διερεύνηση του ίδιου φαινομένου»¹²². Συγκεκριμένα, στην έρευνα

120. Βλ. Ίσαρη Φ. & Πουρκός Μ., *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, εκδ. Σ.Ε.Α.Β., Αθήνα 2015, σ. 116.

121. Βλ. Lincoln στο Συμεού Λ., *Εγκυρότητα και αξιοπιστία στην ποιοτική εκπαιδευτική έρευνα: Παρουσίαση, αιτιολόγηση και πράξη*. Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας «25 Χρόνια Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας», τόμ. 2, έκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 333-339.

122. Βλ. Denzin N., *Handbook of qualitative research*, εκδ. Thousand Oaks, Ca: Sage 1994, σ. 511.

αυτή επιχειρήθηκε τριγωνοποίηση με πολλαπλές τεχνικές συλλογής δεδομένων (ερωτηματολόγιο και συνέντευξη), όπως επίσης επιστρατεύτηκαν πολλαπλές πηγές δεδομένων. Με τον τρόπο αυτό, τα δεδομένα από διαφορετικές πηγές διασταυρώθηκαν για να επιβεβαιώσουν και να ενισχύουν το ένα το άλλο. Τα δεδομένα των συνεντεύξεων έτυχαν τριγωνοποίησης με τα δεδομένα των ερωτηματολογίων, ενώ παράλληλα οι συνεντεύξεις έτυχαν τριγωνοποίησης η μια με την άλλη.

Η αξιοπιστία της έρευνας υποστηρίχθηκε και με άλλους τρόπους. Η απόφαση για τη διερεύνηση των συγκεκριμένων ερευνητικών ερωτημάτων στο σχολικό συγκείμενο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν υπήρξε τυχαία, αλλά λήφθηκε με σκοπό να ικανοποιεί το κριτήριο της μακράς εμπειρίας και επαφής του ερευνητή με το ερευνητικό πεδίο.

Τέλος, η αξιοπιστία της συγκεκριμένης έρευνας υποστηρίχθηκε μέσα από ελέγχους των συμμετεχόντων. Τα δεδομένα που συνελέγησαν από τις συνεντεύξεις επιστράφηκαν στους συμμετέχοντες με σκοπό την επαλήθευση της αξιοπιστίας τους, καθώς ζητήθηκε και η σύμφωνη γνώμη τους για τη δημοσίευση των ευρημάτων. Έτσι, επιτεύχθηκε η επιβεβαίωση των ευρημάτων της έρευνας από τους ίδιους τους συμμετέχοντες.

6.2. Η εγκυρότητα της έρευνας

Για να διαπιστωθεί η εγκυρότητα της έρευνας, καταφύγαμε στην μέθοδο της φαινομενικής εγκυρότητας (εγκυρότητα όψης / face validity), η οποία αποτελεί μια στοιχειώδη μορφή εγκυρότητας που δείχνει ότι ένα εργαλείο μέτρησης φαίνεται ότι εκτιμά την έννοια (μεταβλητή) για την οποία έχει κατασκευαστεί.

Στη φαινομενική εγκυρότητα, ο ερευνητής κάνει μια αδρή εκτίμηση του εργαλείου μέτρησης αναφορικά με την έννοια που μετράει, ελέγχει δηλαδή, αν το περιεχόμενο των ερωτήσεων σχετίζεται εννοιολογικά με ό, τι προτίθεται να μετρήσει. Όταν ένα ερωτηματολόγιο μετρά μια προφανή έννοια, είναι εύκολα κατανοητό και σχετίζεται άμεσα με το σκοπό της μελέτης¹²³.

123. Βλ. Ουζούνη Χ. & Νανάκης Κ., *Η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των εργαλείων μέτρησης σε ποσοτικές μελέτες*, στο περιόδ. *Νοσηλευτική*, τεύχ. 50 (2), Αθήνα 2011, σ. 236.

ΣΤ. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Αποτελέσματα ερωτηματολογίων

Στην πρώτη ερώτηση με την οποία ουσιαστικά γίνεται μια εισαγωγή στο θέμα, σε απόλυτο σχεδόν βαθμό οι ερωτώμενοι απάντησαν ότι απολαμβάνουν να ακούνε παραδοσιακή μουσική (98%, n=44).

Η επόμενη ερώτηση, επίσης δημογραφικού χαρακτήρα επιδιώκει να προσδιορίσει ποιο είδος παραδοσιακής μουσικής προτιμούν οι περισσότεροι αλλά και ποιο είδος ενδεχομένως αποδέχονται ως παραδοσιακή μουσική δευτερευόντως. Εδώ οι περισσότεροι απάντησαν πως προτιμούν την δημοτική μουσική της Ηπείρου (69%), έπονται τα νησιώτικα Αιγαίου με ποσοστό 58%, ακολουθούν τα παραδοσιακά Μικράς Ασίας και τα ρεμπέτικα με 53% έκαστο. Σημαντικό το ποσοστό (47%) που προτιμά την κρητική μουσική. Ενώ λιγότεροι (σχεδόν ένας στους τέσσερις) ακούν ποντιακή μουσική (ίσως λόγω καταγωγής κυρίως) ενώ την τελευταία θέση στις προτιμήσεις (1 στους 7) λαμβάνει η επανησιακή μουσική (η επηρεασμένη και από την ιταλική κουλτούρα). Στο δείγμα σε κάθε περίπτωση δεν συμπεριλαμβάνονταν επτανήσιοι και το γεγονός αυτό μας αποτρέπει να θεωρήσουμε το συμπέρασμα ασφαλές.

Αντίστοιχο της πρώτης ερώτησης το ποσοστό των συναδέλφων (98%) το οποίο απάντησε θετικά στην ερώτηση: *«Θεωρείτε ότι η παραδοσιακή μουσική μπορεί να αξιοποιηθεί ως διδακτικό εργαλείο για τη διδασκαλία της γλώσσας ή στοιχείων πολιτισμού»;* Γεγονός που τόνωσε την απόφασή μας να ασχοληθούμε με το υπό διερεύνηση ζήτημα και ενίσχυσε την άποψη μας πως το παραδοσιακό τραγούδι δύναται και οφείλει να αξιοποιηθεί ως διδακτικό μέσο.

Οι επόμενες ερωτήσεις έχουν σκοπό να διερευνήσουν τον τρόπο με τον οποίο οι διάφορες παιδαγωγικές ή καθηγητικές σχολές προσεγγίζουν και αξιοποιούν, αν το πράττουν, το παραδοσιακό τραγούδι στο Πρόγραμμα Σπουδών τους. Στην ερώτηση αν στην σχολή που παρακολούθησαν υπήρχε μάθημα ή μέρος κάποιου μαθήματος όπου να περιέχεται αναφορά στο παραδοσιακό τραγούδι και τη διδακτική του αξιοποίηση, οι θετικές απαντήσεις ήταν δραματικά χαμηλές, σχεδόν το 1/3. Ενώ ακόμη λιγότερες ήταν οι απαντήσεις όταν ζητήθηκε να αναφέρουν τον τρόπο με τον οποίο γινόταν η προσέγγιση του μαθήματος.

Πάντως, σύμφωνα με την πολύ πρόσφατη βιβλιογραφία, όσον αφορά στα Παιδαγωγικά Τμήματα των Πανεπιστημίων, σχετικά με το αντικείμενο, υπάρχει μόνο ένα αυτοτελές μάθημα «Το τραγούδι: έκφραση και δημιουργία – Μουσική και συγγενείς τέχνες», που διδάσκεται στο Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Πάτρα από την Ε. Βικάτου¹²⁴. Στο ίδιο τμήμα διδάσκεται και το μάθημα «Σύγχρονος χορός, ιστορία, εκπαίδευση, σύνθεση και χορογραφία», από την θεατροπαιδαγωγό Μ. Γαλάνη¹²⁵.

Σε αυτό το σημείο δόθηκαν 12 (25%) αυθόρμητες απαντήσεις οι περισσότερες από τις οποίες συμφωνούν πως η προσέγγιση γινόταν θεωρητικά με βάρος στην τυπολογία και τη μεθοδολογία. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απαντήσεις των μουσικών όπου μιλούν για βιωματική προσέγγιση, δραματοποίηση, διδασκαλία του μέτρου και των ρυθμών, ακρόαση και σύγκριση διαφορετικών εκτελέσεων κ.ά. Αλλά και των γυμναστών με τη διδασκαλία των παραδοσιακών χορών. Κάποιοι προχώρησαν ένα βήμα παραπέρα προτείνοντας τρόπους προσέγγισης, όπως η ανάλυση του τραγουδιού σε συνάρτηση με το κοινωνικό περιβάλλον, ανάλυση των νοημάτων, σύνδεση με τον τόπο και την εποχή.

Οι ερωτήσεις που ακολουθούν σκοπεύουν να διερευνήσουν τις απόψεις των εκπαιδευτικών για την επικρατούσα κατάσταση στα σχολεία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Κι εδώ τα ποσοστά είναι συντριπτικά προς μια κατεύθυνση το 93% θεωρεί πως η ύλη των μαθημάτων του Δημοτικού σχολείου, ως έχει σήμερα, εμπλέκει ελάχιστα ή λίγο το παραδοσιακό τραγούδι στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ενώ και το υπόλοιπο 7% εμφανίζεται πολύ συγκρατημένα αισιόδοξο απαντώντας «αρκετά».

Κατόπιν, ζητήθηκε από τους εκπαιδευτικούς να σχολιάσουν, από την εμπειρία τους, σε ποιο μάθημα ή σχολικό εγχειρίδιο είναι πιο πιθανό να συναντήσει κανείς αναφορά σε κάποιο παραδοσιακό τραγούδι (ακόμη και άλλης χώρας). Οι επιλογές που συγκέντρωσαν τις περισσότερες απαντήσεις ήταν η Μουσική (78%), η Γλώσσα και το Ανθολόγιο κειμένων λογοτεχνίας (69%), ακολουθούν η Γυμναστική, τα Εικαστικά – Θεατρική Αγωγή, η Γυμναστική και η Γεωγραφία με ποσοστά της τάξης του 20-22% το καθένα. Η Μελέτη Περιβάλλοντος, τα Θρησκευτικά και Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή συγκεντρώνουν ελάχιστες απαντήσεις (7%), ενώ μηδενικές τα Μαθηματικά και η Πληροφορική, ως μαθήματα που αν μη τι άλλο δεν προσφέρονται για τέτοιου είδους ανησυχίες.

124. Βλ. Γαργαλιάνος Σ., ό.π. 55.

125. Βλ. Γαργαλιάνος Σ., ό.π. 60.

Αμέσως μετά, οι συμμετέχοντες παρακινήθηκαν να προτείνουν οι ίδιοι σε ποιο μάθημα μπορεί να αξιοποιηθεί το παραδοσιακό ή άλλο είδος τραγουδιού αλλά και να προτείνουν έναν τουλάχιστον τρόπο που σκέφτονται.

Εδώ οι εκπαιδευτικοί προβαίνουν σε διάφορες και πρωτότυπες προτάσεις για την αξιοποίηση του τραγουδιού στη διδακτική διαδικασία. Ανάμεσα στις απαντήσεις που συγκεντρώσαμε αναφέρεται πως το τραγούδι μπορεί να αξιοποιηθεί: α) στην Φυσική Αγωγή (Γυμναστική) με την εκμάθηση παραδοσιακών χορών κυρίως, προσανατολισμού, ρυθμικής αγωγής αλλά και την ταυτόχρονη αναφορά στο *στυλ* (sic) των τραγουδιών κάθε περιοχής, β) στην Γλώσσα με τη σύνθεση μουσικής ή δημιουργίας στίχων για ένα τραγούδι, με το συνδυασμό ανάγνωσης κειμένων ποίησης με παραδοσιακή μουσική, συνταίριασμα της μουσικής με τους στίχους ενός γνωστού ποιήματος, για τη διδασκαλία λεξιλογίου, την ανάδειξη του πλούτου της Γλώσσας μέσα από ντοπιολαλιές και ιδιώματα, τη γραμματική και συντακτική ανάλυση (εύρεση μερών του λόγου – το παραδοσιακό τραγούδι αγαπά το ρήμα και το ουσιαστικό ενώ σπάνια είναι τα επίθετα και τα επιρρήματα, σύνταξη, εντοπισμός σχημάτων λόγου και εκφραστικών μέσων κ.ά.), ανάλυση νοήματος, μελέτη-ενασχόληση με κάποιο θέμα που αναφέρεται στο τραγούδι και φυσικά ως αφορμή για να μιλήσουμε στους μαθητές μας για την παράδοση και ως μέσο παρουσίασης του ελληνικού πολιτισμού και κουλτούρας μέσω κειμένων, γ) στη Μουσική ακρόαση / εκτέλεση / συνοδεία με ρυθμικά όργανα, να μιλήσουμε για το μέτρο, το ρυθμό, επαφή με ποικιλία παραδοσιακών ακουσμάτων, συζήτηση για τις ομοιότητες και τις διαφορές, εκμάθηση τραγουδιών, δημιουργία χορωδίας, δ) στην Ιστορία ως αφορμή για συζήτηση γύρω από την τοπική αλλά και την ελληνική ιστορία μέσα από τους στίχους και τις περιόδους των τραγουδιών, συναντούμε ιστορικά πρόσωπα και σκηνές της ιστορίας μας, ενασχόληση με τη μυθολογία και τους θρύλους κάθε τόπου, κατά την προετοιμασία σχολικών εορτών, ε) στη Γεωγραφία ως μέσο για την εκμάθηση των γεωγραφικών διαμερισμάτων, γνωριμία με πόλεις, χωριά και αξιοθέατα μνημεία που συναντούμε μέσα στα τραγούδια π.χ. *«Της Άρτας το γιοφύρι»*, *«το κάστρο της Νάουσας»*, αντιστοίχιση τραγουδιών και τόπων *«στη σχολή μαθαίναμε πολλές πόλεις και τον χορό που είχε η καθεμία. Ο χορός συμβόλιζε και κάτι σημαντικό για την πόλη»* σημειώνει ένας/μία συνάδελφος. Και πολλές φορές έπαιζε ρόλο και η ονομασία της πόλης», έμφαση στο τοπικό ρεπερτόριο/ύφος και ανάλυση (π.χ. η Ήπειρος διαθέτει τραγούδια λυπητερά, της ξενιτιάς – για ποιους λόγους;), κατασκευή χάρτη παραδοσιακών χορών, ενδυμασιών, μουσικών οργάνων κ.ά., στ) στη Θεατρική

Αγωγή με τη δραματοποίηση ολόκληρων ή σκηνών από παραδοσιακά δημοτικά τραγούδια. Ο μαθητής τέρπεται να βλέπει να αναβιώνουν μπροστά του σκηνές από τα τραγούδια και ενθουσιάζεται όταν συμμετέχει ως πρωταγωνιστής. Το χοροθέατρο, όπου η δράση δεν είναι δραματική – μια αφηγηματική εξιστόρηση με αρχή μέση και τέλος, αλλά κινησιολογική, όπου με το σώμα εκφράζονται τα εσωτερικά μηνύματα και πάθη, είναι ακόμη μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση των τραγουδιών στο πλαίσιο του μαθήματος της Θεατρικής Αγωγής. Αφόρμηση να μιλήσουμε για το λαϊκό θέατρο, το θέατρο σκιών κ.ά. Σε συνεργασία και με τον εκπαιδευτικό της Φυσικής Αγωγής θα μπορούσε να προετοιμαστεί μια παράσταση με τραγούδια και χορούς από όλη της Ελλάδα και να παρουσιαστεί σε κοινό, ζ) στα Εικαστικά με τη δημιουργία απεικονίσεων και αποτυπώσεων της ιστορίας του τραγουδιού, αναφορά στη λαϊκή τέχνη και κατασκευές λαϊκής τέχνης, η) στα Μαθηματικά δίνοντας έμφαση στους συμβολικούς αριθμούς που συναντούμε στα τραγούδια (οι αριθμοί 3, 7, 9, 40 κ.ά.), ο αριθμός των συλλαβών (15σύλλαβες κ.ά.), οι ρυθμοί και οι μουσικές αξίες, διδασκαλία μοτίβων (χορευτικές κινήσεις), αριθμός επαναλήψεων κάποιας λέξης ή φράσης κ.ά. θ) στη Μελέτη Περιβάλλοντος τραγούδια που μιλούν για ζώα., φυτά, τον υδροφόρο ορίζοντα κ.ά., επαφή με την ποικιλία του πολιτιστικού πλούτου, ενημέρωση και ευαισθητοποίηση για τη λαϊκή παράδοση ι) στην Πληροφορική αξιοποιώντας πολυμεσικό υλικό για τη γνωριμία με τα παραδοσιακά πολιτισμικά στοιχεία, δημιουργία κάποιας σχετικής εφαρμογής, σχετικού βίντεο, αναζήτηση πληροφοριών στο διαδίκτυο, καταγραφή και παρουσίαση σε προγράμματα (word, powerpoint κ.λπ.), χρήση λογισμικών ακρόασης ή δημιουργίας μουσικής, ια) στην Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή με τον προβληματισμό για την οργάνωση των κοινωνιών της εποχής και κοινωνικά ζητήματα, σύγκριση του χτες με το σήμερα, ιβ) στα Θρησκευτικά αναλύοντας ήθη και έθιμα, λατρευτικές συνήθειες, βίοι αγίων στους οποίους αναφέρεται κάποιο τραγούδι κ.λπ., ιγ) στις Ξένες Γλώσσες συγκρίνοντας παραδοσιακά ακούσματα και πολιτισμούς από άλλες χώρες, ιδ) στην Ευέλικτη Ζώνη με την αξιοποίηση της μεθόδου project για ζητήματα που αναφέρονται στο τραγούδι ή την παραδοσιακή μουσική γενικότερα, σύνδεση με το παρόν, χαλάρωση και ψυχαγωγία.

Κατόπιν, δώσαμε τη δυνατότητα στους ερωτηθέντες να προτείνουν ό, τι κρίνουν πως απουσιάζει ή είναι απαραίτητο να συμπεριληφθεί στην ύλη των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών στην κατεύθυνση της περαιτέρω αξιοποίησης του τραγουδιού ως διδακτικού εργαλείου. Και εδώ οι απαντήσεις ήταν διάφορες και

ενδιαφέρουσες. Από την πρόταση για εκμάθηση μουσικών οργάνων μέχρι τη διαθεματική προσέγγιση της παραδοσιακής μουσική μέσω των υπολοίπων γνωστικών αντικειμένων, μιας και η έμμεση διδασκαλία θα έχει καλύτερα και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα. Πολλοί πρότειναν τη δημιουργία ξεχωριστής ενότητας στην Ιστορία ή τη Γεωγραφία / Μελέτη Περιβάλλοντος σχετική με τη λαογραφία, την τοπική ιστορία και την μουσική κάθε τόπου. Η χρήση οπτικοακουστικού υλικού θεωρείται σημαντική από πολλούς ωστόσο είναι κάτι που προτείνεται στα Αναλυτικά Προγράμματα. Αρκετοί συνάδελφοι πιστεύουν πως τα τραγούδια που υπάρχουν στα εγχειρίδια είναι λιγοστά και τετριμμένα. Προτείνουν λοιπόν, τον εμπλουτισμό των εγχειριδίων με ακόμη περισσότερα τραγούδια ενώ παράλληλα ζητούν να προβλέπεται μεγαλύτερη ελευθερία στον εκπαιδευτικό για να ξεφεύγει από το αυστηρό πλαίσιο και να αξιοποιεί τη διαθεματικότητα, περισσότερο χρόνο για την εύελκτη ζώνη και πιο χρήσιμες και κατευθυντήριες οδηγίες και προτάσεις στο βιβλίο του δασκάλου για την αξιοποίηση του τραγουδιού στην τάξη. *«Να αλλάξει το σύστημα παιδείας από συγκεντρωτικό σε αποκεντρωτικό ώστε να μπορεί ο κάθε διδάσκων να προσαρμόζει το μάθημα βάσει των αναγκών των μαθητών και της στοχοθεσίας του»*. Περισσότερες ώρες Μουσική και να δοθεί μεγαλύτερη σημασία στο μάθημα της μουσικής, εισαγωγή στοιχείων πολιτισμού - λαογραφίας, ξεχωριστή ενότητα στη Μουσική ή τη Γλώσσα για την παραδοσιακή μουσική, δημιουργία μουσικού εργαστηρίου, υποχρεωτική εκμάθηση παραδοσιακών χορών. Τα ανθολόγια θα μπορούσαν να ακολουθούν μια γραμμική πορεία για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας, ώστε να φαίνεται έτσι η ιστορική της εξέλιξη. Συνδιδασκαλία για μια ώρα την εβδομάδα Μουσικής – Ιστορίας ή Μουσικής – Γεωγραφίας, ώστε δάσκαλος και μουσικός να δίνουν μια πληρέστερη εικόνα του παραδοσιακού τραγουδιού στους μαθητές. Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Αξιοποίηση διαθεματικών project με θέμα την παραδοσιακή μουσική, πλαισίωση όλων των μαθημάτων με τη συγκεκριμένη θεματική και πολύπλευρη προσέγγιση της παραδοσιακής μουσικής μέσα από το αναλυτικό πρόγραμμα. Διαθέσιμο υλικό ώστε να μπορεί ο εκπαιδευτικός να χρησιμοποιεί κείμενα ή και τραγούδια αποσκοπώντας στην γνωριμία με τον ελληνικό πολιτισμό. Θα ήταν καλό να δίνεται και η δυνατότητα για επισκέψεις ειδικών στο παραδοσιακό τραγούδι ώστε οι μαθητές να μπορούν βιωματικά να μάθουν για αυτό.

Στο ερώτημα αν οι μαθητές αποκτούν ολοκληρωμένη επαφή και γνώση της παραδοσιακής μουσικής στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, οι απαντήσεις «ελάχιστα» και «λίγο» είναι συντριπτικές αγγίζοντας το 95,5%. Απόδειξη πως οι εκπαιδευτικοί

πιστεύουν πως το παραδοσιακό τραγούδι δεν προσεγγίζεται όπως πρέπει έως και καθόλου από το σημερινό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Γεγονός που φαίνεται να τους προβληματίζει.

Σε αντίθεση με την μάλλον απογοητευτική εικόνα της προηγούμενης ερώτησης έρχεται η απόκριση των ερωτηθέντων όσον αφορά την αξιοποίηση του τραγουδιού από τους ίδιους στην τάξη. Σε αυτό το σημείο το 78% απαντά πως αξιοποιεί τακτικά ή χρησιμοποίησε έστω μια φορά το τραγούδι ως διδακτικό εργαλείο σε διάφορα μαθήματα, ενώ παρακάτω δίδονται αυθόρμητες απαντήσεις επιγραμματικών προτάσεων για δραστηριότητες που εμπλέκουν το παραδοσιακό τραγούδι (στίχο, μουσική, χορό) που οι ερωτηθέντες έχουν κάνει χρήση στο παρελθόν ή σκέφτονται να εφαρμόσουν στο μέλλον.

Σαφώς, ζητήθηκε από τους εκπαιδευτικούς να αναφέρουν και την ύπαρξη παραγόντων που αποτρέπουν ή αποθαρρύνουν τους ίδιους να χρησιμοποιήσουν το παραδοσιακό τραγούδι. Η ερώτηση έχει ως σκοπό να εντοπίσει άλλα αίτια πέρα από την περιορισμένη παρουσία του τραγουδιού στα σχολικά εγχειρίδια και αναλυτικά προγράμματα. Πολλοί από τους ερωτηθέντες συμφωνούν πως υπάρχει κενό γνώσεων, άγνοια, έλλειψη επιμόρφωσης στο συγκεκριμένο αντικείμενο κι έτσι οι δάσκαλοι επιλέγουν την ασφάλεια των κινήσεων και δεν πειραματίζονται με άγνωστο υλικό.

Σημαντικός αποτρεπτικός παράγοντας είναι και ο χρόνος, εφόσον πιέζονται για την κάλυψη συγκεκριμένης ύλης, έτσι αποφασίζουν να μην παρεκκλίνουν από την πεπατημένη. Με λίγα λόγια η σχολική ρουτίνα. Το πλήθος των διδακτικών στόχων προς επίτευξη δοκιμάσει την βούληση των εκπαιδευτικών να ξεκινήσουν κάτι νέο, αλλά και η δυσκολία εύρεσης κατάλληλου προς χρήση υλικού (π.χ. χωρίς πολλούς ιδιοματισμούς), ώστε οι μαθητές να έρθουν σιγά-σιγά σε επαφή με το παραδοσιακό τραγούδι. Η έλλειψη υλικοτεχνικής υποδομής (μικροφωνική, κλειστές αίθουσες για χορό κ.ά.) ακόμη και των κατάλληλων ειδικοτήτων δρα επίσης προς την αντίθετη κατεύθυνση. Κάποιοι συνάδελφοι, κυρίως οι νεότεροι δηλώνουν πως αποθαρρύνονται διότι η παραδοσιακή μουσική δεν αγγίζει τα παιδιά αυτών των ηλικιών, τα οποία αδιαφορούν. Η έντονη χρήση τεχνολογίας και μέσων κοινωνικών δικτύωσης από τους μαθητές, η οποία τους απομακρύνει από την ελληνική παράδοση και δημιουργεί μια στάση άρνησης απέναντι σε κάθε τι παραδοσιακό. Κανείς από τους ερωτηθέντες ωστόσο δεν εξέφρασε για τον ίδιο πως τα παραδοσιακά ακούσματα του προκαλούν δυσαρέσκεια ή πλήξη.

Η πιο ενδιαφέρουσα όμως ερώτηση και αυτή από την οποία εκμαιεύσαμε τις πιο αξιόλογες απαντήσεις έχει να κάνει με την εφαρμογή την τάξη από τους ίδιους τους ερωτηθέντες. Συγκεκριμένα, κλήθηκαν να προτείνουν μια τουλάχιστον σύντομη δραστηριότητα που αναφέρεται στο παραδοσιακό τραγούδι, την οποία να έχουν χρησιμοποιήσει ή να σκέφτονται να χρησιμοποιήσουν μελλοντικά. Οι απαντήσεις ήταν εξαιρετικά εύστοχες και αποδείχθηκαν εύχρηστες, διότι πάνω τους, σε μεγάλο βαθμό, θα στηριχθούν οι προτάσεις διδασκαλίας που θα κάνουμε παρακάτω.

Αναλυτικά και με τα λόγια των συναδέλφων: *«Κατά την εκμάθηση του ρυθμού 7/8 στις μεγάλες τάξεις του δημοτικού, πρώτα εξοικειώθηκαν οι μαθητές στη ρυθμική συνοδεία με παλαμάκια και χτυπήματα στο θρανίο (δεν υπήρχαν όργανα Orff στο συγκεκριμένο σχολείο). Εν συνεχεία ακούσαμε το “Μήλο μου κόκκινο” με ταυτόχρονη παρουσίαση βίντεο στο οποίο φαινόταν με εικόνες οι ρυθμικές κινήσεις. Σε επόμενη φάση το τραγουδήσαμε με μόνο τον εκπαιδευτικό να κρατά τη ρυθμική συνοδεία. Έπειτα, το τμήμα χωρίστηκε σε δύο ομάδες (τραγουδιστές - ορχήστρα) αναλαμβάνοντας εναλλάξ τους ρόλους».*

«Έχω χρησιμοποιήσει τραγούδια ως αφορμή στην ιστορία και τη γεωγραφία για να στηρίζω το ιστορικό πλαίσιο».

Προτάθηκαν ανάμεσα σε άλλα μουσικοκινητικές δραστηριότητες στο νηπιαγωγείο, χρήση των τραγουδιών ως μουσικό χαλί στη συζήτηση, με αφορμή τα παραδοσιακά τραγούδια αναφερόμαστε στον τόπο καταγωγής τους και εμβαθύνουμε σε λαογραφικά στοιχεία με αναφορές σε ήθη έθιμα, γεύσεις του κάθε τόπου. Ηθογραφία της εποχής – καλούμε τους μαθητές μεγαλύτερων τάξεων να γράψουν ένα δοκίμιο για τα ήθη και την ζωή εκείνης της εποχής, αλλά και ανάθεση εργασιών με σκοπό την έρευνα από πλευράς των μαθητών, ώστε να ανακαλύψουν την σπουδαιότητα της μουσικής μας παράδοσης αλλά και τον ρόλο που έπαιξε για την πατρίδα μας. Δεν έλειψαν οι αναφορές σε ήδη γνωστά τραγούδια, που ούτως ή άλλως ανήκουν στην ύλη του δημοτικού σχολείου π.χ. «ο θάνατος του Διγενή», «της Άρτας το γιοφύρι» κ.ά. Project για το νερό με αφορμή το τραγούδι «ένα νερό κυρά Βαγγελιώ», θέματα για ανάπτυξη και ομαδική εργασία π.χ. παλιά επαγγέλματα, οι μετακινήσεις - μεταφορές παλαιότερα, λεξιλόγιο που έχει ατονήσει κ.ά.

Άξια λόγου και η πρόταση να προσαρμόσουμε στους παραδοσιακούς ρυθμούς αυτοσχέδια στιχάκια με μνημονικούς κανόνες. *«Ο ρυθμός του παραδοσιακού τραγουδιού ή τα βασικά βήματα ενός παραδοσιακού χορού μπορούν να αξιοποιηθούν ως μνημονικοί κανόνες για τη διευκόλυνση αποθήκευσης στη μνήμη δύσκολων*

πληροφοριών για το παιδί». Για παράδειγμα, να δημιουργήσουμε ένα τραγούδι βασισμένο σε έναν γνωστό σκοπό, οι στίχοι όμως θα αφορούν τους γραμματικούς κανόνες. Ο καλαματιανός που η ρυθμική αγωγή του είναι συγκοπική, βοηθάει το παιδί στην αποστήθιση. Μπορεί να συγχρονίσει ομιλία και κίνηση. Προϋπόθεση είναι πάντοτε οι κάθε δράση να προκαλεί το ενδιαφέρον των μαθητών/ τριών.

Ακόμη μπορεί να αξιοποιηθεί και στο πλαίσιο βιωματικών δραστηριοτήτων που αποσκοπούν στη γνωριμία ή το δέσιμο της ομάδας. Συζήτηση για συναισθήματα, αναμνήσεις, εντυπώσεις που μας προκαλεί το άκουσμα ενός τραγουδιού, αίσθηση που μας αφήνει κ.λπ.

Σύνδεση των τραγουδιών με τον κύκλο του χρόνου και τον κύκλο της ζωής. Ένταξη τους σε καθημερινή ή εβδομαδιαία βάση με αφορμή κάτι επίκαιρο. π.χ. Άνοιξη – Πρωτομαγιά: «Λεν ήρθι Μάης», τραγούδι από την Θράκη. Το κάνουμε στην τάξη. Μιλούμε για τα λουλούδια που ανθίζουν αυτή την εποχή. Μαθαίνουμε να χτυπάμε με παλαμάκια και έπειτα σε κρουστά τον ρυθμό. Μαθαίνουμε τα βήματα του χορού. Χωριζόμαστε σε δύο ομάδες και τραγουδούμε με απάντηση ενώ χορεύουμε. Δημιουργείται έτσι κι ένα ευχάριστο κλίμα στην τάξη. Τα παιδιά αδημονούν για το τραγούδι της ημέρας που για αυτά είναι μια νέα έκπληξη.

Στην πρώτη δημοτικού μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τραγούδια με παρηχήσεις για τη διδασκαλία των γραμμάτων. Αντίστοιχα και να παρακινήσουμε τα παιδιά να βρουν τραγούδια που περιέχουν μια λέξη π.χ. «λεμονιά», ονόματα φυτών, φρούτων, ζώων, ημέρες της εβδομάδας, αριθμούς και άλλα που θέλουμε να διδάξουμε.

Ακόμη, δραστηριότητες για εκμάθηση ειδικού λεξιλογίου, για μελέτη του τρόπου εκφοράς της γλώσσας μιας εποχής ή περιοχής, για τα εκφραστικά μέσα και νοήματα των τραγουδιών.

Να ανακαλύψουμε τους ρόλους και τη θέση των προσώπων, ζώων, της φύσης και της κοινωνίας εκείνης της εποχής και να τους υποδυθούμε μέσα από θεατρικά παιχνίδια. Τονώνεται η ενσυναίσθηση και οι μαθητές βιώνουν την ίδια την εποχή μέσα από το παιχνίδι.

Αφορμή να μιλήσουμε για θρύλους, προλήψεις, δεισιδαιμονίες και τον κόσμο του φανταστικού. Τι φόβιζε τους ανθρώπους εκείνων των εποχών; Τι φοβόμαστε σήμερα;

Έρεισμα να μιλήσουμε για αξίες διαχρονικές ή άλλες που μέσα στην πορεία των αιώνων φθίνουν και χάνονται. Η ελευθερία, ο ηρωισμός, η αγάπη, η ανιδιοτέλεια.

Παραδοσιακά κάλαντα από πολλές περιοχές της Ελλάδας. Υπάρχουν πολλές και χρήσιμες διαδραστικές εφαρμογές.

Να συνεχίσουν ένα τραγούδι ή να αλλάξουν το τέλος του. Να πλάσουν με τη φαντασία τους τις συνθήκες που περιγράφει ή κάτω από τις οποίες γράφτηκε.

2. Ανάλυση και σχολιασμός των ευρημάτων

Η δημοτική μουσική της Ηπείρου, η κρητική και νησιώτικη μουσική, η σαφώς επηρεασμένη από την Ιταλία επτανησιακή μουσική συνεπάγονται διαφορετικά ακούσματα, ρυθμούς και φυσικά διαλέκτους. Προσφέρουν ωστόσο μια αντιπροσωπευτική εικόνα για τα γεωγραφικά διαμερίσματα, τις συνήθειες των κατοίκων, τα ενδιαφέροντά τους, τον τρόπο ζωής τους. Μέσα από αυτό το «ταξίδεμα» στον χώρο προκύπτει ένα νέο εξίσου όμορφο και ενδιαφέρον ταξίδι στον χρόνο (με την μετεξέλιξη του τραγουδιού σε παραδοσιακό, ρεμπέτικο, αστικό, λαϊκό και τέλος σύγχρονο) και τις διαφορετικές περιόδους της ελληνικής μουσικής, με όλα εκείνα τα ιστορικά και κοινωνικά στοιχεία, τα χαρακτηριστικά της εποχής και τα συναισθήματα που ύμνησε το κάθε είδος.

Μέσα από το τραγούδι θα δοθεί αφορμή για να προσεγγίσουμε εκφάνσεις της καθημερινότητας (εργασία, ξενιτιά, γάμοι, γιορτές, θάνατος, κοινωνικοί προβληματισμοί κ.ά.) αλλά και άλλα σημεία της λαϊκής τέχνης και κουλτούρας (προλήψεις, πολιτικές θέσεις, διασκέδαση, φαγητό, το θέατρο σκιών κ.ά.).

Ακολουθώντας το μονοπάτι του θα συναντήσουμε τους μεγάλους ποιητές και τους σπουδαίους συνθέτες της σύγχρονης εποχής, οι οποίοι στήριξαν στο παραδοσιακό τραγούδι το έργο τους για να διαμορφώσουν την πνευματική ζωή της σύγχρονης Ελλάδας.

Στον αντίποδα βέβαια, ο περιορισμός χρόνου και οι εργασιακές συνθήκες των εκπαιδευτικών είναι αποτρεπτικός παράγοντας για την ενασχόληση με το παραδοσιακό τραγούδι, όπως προκύπτει και από τη βιβλιογραφία. Πώς είναι δυνατόν για έναν εκπαιδευτικό να εφαρμόσει μια πραξιακή φιλοσοφία στη διδασκαλία του όταν ο χρόνος είναι τόσο περιορισμένος, αλλά και ο αριθμός των μαθητών τόσο μεγάλος;¹²⁶. Σε συνάρτηση μάλιστα με την έλλειψη εξοπλισμού, από την οποία μαστίζονται τα ελληνικά δημόσια σχολεία της επαρχίας, τους περιορισμούς που θέτουν τα προγράμματα σπουδών και το ελλιπές έως ανύπαρκτο διδακτικό υλικό, καταλαβαίνουμε εύκολα πως το πρόβλημα γιγαντώνεται.

126. Βλ. Ανδρούτσος Π., *Πραξιακή Φιλοσοφία και εκπαιδευτική πράξη*, περίοδ. *Μουσικοπαιδαγωγικά*, τεύχ. 4, Αθήνα 2007, σ. 23.

Η πολυμορφία της παραδοσιακής μουσικής αλλά και η ελλιπής γνώση των διδασκόντων αποτελούν, κατά τον Σταύρου, την αιτία που διδάσκονται μόνο διαδεδομένα δημοτικά τραγούδια, αντιπροσωπευτικά διάφορων περιοχών της Ελλάδας, με μια μέθοδο στερεότυπη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα «να αγνοείται ένα μεγάλο μέρος της παράδοσης που αντανακλά πολλά στοιχεία της ζωής και της ιστορίας του τόπου».¹²⁷

Εύκολα κατανοητό γίνεται επίσης πως όλα ξεκινούν από την ανασφάλεια που νιώθουν οι εκπαιδευτικοί λόγω της απουσίας εξειδίκευσης σε αυτό το κομμάτι. Θα πρέπει επομένως να επιμείνουμε ώστε τα προγράμματα εκπαίδευσης των δασκάλων και καθηγητών να επανασχεδιαστούν να στοχεύουν στη βελτίωση της μουσικότητας και της διδακτικής ικανότητας των μελλοντικών εκπαιδευτικών¹²⁸.

3. Συμπεράσματα – συζήτηση

Στόχος της αξιοποίησης του ελληνικού παραδοσιακού τραγουδιού στο πλαίσιο της διδασκαλίας είναι η συνέχεια της ελληνικής παράδοσης, της οποίας φορείς και συνεχιστές θα γίνουν οι μαθητές. «Η εκπαίδευση δεν πρέπει να είναι μόνο φορέας γνωστικών και πολιτισμικών στοιχείων, αλλά να διαμορφώνει άτομα ευαίσθητα και δημιουργικά στην κοινωνία, τα οποία ταυτόχρονα μαθαίνουν να σέβονται την παράδοση και τον λαϊκό πολιτισμό του τόπου τους»¹²⁹.

Το παραδοσιακό τραγούδι έχει επίκεντρο τον άνθρωπο και ως εκ τούτου το κίνητρο του ανώνυμου λαϊκού ποιητή είναι η πίστη στην αξία του ανθρώπου¹³⁰ εκείνου που με τις πράξεις και τις σκέψεις του εκδηλώνει τον πολιτισμό της κοινωνίας της οποίας αποτελεί μέλος. Ενός ανθρώπου με δυνατά και αδύναμα σημεία αλλά πάνω απ' όλα με ένα ισχυρό αξιακό σύστημα, στο οποίο αντικατοπτρίζεται η κοινωνική συμβίωση αλλά και η εσωτερική πληρότητα. «Η παραδοσιακή μουσική πρέπει να μελετάται όχι για να αναπαράγεται, αλλά για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε πως προέκυψε, τι σκέφτηκε ή τι οδήγησε το δημιουργό να εκφραστεί

127. Βλ. Σταύρου Ι., *Η διδασκαλία της Μουσικής στα Δημοτικά Σχολεία και Νηπιαγωγεία της Ελλάδας (1830-2007): Τεκμήρια Ιστορίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2009.

128. Βλ. Ανδρούτσος Π., ό.π. σ.29.

129. Βλ. Λυκεσάς Γ. & Τυροβολά Β., *Η θέση του παραδοσιακού χορού στα αναλυτικά προγράμματα της δημοτικής εκπαίδευσης και η εφαρμογή του στην πράξη*, στο *Μουσικοπαιδαγωγικά*, τεύχ. 5, Αθήνα 2007 σ. 102.

130. Βλ. Τσαούσης, Ι. Ι., *Αγωγή και δημοτικό τραγούδι*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 26.

με τέτοιο τρόπο και από κει και μέρα να μη μείνει στο στάδιο της στείρας αναπαραγωγής, αλλά να αποτελέσει αφορμή για πειραματισμό και εξέλιξη»

Οι αξίες που εμφανίζονται στο παραδοσιακό τραγούδι είναι πολλές. Αρκετές από αυτές τις αναφέραμε πιο πάνω και δόθηκαν ως απαντήσεις από τους ερωτηθέντες κατά τη φάση της έρευνας. Πρώτο, λοιπόν από τα αξιακά στοιχεία, που απαρτίζουν την ψυχосύνθεση του ανθρώπου μέσα στη δημοτική μας ποίηση, είναι η **θρησκευτική πίστη**, η θρησκεία. Η πεποίθηση ότι υπάρχει μια ανώτερη, υπερφυσική, εξωτερική δύναμη. Ένας αστάθμητος θεϊκός παράγοντας που δρα αποτελεσματικά «από μηχανής» και δίνει λύση σε αυτόν που αντιμετωπίζει μια δύσκολη κατάσταση. Φυσικά, αυτή την στάση τη συναντούμε από την αρχαία κιάλας τραγωδία. Στο δημοτικό όμως τραγούδι συναντούμε την παράκληση στον Θεό, την Παναγία ή τους Αγίους για βοήθεια ή μεσολάβηση, την επίκληση του ονόματος του Θεού ως όρκο «*Μα τον Θεό δεν παραιτώ, αν δεν τότε σκοτώσω*», την ομολογία της πίστης, την τελετουργία της λατρείας «*Παιδιά για μεταλάβετε, για ξομολογηθείτε*» κ.ά.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο του αξιακού συστήματος του παραδοσιακού τραγουδιού είναι η στάση απέναντι στον **Θάνατο** (που πολλάκις προσωποποιείται ως μαύρος καβαλάρης κ.ά.), ο σεβασμός ως και το δέος απέναντι στους νεκρούς. Ο ήρωας του παραδοσιακού τραγουδιού αρνείται να συμφιλιωθεί με τον θάνατο, δεν αρνείται όμως ποτέ την καταλυτική του δύναμη¹³¹. Έχει καθαρή επίγνωση πως ο θάνατος είναι βέβαιος αλλά αρνείται να υποκύψει και να απελπιστεί, αντιθέτως μάχεται «*Ο Διγενής ψυχομαχεί...*».

Φυσικά, η **πατρίδα**, η εθνική συνείδηση δεν θα μπορούσε να λείπει από τις αξίες του παραδοσιακού τραγουδιού. Τη συναντούμε στα ιστορικά τραγούδια, στα κλέφτικα περισσότερο αλλά και σε άλλα. Τραγούδια που μιλούν για τις αλύτρωτες πατρίδες, για την πτώση της Πόλης, για μάχες και ηρωικά κατορθώματα, για τη Μεγάλη Ιδέα, την περηφάνια και την αγάπη για την πατρίδα «*Εγώ Γραικός γεννήθηκα...*», τα λόγια του Διάκου.

Τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω μας οδηγούν να νομοτελειακά στην επόμενη αξία που αναβλύζει μέσα από το παραδοσιακό τραγούδι και αποδεικνύει εμφανώς τη συνέχεια της φυλής μας. Η αξία αυτή δεν είναι άλλη από την **ανδρεία**, την τόλμη, το ηρωικό πνεύμα. Από την εποχή του Ομήρου ακόμη, στους παιάνες του Πινδάρου, τα

131. Βλ. Τσαούσης, Ι. Ι., ό.π. σ. 37.

ακριτικά τραγούδια, τα κλέφτικα κ.λπ. η γενναιότητα υμνείται και αποτελεί ύψιστη αρετή.

Η αξία της **οικογένειας** επίσης, η οποία φέρεται να διαδραματίζει καθοριστικό και πρωταρχικό ρόλο στη ζωή ενός ατόμου. Η οικογένεια σκιαγραφείται καθαρά πατριαρχική. Δίνεται έτσι και ο παλμός μιας κοινωνίας γενικότερα ανδροκρατούμενης. Η απομάκρυνση από τον πυρήνα της οικογένειας οδηγεί στην κακοτυχία, εκτός αν υπάρχει κάποιος σκοπός ανώτερος, όπως η φιλοπατρία.

Η **αγάπη**, ο έρωτας, η κινητήρια δύναμη τη ζωής κυριαρχεί επίσης στο δημοτικό τραγούδι που υμνεί ανομολόγητους έρωτες, ανεκπλήρωτους πόθους, δροσερά σκιρτήματα της καρδιάς.

Άλλες αξίες που προάγονται μέσα από τα δημοτικά – παραδοσιακά τραγούδια, σύμφωνα και με τις απαντήσεις που δόθηκαν, αναφέρονται πιο κάτω:

Κληρονομιά και πολιτιστική ταυτότητα, μουσική κληρονομιά και εξέλιξη, επαφή με τη βυζαντινή ασυγκέραστη μουσική, συνέχεια στην παράδοση, συγγένεια με άλλους λαούς, ετεροκαθορισμός, αυτογνωσία, ελευθερία, έκφραση συναισθημάτων, διατύπωση ατομικών και κοινωνικών αγωνιών, συνεργασία, δημιουργικότητα, σεβασμός, αλληλεγγύη, ενσυναίσθηση, εκμάθηση ιστορίας, θαυμασμός για την ομορφιά της γλώσσας, αρμονία πνεύματος, ψυχική ηρεμία, ανάπτυξη φαντασίας, επαφή με παλαιότερες αξίες, ήθη, έθιμα, διαπολιτισμικότητα, διαφορετικότητα, ξενιτιά, αντάμωση – σμίξιμο – παλιννόστηση, αγάπη για τον τόπο, πατριδογνωσία, ήθος, αισιοδοξία και χαρά, μετανάστευση, φυσιολατρία, σεβασμός, λαϊκή σοφία, πειθαρχία, ηρωισμός, ανιδιοτέλεια, περηφάνια, επαφή με τις ρίζες, καταγωγή, ομαδικότητα, αισθητική, αγάπη για τους παραδοσιακούς χορούς, συμβολισμοί, αγάπη για τον άνθρωπο, γλωσσικά ιδιώματα, εντιμότητα, γνώση των ορίων (ρυθμική αγωγή) κ.ά..

Στην αντίθετη πλευρά ωστόσο, δεν έλειψαν κάποιοι, ελάχιστοι, που ανέφεραν πως οι αξίες των παραδοσιακών τραγουδιών είναι ξεπερασμένες και παρωχημένες, χωρίς όμως να αιτιολογήσουν περαιτέρω την άποψή τους.

Άρα, συνάγουμε από τα προαναφερθέντα πως το τραγούδι μπορεί να αξιοποιηθεί ως πολυτροπικό κείμενο και ανεκτίμητη πηγή δεδομένων. Επιπρόσθετα το τραγούδι αποτελεί αυθεντικό υλικό. Μαζί του την τάξη εισέρχεται ο «έξω κόσμος». Η χρήση αυθεντικού υλικού συμβάλλει τα μέγιστα στην ενίσχυση της επικοινωνιακής ικανότητας, την εξάσκηση του καθημερινού λεξιλογίου, την αποδέσμευση από το εγχειρίδιο, την προσομοίωση αυθεντικών καταστάσεων της καθημερινής ζωής κ.ά.

Είναι ισχυρό παιδαγωγικό εργαλείο διότι μέσα του διακρίνονται ξεκάθαρα οι ιδέες, οι αρχές, η νοοτροπία των φυσικών ομιλητών της γλώσσας, τα στοιχεία πολιτισμού ενός λαού, τα βιώματα και η ιστορική παρακαταθήκη ενός έθνους. Ταυτόχρονα, αποτελεί έναν ευχάριστο τρόπο διδασκαλίας ικανό να διδάξει, να ευαισθητοποιήσει, να συγκινήσει να μεταφέρει πληροφορίες, να αφυπνίσει και να δημιουργήσει ευχάριστο κλίμα στην τάξη με τρόπο απλό και αβίαστο.

Το τραγούδι ζει και δίνει ζωή. Είναι ζωντανός οργανισμός και έτσι πρέπει να το αντιμετωπίζουμε. Για να διατηρηθεί η παράδοσή του θα πρέπει να φροντίσουμε για την υστεροφημία του και τη διάδοσή του στις νέες γενιές. Το παραδοσιακό τραγούδι δεν πρέπει να ξεχαστεί, να εκπέσει στη λήθη και την λησμονιά αλλά να διατηρηθεί στους αιώνες διαπερνώντας τις καρδιές μας με τις διαχρονικές του αξίες και τα παντοτινά του διδάγματα.

4. Προτάσεις

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν και συζητήθηκαν πιο πάνω θα επιχειρήσουμε τη διατύπωση κάποιων προτάσεων για την πρακτική εφαρμογή της αξιοποίησης του τραγουδιού στο πεδίο, με τη σκέψη ότι θα βοηθήσουν τους συναδέλφους να αποτολμήσουν την εισαγωγή του παραδοσιακού τραγουδιού στον διδακτικό τους προγραμματισμό, αλλά και με την ελπίδα και νέοι ερευνητές να ασχοληθούν και να εξελίξουν περαιτέρω το αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Οι προτάσεις μας μαζί με τις προτάσεις των νέων συναδέλφων θα διαμορφώσουν έναν δημόσιο διάλογο που θα προάγει την αγάπη για το παραδοσιακό τραγούδι, αλλά και το παιδαγωγικό ενδιαφέρον για την αξιοποίησή του.

Η συμβολή του τραγουδιού στην ουσιαστική κατανόηση της δομής των γλωσσών είναι κάτι παραπάνω από σημαντική. *«Εξάλλου όλη η αγάπη για τη γλώσσα απορρέει από τη γοητεία της μουσικότητας του λόγου»*¹³². Τα παιδικά στιχουργήματα είναι πλούσια σε ήχο και τα παιδικά τραγούδια διαθέτουν πλούσιο και σταθερό ρυθμό που βοηθά τα παιδιά να επικεντρώσουν την προσοχή τους σε λέξεις, τονισμούς και δυναμικές. *«Η ενασχόληση των μικρών παιδιών με τη μουσική και το τραγούδι απαιτεί εστίαση, πειθαρχία και αποφασιστικότητα, εξαιρετικές ικανότητες που μεταφέρονται*

132. Βλ. Κοψαλίδου Ε. & Στίγκα Κ., ό.π. σ. 1.

και σε άλλες περιοχές της μαθητικής ζωής τους»¹³³. Το πλήθος παιδικών τραγουδιών, παιχνιδοτραγουδιών, τα νανουρίσματα και ταχταρίσματα, τα λαχνίσματα, τα λογοπαίχνια, τα αινίγματα και γλωσσοδέτες κλπ. που συναντούμε στην παράδοση κάθε λαού «μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ενίσχυση του γλωσσικού μαθήματος ή την εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας από τη βρεφική ακόμη ηλικία»¹³⁴. Τα περισσότερα ελληνικά τραγούδια για παιδιά κινούνται μελωδικά ανάμεσα σε δύο πέμπτες (ρε-λα, ντο-σολ), μία έκταση κατάλληλη για την παιδική φωνή, γεγονός που τα διευκολύνει να αποκωδικοποιήσουν τη μελωδική γραμμή των τραγουδιών και να τα μπουρμουρίσουν ή να τα τραγουδήσουν¹³⁵.

Ιδιαίτερα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση το τραγούδι, γενικότερα και όχι μόνο το παραδοσιακό, και οι μουσικές δραστηριότητες μπορούν να ενσωματωθούν στο καθημερινό πρόγραμμα και σε όλα σχεδόν τα γνωστικά αντικείμενα. Επιπροσθέτως, τα πολυάριθμα τραγούδια που υπάρχουν, διευκολύνουν τον εκπαιδευτικό να επιλέξει από μια μεγάλη ποικιλία και να βρει το κατάλληλο εκείνο κομμάτι που να σχετίζεται με κάθε γνωστική ενότητα.

Παράλληλα μπορούν να αξιοποιηθούν ως αφετηρία για δραματοποιήσεις, διαλόγους και ηχοϊστορίες και να εμπλέξουν ενεργά και αποτελεσματικά τους μαθητές σε δημιουργικές δραστηριότητες. Μέσα από την ποικιλία παιχνιδιών που εμπλέκουν το τραγούδι, με λίγες λέξεις και ρυθμικές επαναλήψεις, οι μαθητές αποκτούν αυτοπεποίθηση για τη φωνή τους και εξοικειώνονται με τη χρήση της γλώσσας. Επιπρόσθετα, καθώς πολλά τραγούδια απαιτούν συγχρονισμό σωματικής κίνησης και λόγου αλλά και συμμετοχή πολλών παιδιών συμβάλλουν στην ανάπτυξη της αίσθηση της εσωτερικής ακοής που είναι απαραίτητη στην μεγάλωφωνη ανάγνωση διάβασμα και στη συνομιλία με άλλους ανθρώπους¹³⁶.

Δίνεται η δυνατότητα ακόμη να χρησιμοποιηθούν μιμητικές των στίχων του τραγουδιού κινήσεις σε όλο τον διαθέσιμο χώρο. Αποτύπωση των στίχων του τραγουδιού ζωγραφικά. Περίληψη (αποκωδικοποίηση) με απλά λόγια της ιστορίας του τραγουδιού. Τραγούδισμα, ρυθμός με παλαμάκια ή τα χτύπημα των ποδιών. Χρήση εικόνων ή αντικειμένων που απεικονίζουν λέξεις των στίχων. Αφήγηση της ιστορίας. Ένταξη του τραγουδιού στα ήθη και έθιμα μιας εποχής. Ο εμπλουτισμός με αυτοσχεδιασμούς και συνθέσεις των ίδιων των παιδιών, δημιουργίες ηχοϊστοριών,

133. Βλ. Νικολαΐδης Σ., ό.π. σ. 98.

134. Βλ. Κογαλίδου Ε. & Στίγκα Κ., ό.π. σ. 2.

135. Βλ. Αυθεντοπούλου Δ. & Παντοπούλου Δ., ό.π. σ. 5.

136. Βλ. Μακροπούλου Ε. - Βαρελάς Δ., ό.π. σσ. 22-23.

μουσική επένδυση παραμυθιών. Το μονόχορδο του Πυθαγόρα και οι λόγοι διαστημάτων μπορούν να αξιοποιηθούν ως σύνδεση της παραδοσιακής μουσικής με το μάθημα των Μαθηματικών, ενώ τα παραδοσιακά μουσικά όργανα, οι ζυγίες και τα κατά τόπους μουσικά ιδιώματα, συνδέονται άρρηκτα με το μάθημα της Γεωγραφίας και της Ιστορίας¹³⁷.

Από την εμπειρική μελέτη ξένων κυρίως ερευνητών (Murray 2005, Pinkard 2000, Eken 1996), η οποία είχε ως επίκεντρο τη διδακτική αξιοποίηση του τραγουδιού συγκεκριμένα για την εκμάθηση της γλώσσας, μητρικής ή δεύτερης/ξένης, μας δίνεται η δυνατότητα να διακρίνουμε αρκετές και ενδιαφέρουσες προτάσεις και πρακτικές που μπορούν να λάβουν χώρα στη σχολική τάξη όπως: η αναζήτηση ενός άλλου τίτλου για το τραγούδι, η απόδοση του τραγουδιού με ποικίλους εκφραστικούς τρόπους, η συζήτηση για τα στοιχεία του τραγουδιού που αφορούν στον πολιτισμό της χώρας, το νέο λεξιλόγιο, η εικονογράφηση του τραγουδιού, ο διάλογος γύρω από τη θεματική του τραγουδιού, ποικίλες δραστηριότητες ενεργητικής ακρόασης, δραστηριότητες σύνδεσης δεξιοτήτων κατανόησης και παραγωγής προφορικού λόγου και δεξιότητες κατανόησης και παραγωγής γραπτού λόγου, η μετατροπή του ποιητικού λόγου σε αφηγηματικό λόγο, η δημιουργία πολυμεσικού υλικού, εμπνευσμένου από το τραγούδι, η δημιουργία ενός νέου τραγουδιού με το ίδιο περιεχόμενο, τα παιχνίδια ρόλων (δραματοποίηση εικόνων του τραγουδιού) κ.ά.¹³⁸.

Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει συνεχώς να εφευρίσκουν τρόπους να κάνουν τη διδασκαλία τους πιο ελκυστική, ώστε διατηρούν αμείωτο το ενδιαφέρον των μαθητών, να άρουν τις προκαταλήψεις τους και να διευρύνουν τους ορίζοντές τους. Έτσι θα καταφέρουν να διαμορφώσουν μουσική στάση και πολιτισμική συνείδηση. Στην προσπάθειά του αυτή, ο δάσκαλος πρέπει να μπει στη θέση του μαθητή, να κατανοήσει τις ανάγκες του και να οργανώσει το σχέδιο του μαθήματος. Απαιτείται ακόμη να είναι έμπειρος ώστε να γνωρίζει ποια μουσικά εργαλεία και εμπειρίες θα μεταχειριστεί για να εκμαιεύσει αυτή τη διαμόρφωση των μουσικών προτιμήσεων¹³⁹.

Μέσω των προγραμμάτων σπουδών και των διδακτικών μοντέλων που θέτουν στο επίκεντρο τον μαθητή, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ενεργά η ψυχοκινητική, γνωστική, δημιουργική αλλά και κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού, που άλλωστε είναι και στόχος του Άρθρου 16 του Συντάγματος που, αναφέρεται στην

137. Βλ. Αυθεντοπούλου Δ. & Παντοπούλου Δ., ό.π. σ. 9.

138. Βλ. Κοκκίδου Μ. & Στάμου Α., ό.π., σ. 4.

139. Perakaki E., ό.π. σ. 2.

Παιδεία. Για την ορθή διαπαιδαγώγηση των παιδιών απαιτείται η πρόσληψη ποικίλων ερεθισμάτων και η βίωση διαφόρων εμπειριών. Παράλληλα η προσέγγιση μέσα από το παιχνίδι και τη διασκέδαση βοηθά τα παιδιά να εμβαθύνουν στο θέμα διευρύνοντας τους ορίζοντές τους¹⁴⁰. Θα πρέπει επομένως να δομηθεί το κατάλληλο μεθοδολογικό πλαίσιο και να εμπλουτιστεί η ύλη με κατάλληλο διδακτικό υλικό για την υλοποίηση δραστηριοτήτων που θα βοηθούν τα παιδιά να αναπτύξουν μουσική αντίληψη, να διαμορφώσουν θετική στάση απέναντι στο παραδοσιακό τραγούδι και θα συμβάλλουν στην ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών¹⁴¹.

Η επιλογή των τραγουδιών ή των χορών θα πρέπει να γίνεται με γνώμονα την πρακτική εφαρμογή στην καθημερινότητα με τη συμμετοχή των μαθητών σε εκδηλώσεις και γιορτές. Έτσι θα μπορέσουν να βιώσουν και να αφομοιώσουν τα όσα τους προσφέρει η Παράδοση.

Μέσα από τις λειτουργίες της γλώσσας και κυρίως την ενεργοποίηση της επικοινωνιακής της λειτουργίας σύμφωνα και με τη θεωρία του Saussure ότι: *«το γλωσσικό σημείο ενώνει όχι ένα πράγμα και ένα όνομα, αλλά μια ιδέα και μια ακουστική εικόνα»* εκείνο που επιδιώκουμε είναι να συνδυάσουμε τη μουσική εικόνα με εκείνη της σκέψης, για να κατασκευάσουμε μαθησιακές δραστηριότητες, ώστε με τον τρόπο μας να προαγάγουμε αυτό που ονομάζουμε πολιτισμό¹⁴².

Το μάθημα του τραγουδιού είναι πολύ σημαντικό να γίνεται με διεπιστημονική και διαθεματική προσέγγιση σε άμεση σύνδεση με την Αισθητική και την Περιβαλλοντική Αγωγή ώστε να μεταδίδει στοιχεία της πολιτισμικής κληρονομιάς, της λαϊκής τεχνοτροπίας, της λαογραφίας συνεπικουρώντας στην απόκτηση και ενδυνάμωση πολιτιστικής ταυτότητας αλλά και στη διαμόρφωση του κοινωνικού γίνεσθαι¹⁴³.

Η επαφή των μαθητών με άτυπες μαθησιακές πρακτικές συμβάλλει καταλυτικά στην μουσική τους ανάπτυξη. Η βιωματική συμμετοχή σε μουσικές εμπειρίες που ευνοούν την αυτενέργεια αλλά και τη συνεργασία μέσα από την ανάπτυξη στρατηγικών διαδικασιών, καλλιεργεί τις μεταγνωστικές δεξιότητες των μαθητών. Η αντιγραφή ενός κομματιού εξ ακοής ενισχύει την προσαρμοστικότητα, βοηθάει στον αυτοσχεδιασμό αλλά και στη δημιουργία πρωτοτύπων. Η ανάγνωση και γραφή

140. Βλ. Λυκεσάς Γ. & Τυροβολά Β., ό.π. σ. 112.

141. Βλ. Μαγαλιού Μ., *Οι κινητικές και εικονικές αναπαραστάσεις της μουσικής και ο ρόλος τους στη μουσική ανάπτυξη και την κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών: μία πειραματική έρευνα στην προσχολική εκπαίδευση*, στο *Μουσικοπαιδαγωγικά*, τεύχ. 6, Αθήνα 2008, σ.79.

142. Βλ. Πουλαράκη Α., *Ο ρόλος της γλώσσας στη μουσική εκπαιδευτική πράξη*, σ. 5.

143. Βλ. Λυκεσάς Γ. & Τυροβολά Β., ό.π. σ. 112.

μουσικής σημειογραφίας αλλά και η επίδειξη συγχορδιών, κλιμάκων, η ακρόαση, η προσεχτική παρακολούθηση και μίμηση είναι επίσης πολύ σημαντικές.

Η παραδοσιακή μουσική μαθαίνεται ακούγοντας, παρατηρώντας και αντιγράφοντας τις πρακτικές δημιουργίας μουσικής της παραδοσιακής κοινότητας. Για το λόγο αυτό, ενδείκνυται η προφορική μετάδοση, η βιωματική μάθηση, η από μνήμης επαναφορά που για τα παιδιά σημαίνει το παιχνίδι της «μίμησης προτύπου»¹⁴⁴. Όσο τώρα για την επιλογή των κατάλληλων παραδοσιακών τραγουδιών για αξιοποίηση στην τάξη πρέπει να πληρούνται κάποιες ελάχιστες προδιαγραφές, όπως η καταλληλότητα του κειμένου, η απλότητα της μελωδίας, η μετάβαση από απλά νοήματα σε σύνθετα. Πρωτίστως όμως η θεματολογία οφείλει να εξάπτει τη φαντασία, να ενθαρρύνει το παιχνίδι, να διεγείρει το συναίσθημα. Η σύνδεση των τραγουδιών με τη σύγχρονη ζωή αποτελεί το μεγαλύτερο ζητούμενο για τη λειτουργική ένταξη της παραδοσιακής μουσικής στην εκπαίδευση.

Η διδασκαλία του χορού, η κατάρτιση διαθεματικών προσεγγίσεων και οι βιωματικές πρακτικές παρέχουν ολιστική γνώση και συμβάλλουν στην αφομοίωση των μουσικών εννοιών. Αντίστοιχα, ο αυτοσχεδιασμός, διεγείρει τη δημιουργικότητα, ενώ η ακρόαση και η εκτέλεση ρυθμικών μοτίβων συμβάλλει στην ανάπτυξη της ακουστικής αντίληψης και της μουσικής μνήμης.

Η ζωντανή εκτέλεση παραδοσιακής μουσικής, οι επισκέψεις οργανοπαιχτών στα σχολεία, οι επισκέψεις σε μουσεία παραδοσιακών οργάνων, ο σχεδιασμός project για το παραδοσιακό τραγούδι είναι δράσεις που μπορούν να αξιοποιηθούν επικουρικά για την δημιουργία σφαιρικής άποψης γύρω από το αντικείμενο και την επίτευξη των στόχων της διδασκαλίας. Σαφέστατα, η εισαγωγή της παραδοσιακής μουσικής στην εκπαίδευση δεν μπορεί να επιτευχθεί και να καρποφορήσει εάν η επιστημονική κατάρτιση των εκπαιδευτικών μουσικής αλλά και των δασκάλων και νηπιαγωγών δεν στραφεί προς αυτή την κατεύθυνση¹⁴⁵. Τα Παιδαγωγικά τμήματα θα πρέπει να αφιερώνουν μαθήματα και προγράμματα σπουδών που να αναφέρονται στη μουσική αλλά και συγκεκριμένα στο παραδοσιακό τραγούδι, το οποίο έχει ενδιαφέρον τόσο μουσικό και χορευτικό αλλά και γλωσσικό – φιλολογικό. Η προσέγγιση δεν πρέπει να μένει σε θεωρητικά στοιχεία αλλά να εμβαθύνει στο εμπειρικό και πρακτικό κομμάτι,

144. Βλ. Σταύρου Ι., *Η διδασκαλία της Μουσικής στα Δημοτικά Σχολεία και Νηπιαγωγεία της Ελλάδας (1830-2007): Τεκμήρια Ιστορίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2009, σ. 168.

145. Βλ. Αυθεντοπούλου Δ. & Παντοπούλου Δ., ό.π. σ. 11.

προσφέροντας προτάσεις διδασκαλίας και σενάρια αξιοποίησης του τραγουδιού στη σχολική αίθουσα.

Μια πρόταση για την αξιοποίηση τραγουδιών θα ήταν η ένταξή τους στην καθημερινή ή εβδομαδιαία ρουτίνα της τάξης. Θα μπορούσε να καθιερωθεί ένα δεκάλεπτο κάποιας ώρας αφιερωμένο στην παραδοσιακή μουσική ή μια από τις ώρες της ευέλικτης ζώνης για ακρόαση, τραγούδι, συζήτηση, σύνδεση με τα έθιμα, έρευνα γύρω από ζητήματα του κύκλου του χρόνου ή του κύκλου της ζωής όπως προκύπτουν στην σχολική καθημερινότητα. Θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν τραγούδια όπως η «περπερούνα» της Θράκης (για την αναβροχιά), τραγούδια του τρύγου, τοπικά κάλαντα (για τα Χριστούγεννα -Πρωτοχρονιά - Φώτα), σκωπτικά και περιγελαστικά όπως το «πιπέρι» για τις Απόκριες (με τις κατάλληλες προσαρμογές).

Άλλα τραγούδια με διαφορετικές αφορμές όπως το «ντιρλαντά» ως αφορμή να μιλήσουν για τους σφουγγαράδες ή άλλες βαριές χειρωνακτικές εργασίες που απαιτούν ρυθμό (κουπιά), το «Πότε θα κάμει ξαστεριά», αναφορά στα ριζίτικα τραγούδια, την κρητική παράδοση, ιστορικά γεγονότα. Παραδοσιακά Μ. Ασίας όπως η «κανελόριζα» και αφορμή να μιλήσουμε για τον ελληνισμό της Μ. Ασίας, αποικισμός, καταβολές, ξεριζωμός κ.ά.

«Πουκάτω στην τρανταφυλλιάν» για να μιλήσουμε για την Κύπρο, την μακραίωνη ιστορία της, τη σύνδεση με τον ελλαδικό χώρο, την πολύπαθη ιστορία, την αιματηρή τραγωδία. Το τραγούδι αυτό μιλάει βεβαίως και για τον γάμο, οπότε η συζήτηση μπορεί να γυρίσει σε έθιμα του γάμου, σε τοπικές παραδόσεις, έθιμα που συνεχίζονται ακόμη ή έχουν χαθεί στον χρόνο κ.ά. Σύνδεση με το παρόμοιο «Απάνω στην τριανταφυλλιά» της Μακεδονίας – Θράκης, που μιλάει για την αγάπη και τον έρωτα.

Παραδοσιακά τραγούδια της Προποντίδας και της Κωνσταντινούπολης Εδώ μπορούμε να ακούσουμε εκδοχές σε άλλες γλώσσες (τούρκικά, αρμενικά, εβραϊκά) όπως το «Καροτσέρη τράβα». Συχνό φαινόμενο για την αστική μουσική της πόλης. Ευκαιρία να μιλήσουμε για την κοσμοπολιτική ατμόσφαιρα της Πόλης, την πολυπολιτισμική της κοινωνία, τις αρμονικές σχέσεις μεταξύ των λαών και τα μουσικά δάνεια και αντιδάνεια. Μπορούμε ακόμη να μιλήσουμε στις μεγαλύτερες τάξεις για τις διασκευές, τις ενορχηστρώσεις, μπαίνοντας σε ένα κομμάτι που αφορά πιο πολύ στη θεωρία της μουσικής.

Επιπλέον, έρευνα για την εξέλιξη αυτών των τραγουδιών στον αστικό ιστό της χώρας. Δίστιχα, ρυθμούς και μελωδίες από τραγούδια της Κωνσταντινούπολης κι της Μ. Ασίας συναντούμε στο ρεμπέτικο του Πειραιά.

Τραγούδια για την ξενιτιά όπως το «ανάθεμά σε θάλασσα» και το «Γιάννη μου το μαντήλι σου». Διαφορετικός ο τόπος, διαφορετικές οι ανάγκες, διαφορετικός ο αποδέκτης του παραπόνου σε κάθε τραγούδι, ίδιος όμως ο καημός σε νησιωτική και ηπειρωτική Ελλάδα.

Επτανησιακές καντάδες! «Απόψε την κιθάρα μου», «Εις το γιαλό της θάλασσας» κ.ά.. Σύγκριση και με την ταραντέλα της κάτω Ιταλίας. Γιατί η Μουσική αυτή είναι εύθυμη σε αντιδιαστολή με την παραπλήσια Ηπειρώτικη; Λεξιλόγιο δανεισμένο από την Ιταλική, ναυτικές ορολογίες. Έρεισμα να μιλήσουμε για τους μεγάλους επτανήσιους ποιητές μας: Σολωμός, Κάλβος κ.ά.

Συν τοις άλλοις, μπορούν να πραγματοποιηθούν δραστηριότητες κατά τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος, όπου οι μαθητές θα κληθούν: «να βάλουν τους στίχους στη σωστή σειρά, να συμπληρώσουν κενά στους στίχους, να αφαιρέσουν λέξεις που δεν ανήκουν στο τραγούδι, να επιλέξουν τη σωστή ερμηνεία των στίχων, να διορθώσουν σκόπιμα λάθη κ.ά.

Η κατασκευή με τη μορφή ενός βιβλίου, μια συλλογή τραγουδιών από διαφορετικά μέρη της Ελλάδας ή τραγούδια μια θεματολογίας, με την απόπειρα σχολιασμού ή και εικονογράφησης από τους μαθητές.

Η δραματοποίηση τραγουδιών προτείνεται καθώς τα παραδοσιακά τραγούδια, κυρίως οι παραλογές διαθέτουν έντονα δραματικά στοιχεία. Κάποια άλλα έχουν χαρακτήρα αφηγηματικό και θυμίζουν παραμύθια, ενώ σε άλλα κυριαρχεί ο διάλογος και η στιχομυθίες.

Όλα αυτά δύνανται να αξιοποιηθούν ως μονόλογοι ή παιχνίδια ρόλων, να αποδοθούν εκφραστικά και θεατρικά στο πλαίσιο ενός γλωσσικού μαθήματος ή της Θεατρικής Αγωγής. *«Η δραματοποίηση κειμένων του λαϊκού πολιτισμού συμβάλλει στη σύγκλιση διαφορετικών πολιτισμών και παραδόσεων και τελικά στην επικοινωνία και στον αλληλοσεβασμό των λαών»*¹⁴⁶.

Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων σε μια εκδήλωση ανοιχτή στο κοινό, (σχετικές ομιλίες, συναυλία, έκθεση των έργων των μαθητών, αναβίωση παραδοσιακών εθίμων

146. Βλ. Χασάπης Α., *Τεχνικές του δράματος και Διδακτική των ζωντανών γλωσσών. Η συμβολή τους στη διαμόρφωση διαπολιτισμικής συνείδησης*, σ. 843.

μέσα από το τραγούδι κ.ά.) θα αποτελέσει και τη σύνδεση με την κοινωνία που συμβάλλει στην εξωστρέφεια του σχολείου.

Εν κατακλείδι, το παραδοσιακό τραγούδι δύναται να αξιοποιηθεί πλήρως στη διδακτική πράξη με αποτελέσματα πολύ θετικά, αρκεί μια τέτοια διαδικασία να οργανωθεί μεθοδικά, με συγκεκριμένη δομή, με συγκεκριμένο υλικό που να θέτει στο κέντρο του το τραγούδι.

Επίλογος

Το παραδοσιακό τραγούδι το χαρακτηρίζει μια και μόνο λέξη ΠΛΟΥΤΟΣ. Και αυτός ο πλούτος αποτέλεσε την λαϊκή παρακαταθήκη των προγόνων μας και την πολιτιστική μας κληρονομιά. Τον θησαυρό που πρέπει όχι μόνο να διαφυλάξουμε αλλά και να παραδώσουμε στα παιδιά μας.

Το τραγούδι με όλες του τις διαστάσεις, μουσική – στίχος – χορός, φωλιάζει μέσα στην ψυχή και την καρδιά του Έλληνα. Είναι σύντροφος πιστός σε όλες τις στιγμές του βίου του, όμορφες ή άσχημες, ευχάριστες ή δυσάρεστες, απλές ή δύσκολες. Μέσα από το στόμα του λαού εκφράστηκαν τα βαθύτερα συναισθήματα, οι προβληματισμοί, οι έγνοιες, οι φόβοι, τα πάθη και οι ελπίδες. Και μέσα στο τραγούδι συμπυκνώθηκε η ζωή του, η καθημερινότητά του, οι συνήθειες του, ο τρόπος σκέψης του.

Το παραδοσιακό τραγούδι λοιπόν, αποτελεί ένα στοιχείο που κουβαλά μαζί του ολάκερη -ολόκληρη και ακέραια- την ιστορική και πολιτιστική διαδρομή του λαού μας. Μέσα από τους απλούς στίχους του ανακαλύπτουμε στοιχεία με μεγάλη παιδαγωγική αξία. Μπορεί επομένως το τραγούδι να αποτελέσει από μόνο του ένα σημαντικό αντικείμενο μελέτης αλλά παράλληλα να χρησιμεύσει ως ένα σπουδαίο εργαλείο, μέσω του οποίου μπορούμε να φτάσουμε στην κατάκτηση των παιδαγωγικών μας στόχων.

Οι προτάσεις που έγιναν παραπάνω για την αξιοποίησή του στη σχολική τάξη δεν είναι παρά ενδεικτικές σε σχέση με τις δυνατότητές του τραγουδιού. Φυσικά, η κατάλληλη αξιοποίηση ξεκινά από την ορθή γνώση και τούτο θα πρέπει να επιδιώξουμε, ώστε οι δάσκαλοί μας να αγαπήσουν και να γνωρίσουν το παραδοσιακό τραγούδι, όχι με μια ματιά στείρα και θεωρητική, αλλά ως βίωμα και εμπειρία. Μόνο έτσι θα καταφέρουν να το εντάξουν στη διδασκαλία του και βάζοντας το μεράκι τους να κάνουν και τους μαθητές τους να το αγαπήσουν.

Βιβλιογραφία

- Ανδρειωμένος Γ.**, *Πάλι με χρόνια με καιρούς... - Λογοτεχνία, λαογραφία και εθνική ιδεολογία (η εξέλιξη ενός μοτίβου)*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2011.
- Ανδρούτσος Π.**, *Πραξιακή Φιλοσοφία και εκπαιδευτική πράξη*, περιόδ. *Μουσικοπαιδαγωγικά*, τεύχ. 4, Αθήνα 2007.
- Αραβαντινός Π.**, *Ηπειρώτικα τραγούδια – συλλογή δημοδών ασμάτων*, ανατύπωση, εκδ. Δαμιανός – Δωδώνη, Αθήνα 1996.
- Αυθεντοπούλου Δ. & Παντοπούλου Δ.**, *Η διδασκαλία της παραδοσιακής μουσικής στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*, στο *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 8ο Πανελλήνιο Συνέδριο 18-19 Νοεμβρίου 2016, Αθήνα.
- Γαργαλιάνος Σ.**, *Θεατρική Αγωγή στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*, εκδ. αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2020.
- Γιάγκας Α.Χ.**, *Ηπειρωτικά δημοτικά τραγούδια 1000-1958*, εκδ. Πύρρος, Αθήνα 1958.
- Γκορτζής Α.Ε.**, *Ο ηπειρωτικός χορός και η εκπαιδευτική του διάσταση*, Ιωάννινα 1996.
- Γκορτζής Α.Ε.**, *Πετροβούνι Ιωαννίνων – δημοτικά τραγούδια και χορευτική παράδοση*, εκδ. Κοινότητα Πετροβουνίου, Ιωάννινα 1998.
- Δελώνης Α.**, *Το δημοτικό τραγούδι – σύντομη εισαγωγή, στοιχεία ανάλυσης, ανθολόγιο*, εκδ. Φελέκη, Αθήνα 1980.
- Διεθνής Οργάνωση Λαϊκής Τέχνης** – ελληνικό τμήμα, *Η διδασκαλία του χορού*, Πρακτικά του 7^{ου} διεθνούς συνεδρίου για την έρευνα του χορού – Πορταριά 7-11/7/1993, τόμ. Α', επιμ. Α. Ράφτης, εκδ. Δ.Ο.Λ.Τ., Αθήνα 1993.
- Δουλαβέρας Α.Ν.**, *Μελετήματα για το δημοτικό τραγούδι*, εκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013.
- Ζολώτα Α.**, *Το ελληνικό δημοτικό ποίημα – τραγούδι*, στο *Τζουμερκιώτικα χρονικά*, εκδ. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων, τεύχ. 16^ο, Αθήνα 2015.

- Θεοδώρακόπουλος Δ.**, *Η συμβολή των τεχνών στην ανάπτυξη μουσικών και γλωσσικών δεξιοτήτων – μια πιλοτική εφαρμογή, μεταπτυχιακή εργασία*, Ιωάννινα 2020.
- Ίσαρη Φ. & Πουρκός Μ.**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, εκδ. Σ.Ε.Α.Β., Αθήνα 2015.
- Καβάγια Β.**, «*Τραγουδώ Ελληνικά*». Ένα νέο εκπαιδευτικό συμπληρωματικό υλικό για την διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας, εκδ. Άλφα, Αθήνα 2008. Ανακτήθηκε από <http://www.diapolis.auth.gr/>
- Κατσαλίδας Γ.Ν.**, *Δημοτικά τραγούδια από τη Βόρειο Ήπειρο*, επιμ. Γ. Δ. Καψάλης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2001.
- Καψάλης Γ.Δ.**, *Όσα μου είπαν τα σαρακατσάνικα τραγούδια*, εκδ. τυπωθήτω – Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα 2009.
- Καψωμένος Ε.Γ.**, *Δημοτικό τραγούδι – μια διαφορετική προσέγγιση*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1996.
- Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α΄ Λυκείου**, τεύχ. Α΄, εκδ. Ι.Τ.Υ.Ε. «Διόφαντος», Αθήνα 2014.
- Κοκκίδου Μ.**, *Κατανόηση και παραγωγή γραπτού λόγου στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία: Το τραγούδι ως εκπαιδευτικό εργαλείο*, στο 4ο Διεθνές Συνέδριο Τέχνες και Εκπαίδευση: Δημιουργικοί τρόποι εκμάθησης των γλωσσών, επιμ. Αργυρίου Μ. & Καμπύλης Π., τ. Α΄, Αθήνα 2011.
- Κοκκίδου Μ. & Στάμου Α.**, *Η διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας μέσα από τη μελέτη περίπτωσης των τραγουδιών της Μαρίζας Κοχ στο Πανεπιστήμιο Cornell: Προεκτάσεις για τη γλωσσική διδασκαλία στο πλαίσιο της επικοινωνιακής-κειμενοκεντρικής προσέγγισης*, στο Πανελλήνιο Συνέδριο *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας (ως πρώτης/μητρικής, δεύτερης/ξένης)*, Νυμφαίο Φλώρινας, 4-6 Σεπτεμβρίου 2009.
- Κονταξής Κ.Δ.**, *Το δημοτικό τραγούδι – μια προσπάθεια μελέτης*, εκδ. Πασχέντης, Αγρίνιο 2007.
- Κοψαλίδου Ε. & Στίγκα Κ.**, *Μουσικές προτάσεις για τη διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας στη σύγχρονη ελληνική εκπαίδευση*, εκδ. Εργαστήριο Τέχνης και Λόγου, Π.Τ.Δ.Ε. Αθηνών – ΕΕΜΑΠΕ, Αθήνα 2011.

- Κωνσταντάκου Κ.**, *Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού μέσω των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ: Μία πιλοτική εφαρμογή στο Νηπιαγωγείο της Εθνικής Σχολής Βιέννης*, άρθρ. στο Ράπτης Θ. & Κόνιαρη Δ. (επιμ.), *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί*, Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε., Θεσσαλονίκη 2019.
- Λάμπρου – Χατζηγεωργίου Α.**, *Η επίδραση της μουσικής εκπαίδευσης στη γλωσσική ικανότητα παιδιών προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας*, μεταπτυχιακή εργασία στο Παν/μιο Δυτ. Αττικής, Αιγάλεω 2019.
- Λιάβας Λ.**, *Το ελληνικό τραγούδι από το 1821 έως και τη δεκαετία του 1950*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος Α.Ε., Αθήνα 2009.
- Λυκεσάς Γ. & Κωνσταντινίδου, Μ. & Παπαδοπούλου, Σ.**, *Δημιουργικό μάθημα παραδοσιακού χορού στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου*, περιόδ. *Μουσικοπαιδαγωγικά*, τεύχ. 1, Αθήνα 2004.
- Λυκεσάς Γ. & Τυροβολά Β.**, *Η θέση του παραδοσιακού χορού στα αναλυτικά προγράμματα της δημοτικής εκπαίδευσης και η εφαρμογή του στην πράξη*, στο *Μουσικοπαιδαγωγικά*, τεύχ. 5, Αθήνα 2007.
- Λύτης Ν.Β.**, *Δημοτικά τραγούδια της Βορείου Ηπείρου - μια πρώτη καταγραφή από τις περιοχές Δρόπολης – Αργυροκάστρου, Αγίων Σαράντα – Βούρκου και Χειμάρρας*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1995.
- Μαγαλιού Μ.**, *Οι κινητικές και εικονικές αναπαραστάσεις της μουσικής και ο ρόλος τους στη μουσική ανάπτυξη και την κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών: μία πειραματική έρευνα στην προσχολική εκπαίδευση*, στο *Μουσικοπαιδαγωγικά*, τεύχ. 6, Αθήνα 2008.
- Μακροπούλου Ε. - Βαρελάς Δ.**, *Μουσική – το πιο συναρπαστικό παιχνίδι*, εκδ. fagotto, Αθήνα 2001.
- Μαλεβίτσης Χ.Κ.**, *Το δημοτικό τραγούδι ως περιεχόμενο της συνειδήσεως του νέου ελληνισμού*, εκδ. Αργυρόπουλος Ε.Π.Ε., Αθήνα 1999.
- Μαστροδημήτρης Π.Δ.**, *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005.
- Μιχαλίδου Μ.**, *Η μουσική και το τραγούδι στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας*, μεταπτυχιακή εργασία στο Π.Τ.Ν. του Παν/μίου Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2018.

Μπαζούκας Γ.Α., *Η ένταξη της μουσικοχορευτικής παράδοσης των Τζουμέρκων στην πολιτιστική τους κληρονομιά*, στο *Τζουμερκιώτικα χρονικά*, εκδ. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων, τεύχ. 16^ο, Αθήνα 2015.

Νικολαΐδης Σ., *Η αξιοποίηση της μουσικής και του τραγουδιού στο πλαίσιο του νέου προγράμματος σπουδών των Θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο*, στο *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών*, τόμ. 1 – Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων, Θεσσαλονίκη 2017.

Ο.Ε.Δ.Β., *Ελληνική Παράδοση – ανθολόγημα*, εκδ. Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1979.

Ουζούνη Χ. & Νανάκης Κ., *Η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των εργαλείων μέτρησης σε ποσοτικές μελέτες*, στο *περιόδ. Νοσηλευτική*, τεύχ. 50 (2), Αθήνα 2011.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Δ.Ε.Π.Π.Σ. – Α.Π.Σ. για το δημοτικό σχολείο, στο ΦΕΚ 303Β/13-3-2003. Ανακτήθηκε από <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/>.

Παναγιώτου Γ.Δ., *Δεν είμαστε κι εμείς Ρωμαίοι;!... - Ελληνικά αφηγηματικά τραγούδια από την Βόρειο Ήπειρο*, εκδ. Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 1994.

Πολίτης Α. *Το δημοτικό τραγούδι. Εποπτικές προσεγγίσεις. Περνώντας από την προφορική στη γραπτή παράδοση. Μικρά αναλυτικά*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2010.

Πολίτης Λ. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, (9η έκδ.), εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998.

Πουλαράκη Α., *Ο ρόλος της γλώσσας στη μουσική εκπαιδευτική πράξη*. Ανακτήθηκε από <http://ipeir.pde.sch.gr/educonf/2/17Afises/poularaki/poularaki.pdf>

Ράφτης Α., *Χορός, πολιτισμό και κοινωνία*, εκδ. Θέατρο «Δόρα Στράτου», Αθήνα 1992.

Ρωμαίος Κ., *Η ποίηση ενός λαού*, Αθήνα 1968.

Σκαρτσής Σ., *Προτάσεις για το δημοτικό τραγούδι*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1984.

Σπυριδάκης Γ.Κ., *Ελληνική λαογραφία (λαϊκός πολιτισμός των νεότερων Ελλήνων)*, πανεπιστημιακές παραδόσεις, τόμ. Α' & Δ', Αθήνα 1970.

Στάθης Ε., *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2004.

Σταυρίδης Μ., *Μουσική Αγωγή και Παιδεία: Σύγχρονες Προσεγγίσεις και Προοπτικές*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2001.

Σταύρου Ι., *Η διδασκαλία της Μουσικής στα Δημοτικά Σχολεία και Νηπιαγωγεία της Ελλάδας (1830-2007): Τεκμήρια Ιστορίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2009.

Συμεού Α., *Εγκυρότητα και αξιοπιστία στην ποιοτική εκπαιδευτική έρευνα: Παρουσίαση, αιτιολόγηση και πράξη*. Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας «25 Χρόνια Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας», τόμ. 2, έκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007.

Τσαούσης, Ι.Ι., *Αγωγή και δημοτικό τραγούδι*, Θεσσαλονίκη 1977.

Χαριζόπουλος Κ.Θ., *Δημοτικά τραγούδια περιοχής Δασυλλίου Γρεβενών και άλλα απροσδιόριστης ταυτότητας*, εκδ. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, Γρεβενά.

Χασάπης Α., *Τεχνικές του δράματος και Διδακτική των ζωντανών γλωσσών. Η συμβολή τους στη διαμόρφωση διαπολιτισμικής συνείδησης*, ανακτήθηκε από <https://www.frl.auth.gr/>.

Χατζηϊακώβου Α.Ε., *Σειρά γνώσεων Επιστήμη και Ζωή*, τόμ. 4, εκδ. Εκδοτικές και Εμπορικές Επιχειρήσεις, Αθήνα 1981.

Χιωτάκη Ε., *Το τραγούδι ως μέσο εμπλουτισμού του λεξιλογίου παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, στο Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα «Μαθαίνω πώς να μαθαίνω», Αθήνα 2010.

Denzin N., *Handbook of qualitative research*, εκδ. Thousand Oaks, Ca: Sage 1994.

Fauriel C., *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, τ. Α', εκδοτ. επιμ. Πολίτης Α., Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999.

Gauntlet Σ., *Ρεμπέτικο τραγούδι – συμβολή στην επιστημονική του προσέγγιση*, εκδ. Εικοστού πρώτου, Αθήνα 2001.

Medina S., *The effect of music on second language vocabulary acquisition: FEES National Network for Early Language Learning*, 6 (3), 1-8 1993.

Perakaki E., “*Can a music course on Greek Traditional Music change pupils’ dispositions? A classroom teacher research project*”, άρθρο στο Hellenic Journal of Music Education and Culture τόμ. 4, άρθρ. 3, Αθήνα 2013.

Prudhomme D., *Ρεμπέτικο (το κακό βοτάνι)*, μετάφρ. Θ. Πέτρου, επιμ. Α. Μαστοράκης, εκδ. το 9^ο κύμα – Τεγόπουλος, Αθήνα 2010.

Παράρτημα

Απόψεις των εκπαιδευτικών για την αξιοποίηση του παραδοσιακού τραγουδιού στην εκπαιδευτική διαδικασία

Αγαπητέ/ή συνάδελφε,

το ερωτηματολόγιο που έχεις τα χέρια σου σχεδιάστηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της μεταπτυχιακής μου εργασίας στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Π.Τ.Δ.Ε. Ιωαννίνων. Σκοπός είναι η διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών αναφορικά με την αξιοποίηση του παραδοσιακού τραγουδιού ως διδακτικού εργαλείου στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και τα οφέλη που μπορεί να προσφέρει. Για την επιτυχία του σκοπού αυτού η συμμετοχή σου θεωρείται απαραίτητη. Αναφορικά με τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου πρέπει να σημειωθεί ότι: α. Το ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς όλων των ειδικοτήτων (αναπληρωτές και μόνιμους), που υπηρετούν στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. β. Δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις. Μας ενδιαφέρει η προσωπική σου άποψη. γ. Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο. Από κανένα στοιχείο που θα σου ζητηθεί να συμπληρώσεις δεν προκύπτει η ταυτότητά σου. δ. Οι απαντήσεις είναι απολύτως εμπιστευτικές και οι πληροφορίες που θα προκύψουν θα αναλυθούν στατιστικά και θα χρησιμοποιηθούν για καθαρά ερευνητικούς σκοπούς. ε. Ο χρόνος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου δεν ξεπερνά τα 15 λεπτά. Είναι σημαντικό να απαντήσεις με ειλικρίνεια συμπληρώνοντας όλες τις ερωτήσεις στ. Εφόσον απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο θεωρείται ότι συναινείς με όσα αναφέρονται παραπάνω. Σε ευχαριστώ εκ των προτέρων για τον χρόνο και την πολύτιμη συμβολή σου.

Γκορτζής Ελευθέριος
Αναπληρωτής Δάσκαλος

Δημογραφικά στοιχεία

1. Φύλο

Άνδρας

Γυναίκα

2. Ηλικία (γράψτε την ηλικία σας αριθμητικά π.χ. 34)

3. Επίπεδο μόρφωσης (συμπληρώστε το ανώτερο επίπεδο σπουδών που κατέχετε)

Παιδαγωγική Ακαδημία

Παιδαγωγικό Τμήμα / Α.Ε.Ι. / Τ.Ε.Ι.

Μεταπτυχιακό

Διδακτορικό

Μεταδιδακτορικό

Άλλο:

4. Πανεπιστημιακό Ίδρυμα πρώτου πτυχίου

5. Επαγγελματική εμπειρία

1-5 έτη

6-15 έτη

16-25 έτη

26 έτη και άνω

6. Ειδικότητα (συμπληρώστε με κεφαλαία και χωρίς κενό π.χ. ΠΕ70)

7. Νομός που υπηρετείτε (συμπληρώστε μόνο το όνομα του νομού με κεφαλαία στην Γενική π.χ. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ)

Ερωτήσεις

Απάντησε στις ερωτήσεις με ειλικρίνεια και μέσα από την εμπειρία σου. Δεν υπάρχουν σωστές και λανθασμένες απαντήσεις. Μας ενδιαφέρει η οπτική σου και ο τρόπος που προσεγγίζεις το ζητούμενο.

1. Σας αρέσει η παραδοσιακή μουσική;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

2. Αν απαντήσατε ΝΑΙ στην προηγούμενη ερώτηση, ποιο/α είδη παραδοσιακού τραγουδιού προτιμάτε να ακούτε;

- Δημοτικά τραγούδια Ηπείρου, Θεσσαλίας, Στερεάς, Πελοποννήσου
- Παραδοσιακά Μακεδονίας, Θράκης
- Νησιώτικά Αιγαίου
- Κρητική μουσική
- Παραδοσιακά Μικράς Ασίας και Κωνσταντινούπολης
- Ποντιακή μουσική
- Επτανησιακή μουσική
- Ρεμπέτικα

3. Θεωρείτε ότι η παραδοσιακή μουσική μπορεί να αξιοποιηθεί ως διδακτικό εργαλείο για τη διδασκαλία της γλώσσας ή στοιχείων πολιτισμού;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

4. Στην σχολή που τελειώσατε υπήρχε μάθημα ή μέρος κάποιου μαθήματος όπου να περιεχόταν αναφορά στο παραδοσιακό τραγούδι και τη διδακτική του αξιοποίηση;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

5. Αν απαντήσατε ΝΑΙ στην προηγούμενη ερώτηση θέλετε να μας αναφέρετε λίγα λόγια για το πώς θυμάστε ότι γινόταν η προσέγγιση από το μάθημα;

6. Θεωρείτε ότι η ύλη των μαθημάτων της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, ως έχει σήμερα, αξιοποιεί το παραδοσιακό τραγούδι στη μαθησιακή διαδικασία;

Ελάχιστα

Λίγο

Αρκετά

Πολύ

Πάρα πολύ

7. Σε ποιο μάθημα / βιβλίο, κατά τη γνώμη σας, είναι πιο πιθανό να συναντήσει κανείς αναφορά σε κάποιο παραδοσιακό τραγούδι (ακόμη και άλλης χώρας); Επιλέξτε τις 3 πιο πιθανές απαντήσεις.

- Γεωγραφία
- Γλώσσα
- Μαθηματικά
- Ανθολόγιο κειμένων
- Μουσική
- Γυμναστική
- Εικαστικά και Θεατρική Αγωγή
- Φυσική και Μελέτη Περιβάλλοντος
- Θρησκευτικά και Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή
- Πληροφορική
- Ξένες Γλώσσες

8. Σε ποια μαθήματα πιστεύετε ότι μπορεί να αξιοποιηθεί το παραδοσιακό ή άλλο είδος τραγουδιού; Προτείνετε με ποιον τρόπο (π.χ. Γυμναστική - με την εκμάθηση χορών).

9. Θεωρείτε ότι οι μαθητές αποκτούν ολοκληρωμένη επαφή και γνώση της παραδοσιακής μουσικής στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση;

Ελάχιστα

Λίγο

Αρκετά

Πολύ

Πάρα πολύ

10. Τι θα προτείνατε να συμπεριληφθεί στην ύλη ή τα Αναλυτικά Προγράμματα ώστε να αξιοποιηθεί περαιτέρω το παραδοσιακό τραγούδι ως διδακτικό εργαλείο.

11. Ως εκπαιδευτικός έχετε αξιοποιήσει ή συνηθίζετε να αξιοποιείτε το τραγούδι ως διδακτικό εργαλείο;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

12. Δώστε μια τουλάχιστον σύντομη πρόταση δραστηριότητας με αξιοποίηση του παραδοσιακού τραγουδιού (στίχος, νόημα, μουσική, χορός) που έχετε χρησιμοποιήσει ή σκέφτεστε να εφαρμόσετε;

13. Ποιοι κατά τη γνώμη σας είναι οι παράγοντες που σας αποτρέπουν από την αξιοποίηση του τραγουδιού ως διδακτικού εργαλείου;

14. Το παραδοσιακό τραγούδι έχει τη δύναμη να προάγει τον πολιτισμό και να βοηθήσει στην κατανόηση της κουλτούρας και της νοοτροπίας ενός λαού. Ποιες αξίες

- γνώσεις πιστεύετε ότι προάγονται μέσα από τη διδασκαλία της παραδοσιακής μουσικής; Αναφέρετε ενδεικτικά τουλάχιστον τρεις (3).
